

Holland=
Halsters
Historiske
Samfunds
HARBOG

for

XXXVI

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Årbog XLIV
1956

VIII Række - Bind II

Indhold.

Overinspektør, Dr. phil. <i>Therkel Mathiasen</i> , Nationalmuseet: Lolland-Falsters Oltidsmindesmærker.....	Side 161
Pastor <i>Martin Poulsen</i> : Af Breve fra Hunseby Præstegaard 1848—1866.....	174
Aldersrentenyder <i>O. Lindquist</i> : Svenskerne på Lolland. Fra sukkerroedyrkningens barndom...	195
Pastor <i>C. D. F. Schrøder</i> : Skovrider Christian Ditlev Frederik Schrøder.....	200
Viceskoleinspektør <i>L. Kring</i> : Af de lolland-falsterske digers historie.....	235
Arkitekt <i>Charles Christensen</i> : Undersøgelser ved Errindlev Kirke i 1955.....	253
Handelsgartner <i>J. Bek Pedersen</i> : Forsvundne botaniske Haver ved Næsgaard.....	265
Telegrafkontrollør <i>Knud Morsby</i> : Maribo Amts Stednavne. Et fortolkningsbidrag.....	268
Kasserer <i>Carl Petersen</i> : En Herremand og hans Samtid.....	277
Arkitekt, Dr. phil. <i>Ejnar Dyggve</i> , Direktør i Ny Carlsbergfondet: Falstringernes Bygde-Vi og Landsting.....	282
<i>Småstykker</i> : Et lidet kendt supplement til kirkebøgerne. Af <i>Alfred Larsen</i> .. Stiftsmuseets polakminder. Af <i>Birger Isaksen</i>	307 307

<i>Fra Bogverdenen</i> ved cand. mag. <i>Telma Jexlev Larsen</i> og <i>Rud. Bertouch-Lehn</i>	310
Erik Arup: Danmarks Historie, III. Bind. — Danmark før og nu: Red. af Johs. Brøndsted m. fl. — Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet. — Bent C. Lange: Norske teglovner fra middelalderen. — Sigurd Erixon: Djurfångst och jakt samt insamling av vegetabiliska födoämnen. — Gunnar Olsen: Gejstlige arkiver på Sjælland og Lolland-Falster før 1647. — Helge Søgaard: En kisteplade fra Maribo. — Bjarne Stoklund: Høst-kage og julerente. — Gudmund Schütte: Jydske og østdanske Helligdomme for Dyredyrkelse. — Knud A. Larsen: Solvogn og solkult. — Minderige steder i Grundtvigs Liv. — Sprogets melodi. Danske dialektdigte. — Chr. Ringsing: Nagelsti bylav. — Lollands Højskoles årsskrift 1955. — E. V. Lundsfryd: Rødby-Femern ruten. —	
Årsberetning	321
Uddrag af regnskabet for 1954—55	323
Medlemsliste	324
Meddelelse til Medlemmerne	343

Lolland-Falsters Oldtidsmindesmærker.

Af Therkel Mathiasen.

Fredningsberejsningen af Lolland-Falster er nu tilendebragt; Lollands Nørre og Sønder og Fuglse Herreder berejstes i Efteraaret 1953 af mig, de andre 3 Herreder i Foraaret 1954, Musse Herred af mig, Falsters Nørre Herred af mag. art. G. Kunwald og Falsters Sønder Herred af Konservator, cand. mag. K. Thorvildsen.

Hvad forstaaer man ved Fredningsberejsning? Det vil sige den Registrering af alle de faste Oldtidsmindesmærker, som blev paalagt Nationalmuseet af Fredningsloven af 1937. Alle Mindesmærker skulde besøges og de fredningsværdige lovformelig fredlyses ved Tinglysning paa Ejendommene; de, der var saa ødelagte, at de ikke skønnedes fredningsværdige, blev indstillet til Fredningsnævnet til Frigivelse, og hvis Nævnet godkendte dette, fik Ejerne Frigivelsesdokument og maatte sløjfe dem; hvis Nævnet ikke kunde godkende Frigivelsen af nogle af disse Høje, blev ogsaa disse lovformeligt fredet.

Grundlaget for Berejsningen var Nationalmuseets Sognebeskrivelser med tilhørende Kort. Disse Sognebeskrivelser er tilvejebragt ved en Berejsning af hele Landet, foretaget af Nationalmuseets Embedsmænd eller andre interesserede og kyndige i den senere Del af forrige Aarhundrede og de første to Aartier af dette; herved blev alle Mindesmærker stedfæstet og beskrevet, baade dem, der endnu eksisterede, og dem, der var sløjfede, men endnu kunde efterspores. Disse Sognebeskrivelser er dog af højst forskellig Værdi, og netop for Lolland-Falsters Vedkommende er de meget gamle og

mangelfulde, saaledes at de ved Fredningsberøjsningen i høj Grad har maattet suppleres, navnlig ved en Nyberøjsning af Skovene, hvor ofte Ejere, Skovridere eller Skovfogeder har ydet en værdifuld Hjælp. Foruden selve Besigtigelsen af Mindesmærkerne, skulde der fremskaffes Matrikulsnumre og Ejernes Navn og Adresse, for at Tinglysning kunde finde Sted. Den kontormæssige Behandling af hele dette Materiale er endnu ikke helt tilendebragt.

Resultatet af Fredningsberøjsningen ses af nedenstaaende Tabel. Her er anført Antallet af fredningsværdige Mindesmærker af de forskellige Slags i hvert enkelt Sogn. Endvidere er anført Antallet af ødelagte eller helt forsvundne Mindesmærker i hvert enkelt Sogn; disse er ikke specificerede saa nøje, da det ofte kan være vanskeligt at afgøre, om en sløjft Stengrav har været en Dysse, Jættestue eller Kiste.

Sogn	Fredede Mindesmærker									Forsvundne Mindesm.					
	Runddysser	Landedysser	Dyssekamre	Jættestuer	Kistegrave	Høje	Stenkredse	Bautasten	Helleristningssten	Andre Mindesm.	Ialt	Stengrave	Høje	Andre Mindesm.	Ialt
Lollands Nørre Herred															
Birket			1	1		59					61	5	51		56
Branderslev		1									7	1	5		6
Halsted						7					7	1	3		4
Herredskirke											0				0
Horslunde		1				54					55	10	38		48
Købelev											0	3	4		7
Løjtofte											0				0
Nakskov											0				0
Nordlunde											0				0
Sandby											0		6		6
Utterslev					1						1	6	4		10
Vesterborg					1	17					18	1	7		8
Vindeby				1	1						1	2			2
Lollands Søndre Herred															
Arninge											0	10			10
Avnede		1				6					7				0
Dannemarre			1								1	1			1
Gloslunde											0				0
Gurreby											0	1			1

Sogn	Fredede Mindesmærker										Forsvundne Mindesm.				
	Runddytter	Langdytter	Dysekamre	Jættestuer	Kistegrave	Høje	Stenkredse	Bautasten	Helleristningssten	Andre Mindesm.	Ialt	Stengrave	Høje	Andre Mindesm.	Ialt
Kappel					1						1	8		8	
Landet											0	1		1	
Ryde											0			0	
Skovlænge											0	1		1	
Stokkemærke		1		3		7					11	11	36	2	
Søllested											0	2		2	
Tillitze						13					13	1	2	3	
Vestenskov				1							1	9		9	
Fuglse Herred															
Askø											0			0	
Bandholm				2		29					31	1	17	18	
Bursø											0			0	
Errindlev	1	1				7	3	3	1	3	19	4	1	5	
Fejø											0			0	
Femø											0	3		3	
Fuglse		1				1					2	1	12	13	
Hillested											0			0	
Høleby						7					7	10		10	
Krønge						52					52	12		12	
Nebbelunde											0	1		1	
Olstrup											0	17		17	
Ringsebølle											0			0	
Rødby				1							1	7	10	17	
Skørringe											0	1		1	
Sæddinge											0			0	
Taagerup											0	27		27	
Tirsted											0			0	
Torslunde											0	1		1	
Vejleby											0	1		1	
Østofte						1					1	1		1	
Musse Herred															
Bregninge		1	2								3	5	18	23	
Døllefjelde											0			0	
Engestofte						10				1	11	1	4	5	
Fjelde						26					26	1		1	
Godsted			1	1		88					90	2		2	
Herritslev		1				2					3	3	14	17	
Hunseby						24					24	1	5	6	
Kettinge	4	7	2	6		76	16	43		6	11	171	11	48	
Majbølle	1	10	3			84				1	99	14	8	22	
Maribo											0		1	1	
Musse		1			1						2	2	5	7	
Nysted		4	2	1	1	9	5	3			25	13	34	47	

Sogn	Fredede Mindesmærker										Forsvundne Mindesm.				
	Runddytter	Langdytter	Dyssekamre	Jæstestuer	Kistegrave	Høje	Stenkredse	Bautasten	Helleristningssten	Andre Mindesm.	Ialt	Stengrave	Høje	Andre Mindesm.	Ialt
Radsted	5		1			45					51	10	3	3	16
Saxkjøbing				1	1	5					7	2			12
Slemminge						6					6	2	6		8
Taars	1	2	2			11					16	12	5		17
Thoreby	4	16	5	6	2	36	1				70	28	38		66
Vaabensted											0	1	2		3
Vester Ulslev			1			6	2	1			10	10	10	1	21
Vignæs		4				6					10	6	24		30
Øster Ulslev		1	1			8	9	6			25	1	3		4
Falsters Sønder Herred															
Aastrup	2	11			5	151	3	8			180	13	27		40
Falkerslev			1			1					2	1	8		9
Gedesby											0	6			6
Horbelev		5	6			70	3	2	1		87	8	45		53
Hørreby											0				0
Idestrup				1		2					3	8	13		21
Karleby											0				0
Nykøbing		1	1			13					15	2	4		6
Nørre Ørslev				1							1	1			1
Skelby	1	3	1	1		9	1		2		18	1	1	3	5
Systofte						47					47	2	24		26
Sønder Alslev						11					11		1		1
Sønder Kirkeby											0		4		4
Væggerløse						7					7	1	10		11
Falsters Nørre Herred															
Brarup						1					1		19		19
Eskildstrup		3				49	3		3		58		1		1
Gundslev	3	2	1	1		3					10	2	13		15
Kippinge											0		5		5
Lillebrænde											0		13		13
Maglebrænde						2					2		9		9
Nørre Alslev						10					10		17		17
Nørre Kirkeby				1		1					2		3		3
Nørre Vedby						25					25	3	7		10
Stadager						47					47	1	8		9
Tingsted		1	1			21					23	1	20		21
Torkildstrup			1								1		24		24
Valse	3			2		11					16	3	6		9
Ønslev				1		81		1			83	1	28		29
Ialt	20	83	30	44	6	259	41	71	10	20	1584	256	828	32	1116

Man vil af Tabellen se, at der ialt er fredet 1584 Mindesmærker paa Lolland-Falster; men der har været betydeligt flere, idet 1116 vides at være ødelagt eller sløjfet; der har saaledes været mindst 2700 Mindesmærker, antagelig endnu mange flere, idet der sikkert er sløjfet mange, navnlig mindre Høje, som ikke har kunnet efterspores. Der er dog saaledes bevaret 59 % af det kendte Antal Mindesmærker, vistnok en større Procentdel end i noget andet Amt i Landet; de fleste Steder ligger Procenten nemlig helt nede paa omkring 25 %. Men dette har sin naturlige Forklaring: En meget stor Del af de fredede Mindesmærker paa Lolland-Falster ligger i Skove, som for største Delen hører under de mange større Godser, og her har Fristelsen til at ødelægge dem ikke været saa stor som paa dyrket Mark. Ikke mindre end 1449 af de fredede Mindesmærker ligger i Skov, kun 135 paa dyrket Mark; der er saaledes ingen Grund til at rose Lolland-Falsters Landbrugere i Forhold til det øvrige Lands; man ser paa Listen, at der i de skovløse Sogne kun er en lille Procent tilbage af, hvad der har været, og Tallene for de sløjfede Mindesmærker har, som tidligere nævnt, sikkert været betydeligt større end dem, der er angivet.

En stor Del af de bevarede Mindesmærker har været beskyttet ved frivillige Fredninger; dette gælder 595 Mindesmærker, hvoraf 442 laa paa Godserne, 8 paa Præstegaardsjord og 145 paa Bondejord (heraf dog over Halvdelen i Frejlev Skov, hvor de fleste Mindesmærker blev fredet, takket være en enkelt Mand, Købmand V. Sidenius' store Ihærdighed). Af de øvrige Fredninger paa Bondejord er dog en Del blevet købt. Hertil kommer 67 Mindesmærker i de falsterske Statsskove, der ogsaa maatte betragtes som fredede. Paa mange Godser er der foretaget store frivillige Fredninger. Allerede i 1850'erne fredlyste Kammerherre Wichfeld til Engestofte den lille Skov »Højene«, der indeholder 43 velbevarede Høje. I Perioden 1876—85 foretoges store Fredninger paa Det Classenske Fideikommis' Ejendomme (Korselitse m. m.), i 1886—90 paa Fuglsang, i 1891—96 paa Orebygaard, i 1909—14 paa Vennerslund, Pandebjerg og Orenæs, i 1921—26 paa Christianssæde, Hal-

sted Kloster, Engestofte, Knuthenborg, Høvængegaard og Vennerslund, i 1927—34 paa Knuthenborg, Krenkerup, Aalholm og Lungholm. Men ogsaa mange mindre Landbrugere lod deres Mindesmærker fredlyse, og Offeret kan for dem have været ligesaa stort som for Godsejerne. Der har heldigvis paa Lolland-Falster, som i det øvrige Land, været mange, som forstod, at vi i vore prægtige Oldtidsmindesmærker har en national Skat, som vi maa værne om og bevare.

Disse 1584 Mindesmærker fordeler sig imidlertid meget ulige. Vestlolland, Nørre og Sønder Herred, er saaledes fattigt, bortset fra Sognene Birket og Horslunde, hvor der er mange Høje i Skovene og ogsaa har været mange paa Markerne; det samme gælder ogsaa Birkets Nabosogn Stokkemarke, hvor det meste dog nu er sløjjfet. Denne Egn af Nordvestlolland med dens mere bakkede og ofte noget lettere Jord har øjensynlig virket mere tiltrækkende paa Sten- og Bronzealderens primitive Agerdyrkere end de lave, flade Egne med den svære Lerjord, som iøvrigt optager største Delen af Vestlolland; man forstaar det, naar man tænker paa Oldtidens daarlige Vandafledningsforhold og paa de primitive Markredskaber, der sikkert har haft svært ved at tumle den tunge Lerjord. Mange af disse Egenes Sogne er yderst fattige paa Oldtidsmindesmærker, ja en Del af dem, som Herredskirke, Løjtofte, Nakskov, Nordlunde, Gloslunde og Ryde, vides overhovedet ikke at have haft nogen. Først i Jernalderen, med en forbedret Plov og Økse, rykker Bebyggelsen ind paa denne svære, men frugtbare Jord (»Juelingefundet« ved Halstedkloster, Hobyfundet).

Ogsaa Fuglse Herred, der hovedsagelig omfatter det sydlige Midtlolland, er gennemgaaende ret fattigt, bortset fra Bandholm ved Nordkysten og Krønge, der har mange Høje i Søholts Skove langs Maribo Sø. Men mange af Herredets Sogne paa lav, fed Jord er helt tomme, saaledes Bursø, Hillested, Ringsebølle, Sæddinge og Tirsted, samt Øerne Askø og Fejø, og i et Antal af de andre er alt, hvad der har været, forlængst sløjjfet. Disse fundtomme Sogne her og paa Vestlolland har sikkert i Sten- og Bronzealderen baaret Storskov.

Langt rigere er Østlolland, Musse Herred. Særligt rige er Sognene Kettinge (med Frejlev Skov), Godsted, Måjbølle, Thoreby og Radsted; det synes, som om særlig Maribo-Sørne og Guldborgsund har virket tiltrækkende paa Bebyggelsen. Vi finder dog ogsaa her fattige Sogne, ja eet, Døllefjelde, er helt tomt.

Paa Falster er Mindesmærkerne ogsaa meget ulige fordelt. De rigeste Sogne ligger dels langs Østersøkysten, dels ved Guldborgsund: Aastrup, Horbelev, Ønslev, Stadager, Systofte; men ogsaa et Sogn som Eskildstrup har mange. Der er dog ogsaa her tomme Pletter, som Horreby og Karleby Sogne, og i adskillige andre Sogne er de faa Mindesmærker, der har været, sløjfede.

En Gennemgang af de enkelte Sogne er ikke paakrævet her; der kan henvises dels til Listen, dels til Redaktør C. C. Haugners fortræffelige Bog »Lollands Oldtidsminder«, dels til den kommende nye Udgave af Traps »Danmark«. Her skal gøres nogle Bemærkninger om de forskellige Slags Mindesmærker, der findes.

Af Stenalderboplads er kun een fredet; det er den lille »Worsaaes Ø« under Engestofte, hvor der er fundet talrige Flintredskaber fra ældre Stenalder.

Af store Stengrave fra Yngre Stenalder er bevaret 183 (medens 256 er sløjfede), hvoraf de 20 er Runddysser, 83 Langdysser, 30 Dyssekamre, 44 Jættestuer og 6 Kister. Som man ser, er Dysserne her, som de fleste Steder, i stort Over-tal. Efter den omgivende Højs Form taler man om Runddysser og Langdysser, medens ved Dyssekamrene Højen er forsvundet, saa kun Kammeret staar tilbage. De ældste Dysser har et lille, aflangt-firkantet Kammer, hvorover en Dæksten; et smukt Eksempel paa en Langdysse med to saadanne Kamre ligger ved Priorskov, andre ligger ved Frejlev og Horbelev. Men de fleste Dysser hører til den senere Type, med et større, 5—6 kantet Kammer og en vældig Dæksten, en Gravtype, der hører hjemme i Jættestuetiden, altsaa samtidig med Jættestuerne. Disse store Dysser kunde i Mod-sætning til de ældre rumme adskillige Begravelser, var vel Familiegrave. Smukke Runddysser med Randsten bevaret

Jættestue i Flintinge Byskov.

findes i Storskoven under Fuglsang og i Frejlev Skov (»Kong Grøns Høj«). Anselige Langdysser er der mange af, den længste, 77 m lang, ligger ved Radsted, med Rester af to Kamre; næsten ligesaa lange er »Kæmpegaarden« ved Egholm, 76 m, og en ved Flintinge, 75 m; andre smukke Langdysser ligger ved den nu nedlagte Herregaard Steensgaard, i Avnede Skov, i Flintinge Byskov, Roden Skov (med 3 Kamre) og Sortsø Fredskov; alle disse har mange anselige Randsten.

Lolland-Falster er meget rigt paa Jættestuer, og flere af dem hører til Landets anseligste. »Kong Svends Høj« ved Pederstrup har det længste Kammer, vi kender, 12 m. Store, smukke Jættestuer er ogsaa »Glentehøj« ved Ravnsby, »Store« og »Lille Guldhøj« ved Frejlev, Jættestuer ved Kældernæs, Horslunde, Flintinge Byskov og Listrup paa Falster. En smuk Jættestue i Rykkerup Skov er ejendommelig ved, at Kammeret staar frit, uden at være dækket af nogen Høj, som Jættestuerne ellers plejer at være; og der er heller ingen Spor efter, at der nogensinde har været en Høj; man savner iøvrigt Motivering for, at man her inde i en Skov under et Gods (Krenkerup) skulde have kørt

Jordhøjen bort, men ladet Stenene staa. Men der er iøvrigt flere Stengrave, ogsaa Dysser, i Skovene, som nu ikke viser Antydning af Høj og næppe heller har haft det; Stenene virker iøvrigt mere monumentalt, naar de staar frit. Af andre Jættestuer skal nævnes en ved Fredsholm, »Thorshøj« ved Knuthenlund (med en lille Udvidelse af Kammeret bagtil), »Hyldehøj« ved Rødby, »Kulhøj« ved Reersø, »Splittorfs Høj« i Orebygaards Storskov og »Ørnehøj« i Korselitses Skove, et lille Jættestuekammer i en anselig Langdysse.

En for denne Egn af Landet særegen Gravform er Kistegravene, aflange Kamre, ofte pæreformede, med flere Dæksten og oftest med en Gang i Kammerets smalle Ende. De indeholder ofte Sager fra Enkeltgravskulturen og viser derved Tilknytning til Nordtyskland. To saadanne Kamre ligger i en Langdysse ved Orebygaard; andre kendes fra Langø og Øst for Nysted, medens en Kiste ved Musse med sine ret tynde, kløvede Sten slutter sig til Hellekisterne, Stenalderens sidste Gravform.

Der er som sagt mange store Stengrave paa Lolland-Falster. Særlig talrige er de i Sognene langs Vestsiden af Guldborgsund: Kettinge (19, i 1 sløjfede), Thoreby (33, 28 sløjfede) og Majbølle (14, 14 sløjfede). Det er ogsaa i denne Egn, vi har Lollands største Boplads fra Yngre Stenalder, ved Nagelsti (se Aarsskriftet 1954). Ogsaa Aastrup er rig (18, 13 sløjfede).

Langt de talrigste Mindesmærker paa Lolland-Falster er dog Højene, hvoraf der er bevaret 1259, medens 828 (sikkert langt flere) er forsvundet. Af de bevarede Høje er 207 større Rundhøje (Højde paa 2 m eller derover), 7 er Langhøje og Resten, 1045, Smaahøje. De større Rundhøje og Langhøjene tilhører hovedsagelig ældre Bronzealder, hvor man begravede Ligene ubrændt i Ege- eller Stenkister. Enkelte Høje kan dog indeholde Jættestuer eller Grave fra Vikingetiden, uden at man kan se det paa dem, og enkelte Langhøje kan være Langdysser, der er berøvet deres Sten. Den ældre Bronzealders Storhøje er ofte anbragt højt, paa Bakkerne, saa de kunde ses viden om. Lollands største Høj, »Bavnehøj«

Ældre Bronzealder Høj i Svanevig (Bandholm).

ved Birket, ligger paa Øens højeste Punkt; desværre skæmmes den af moderne Haveanlæg. Ogsaa Falsters højeste Punkt, ved Nørre Vedby, har en anselig »Bavnehøj«. Men iøvrigt findes de fleste Høje i Skovene, ofte i Grupper sammen med de mindre, som f. Eks. i den tidligere omtalte Skov »Højene« under Engestofte, hvor der findes 43 større og mindre Høje i en tæt Gruppe; denne lille Skov er virkelig en Seværdighed!

Smaahøjene, hvis Højde ofte varierer mellem en halv og een Meter, stammer hovedsagelig fra Yngre Bronzealder og indeholder Brandgrave, ofte Urnegrave, men ogsaa ofte simpelthen smaa Dyrger brændte Ben uden Urner; mange saadanne Brandgrave er iøvrigt ogsaa gravet ned i Siderne af Ældre Bronzealders Høje. Mange af Smaahøjene er forsynet med en Krans af Randsten, der dog aldrig er saa store som Dyssernes Randsten, og et specielt Træk for Lolland-Falster er den Bautasten, der har været rejst lige Øst for mange af disse Smaahøje. Vi træffer disse Bautasten først og fremmest i Frejlev Skov (hvor de takket være Køb-

mand Sidenius og mange andre af Skovejerne for en stor Del er blevet rejst op), men vi kender dem ogsaa fra flere andre Skove (Keldskov, Gammelkobbøl under Aalholm, Oustrup Skov)

Samtidige med disse Smaahøje er de Stenkredse uden Høj, ogsaa ofte med en Bautasten, der ogsaa findes i ret stort Tal i forskellige Skove (Frejlev Skov, Præsteskov i Øster Ulslev), ofte i Gruppe sammen med Smaahøjene; de indeholder ogsaa Brandgrave fra Yngre Bronzealder.

Disse Smaahøje og Stenkredse optræder ofte i store Klynger i Skovene, saaledes i Vindeholme Skov (13 Høje), Nybølle Lunder (30), Katrinesmindes Skov (13), Torrig Skov (25), Søholt Skov (47), Merritsskov under Knuthenborg (16), Idalunds Indelukke (45), Fjelde Skov (23), Storskov i Majbølle Sogn (83), Lars Jensens Skov under Engestofte (44), Frejlev Skov (65 og 16 Stenkredse, de 41 med Bautasten), Orehoved Skov (16), Vennerslunds Skove (47), Ny Kirstinebergs Storskov (62), Oustrup Skov (49), Bruntofte Skov (20), Ravnstrup Skov (43); aller talrigst er Smaahøjene i Det Classenske Fideikommis' Skove paa Falster, hvor der findes ikke mindre end 225 smaa Høje og Stenkredse.

Yngre Bronzealder Høj med Bautasten i Frejlev Skov.

Til Bronzealderens Mindesmærker hører ogsaa Stenene med Helleristninger, hvoraf der er bevaret 10, de fleste paa deres oprindelige Sted. Kun een, Klokkestenen, der er opstillet midt i Frejlev By, er flyttet lidt fra sin Plads; den bærer en indhugget Cirkel, antagelig et Solbillede. De andre Helleristningssten er hovedsagelig »Skaalsten«, større Sten, forsynet med et større eller mindre Antal af de ejendommelige Skaalgruber, øjensynlig hellige Tegn. En saadan Sten, med 25 Skaalgruber, ligger i Keldskov, en anden i den nærliggende Gammelkobbøl; i Frejlev Skov ligger 5 Sten med Skaalgruber og Fodsaalfigurer; i Storskoven ved Majbølle Skaalstenen »Hindestenen« og i Korselitse Skov i Horbelev Sogn ogsaa en Skaalsten.

De som »Andre Mindesmærker« opførte i Listen er mest Stensætninger af forskellig Slags, hvis Formaal er noget uvist.

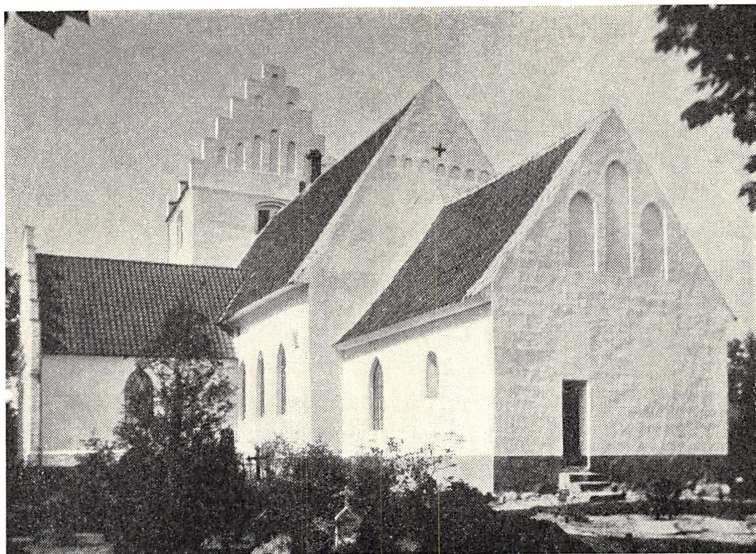
Jernalderen har ikke efterladt jordfaste, fredede Mindesmærker. Gravene, der ofte er rige (Hobyfundet!), ligger under flad Mark, og ingen af Øernes ret talrige Runesten staar paa deres oprindelige Plads; flere er flyttet til Kirkerne (f. Eks. Tillitse og Taagerup), andre til Museerne, navnlig Nationalmuseet.

Det var godt, at Fredningsloven kom i 1937 og reddede de Oldtidsmindesmærker, der endnu er tilbage, fra uforstaaende Ejeres Ødelæggelseslyst, Jordhunger og Pengebegær. Som man vil have set paa Listen, er over 1100 Mindesmærker paa Lolland-Falster faldet som Ofre derfor. Men mange er endnu tilbage — heldigvis. Og de skulde gerne kunne efterlades i god Stand til vore Efterkommere. Fredningsloven forbyder Dyrkning, Fjernelse eller Tilførsel af Sten, Beplantning, Beskadigelse ved Afgræsning og lignende; Ejerne har Ansvar for, at noget saadant ikke sker. Beplantning kan dog tillades, hvis Mindesmærkerne hidtil har været beplantede og indgaar som et naturligt Led i Skovdriften. — Ja, det er ganske udmærket med disse Bestemmelser; men hvis ikke Ejerne selv har lidt Forstaaelse for og Interesse af at holde deres Mindesmærker i sømmelig Stand, da vil disse snart forfalde: Ploven kan langsomt æde

sig ind i Siden paa Højen; løsgaaende Kreaturer kan trampe Højene sønder og sammen og vælte Stengraves Sten; Baal, tændt paa de store Stengrave, kan sprænge Stenene; Grusgravning kan underminere Højene, saa de skrider ned; Størdyning kan lave saa store Huller i Smaahøjene, at de næsten forsvinder; Mindesmærkerne kan helt gro til med selvsaaet Slaaen- og Tjørnekrat. Ja, men meget af dette kan der jo gives Bøder for, det er jo Vanrøgt af Mindesmærket! Det kan der, men hvad hjælper det, hvis Mindesmærket er ødelagt og ikke kan istandsættes! Ejerne maa bringes til at forstaa, at disse Mindesmærker er noget, der skal hægges og værnes om; og det samme maa Besøgende forstaa, at de ikke udøver Hærværk eller bruger Mindesmærkerne som Møddinger ved Henkastning af al Slags Affald; altfor ofte ser man Jættestuekamrene benyttet som W.C.er og Dyssekamrene som Opsamlingssteder for Madpapir og Flaskeskaar. Unægtelig en uværdig Benyttelse af vore Forfædres Grave!

Nationalmuseet kan ikke fra København føre et effektivt Tilsyn med alle Landets 20.000 fredede Oldtidsmindesmærker. Det er saa Meningen, at Formændene for Fredningsnævnene, en Dommer i hvert Amt, skal føre regelmæssigt Tilsyn med dem.

Baade landskabeligt, historisk og turistmæssigt betyder disse Oldtidsmindesmærker meget for vort Land. ikke mindst for et Omraade som Lolland-Falster, som hvad landskabelig Skønhed angaar har svært ved at konkurrere med forskellige andre Landsdele.

Huseby Kirke.

Af Breve fra Huseby Præstegaard*)

1848—1866.

Ved *Martin Poulsen.*

Foraar og Sommer. — Høst og Afsked.

Fra 1848—1866 var *Ludvig Jacob Mendel Gude* Sognepræst i Huseby. Slægten Gude stammer fra Holsten, hvor 3 Brødre, Thomas, Peter og Claus, Sønner af Borgmester *Michael Gude* i Rendsborg, i 1581 paa Grund af Tapperhed blev adlet af Kejser Rudolph II og fik et Familievaaben.

Skjoldet er ved en treradskaktavlet Bjælke af rødt og Sølv, delt i 2 Felter. I det øverste ses en gylden Løve med 3 Haler paa blaa Bund, i det nederste 3 blaa Roser paa gylden Bund. Dette Vaaben havde min Morfader i sin Ring og brugte det som Signet. (Vaabenet fandtes tidligere i Sct. Marie-

*) Fortsætter forfatterens meddelelser i årbogen for 1951, s. 302.

Kirken i Rendsborg over Prædikestol og Sakristidør. Pastor Gude skriver i Brev 19/11 1860: »Det tilføjes, at jeg her paa Lolland har forefundet det gude'ske Vaaben i Engestofte Kirke (jfr. *Anne Amalie Gude* 1674—1707, gift med Etatsraad *Christian Lerche* til Nielstrup og Engestofte). Om det endnu forefindes, veed jeg ikke, da Kirken ifjor har været underkastet en total Restauration. Men jeg vil komme til at prædike i den nævnte Kirke, under min Nabopræsts Fraværelse paa 1. Søndag i Advent, d. 2. December«).

I Fortsættelse af tidligere Meddelelser om »Jul i Hunseby Kirke og Præstegaard for 100 Aar siden« (Aarbogen 1951) skal vi nu høre lidt om *Foraar og Sommer* gennem Uddrag af Breve fra disse Aar.

Det er navnlig Breve fra Præsten til hans Fader, Herredsfoged *Alb. P. Gude*¹⁾ i Kalundborg, og til hans Onkel og faderlige Ven, Højesteretsassessor *Stellwagen*, samt dennes Sommerbreve fra Præstegaarden. Det første Brev, Pastor Gude skrev fra Hunseby, er til hans Fader og dateret:

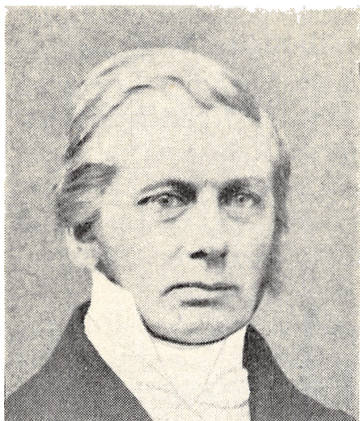
Hunseby Præstegaard paa min Ordinationsdag,
Onsdagen d. 26. (Juli 1848) om Aftenen.

Kjæreste Fader!

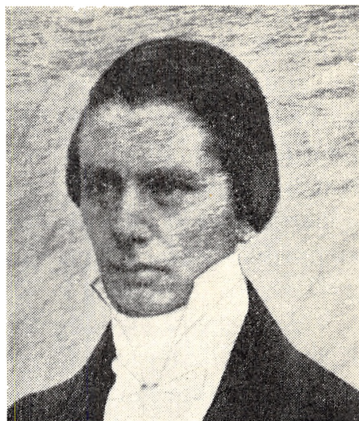
Nu — Gud styrke og hjælpe mig efter at jeg har modtaget den hellige Indvielse til Præste-Embedet, og dette saaledes er mig betroet. Herre Gud! Her sidder jeg ved afdøde salig Consistorialraad *Thanings* Skrivebord i hans Værelse. Stakkels sørgende Fru Thaning og Børnene — det er en elskværdig Familie — og de sørge som de der have Haab. Fru Thaning er vel herlig fattet og forstaar ret af Hjertet christelig Trøst, men vi forstaar ogsaa nok, hvad hun maa gaa igjennem dels hver Dag dels paa en Dag som denne ...

Jeg veed ellers neppe, hvor jeg skal begynde eller ende med alt det Meget jeg kunde fortælle Fader.

... *Mandag Formiddag* fra Kl. 10—4 Biske Examen²⁾. Det var strængt nok, at skrive 3 Prædikener over forskellige opgivne Texter foruden 3 andre Quæstioner nemlig en Catechisation og et Par latinske Quæstioner. Jeg blev accurat færdig til Kl. 4 og blev næste Dag meget complimenteret af Biskoppen for Quæstionernes Besvarelse. Den Examen maa have til Hensigt at se, hvor meget man kan gjøre i en Fart. Mandag Middag Kl. 4 til Middag hos Biskoppen. Bispinden omtalte, at Fader var en passioneret Skakspiller, at hun ofte havde spillet Skak med Dig hos Pastor Gude³⁾ paa Christianshavn. (Hun er Søster til Professor Clausen). Visit hos Stiftamtmanden Kammerherre Jessen ...

*Pastor Gude
fra Hunsebytiden*

*Ungdomsbillede
efter Daguerreotypi*

... *Tirsdag* — til Nysted for at hilse paa min Provst, Pastor *Nissen*, som desværre var meget syg og sengeliggende, hvis Aarsag Provst *Ancher* i Østofte, som indtil for nylig ogsaa har været Provst i mit Herred, indsatte mig. Fra Nysted til Maribo for at hilse paa Pastor *Bergenhammer* og for der at afsætte mine Medordinandi, *Guldbrandsen*¹⁾ og *Sinding*²⁾, hvorfra jeg tog hertil og blev modtaget af Consistorialraad *Thanings* herværende to Brødre, straks efter af Fru *Thaning* og Børnene. Vi komme her godt ud af det med den inderligste Kjærlighed, jeg tør nok sige paa begge Sider.

Onsdag tog jeg til Ordinationen. Pastor *Bergenhammers* Skriftetale til Sacramentet var udmærket. Biskoppens Ordinationstale ogsaa særdeles god. Jeg er meget tilfreds med at være blevet ordineret her. Havde det end været højtideligere endnu for Øjeblikket i Kbh., saa har Indtrykket maaske varigere Betydning for mig her, da jeg har Maribo Kirke saa nær ved. Efter Ordinationen Middagsselskab med Biskoppen og de tilstedeværende Præster, hvorved Biskoppen udbragte Skaal for de 3 ordinerede Præster og ønskede dem velkommen til Stiftet, og jeg udbragte omtrent saaledes Skaal for Biskoppen: »Maatte det være mig tilladt. Højærværdige Hr. Biskop, ogsaa ifølge mine Medordineredes Ønske og paa deres Vegne at takke Dem hjerteligt for den Sandhed i Overbeviisningen, den Kjærlighed i Hjertet, hvormed De i Dag har givet os vort Livs uforgjævelige Indvielse, og bevidne Dem vor Deltagelse i den almindelige Højagtelse, som Stiftets Geistlighed nærer for Dem.«

Til Slutning udbragte Biskoppen følgende Skaal: »Da de to af de Herrer ordinerede ere givte og den tredie forlovet, saa tænker jeg vel, at vi gjerne alle kunne drikke vore Koners Skaal..«. Det er overordentlig nydeligt herovre, især ved Maribo Sø og flere Steder, og det er et dejligt

Pastorat, større end det ser ud til paa Kortet. Gud har i Sandhed givet mig langt, langt over hvad vi forstaae at bede«.

I en Opgørelse fra 1844 oplyses blandt andet om Embedet: »Sognet tæller 58 Gaarde og 50 Huse med Jord og 40 Huse uden Jord. Jordene er i Almindelighed meget gode, af Herligheder findes her betydelig Skov, Grimstrup Sø og Huns Aa. Beboerne ere Fæstere under Grevskaberne Knuthenborg, Hardenberg Reventlow og Stamhuset Engestofte. Hunseby Præstegaard ligger ret smukt og er sammenbyggt i 4 Længer paa 97 Fag og i god Stand. 9 Beboelses Værelser. Assurancesum 6930 Rd. Godt, men ikke tilstrækkeligt Vand findes og en god Have. Præstegaardens Hartkorn 15 Tdr. 3 Skp. med et Areal af 92 Tdr. Land. Jordene indhegnede i 8 Marker, ligge omkring Gaarden. Udsæd 36 Tdr., Avl 300—350 Tdr. Besætning 8—9 Heste, 16—20 Køer og lige saa mange Faar.

De aarlige Tiendeindtægter: ca. 87 Tdr. Hvede, ca. 10 Tdr. Rug, ca. 119 Tdr. Byg og 86 Tdr. Havre. Offer og Accidenser 120—130 Rdl. Desuden bl. a. frit Brænde og Gavntømmmer samt Gærdsel, og i Leje af et Huus er Beboeren pligtig at arbejde hele Aaret for Præsten for 8 sk. pr. Dag og Græsning til en Ko. — Hunseby Kirke 100 Skridt fra Præstegaarden, har Orgel, men er mørk, ejes af Knuthenborg. I Sognet ere to Skoler temmelig langt fra Præstegaarden med 150—170 Børn«.

Et af de første Problemer, som meldte sig, var, om han selv skulde drive Jorden. Herom skriver han (30/10 48):

»Her er en udmærket flink Karl, som har været i flere Aar hos Consistorialraad Thaning, og som jeg har fæstet. Han skal have aarligt 60 Rbd. og et Par Støvler. Spørgsmaalet om jeg skulde beholde Avlingen selv, hvortil jeg maatte tilraades af mange afgjørende Grunde, hvortil jeg ogsaa selv er meest stemt, maatte fordre en fremskyndet Besvarelse, da det var af højeste Vigtighed at kunne beholde denne udmærkede Karl, som Flere deriblandt Provst Ancher gjerne vilde have i deres Tjeneste. Karlen er mellem 29—30 Aar og fri for Krigstjeneste.

I Aar som rigtignok er et ualmindeligt godt Aar, er her ved Præstegaarden avlet 600 Tdr. Et lille Emolument, som ikke stod i Angivelsen af Præstekaldet, er en aarlig Tiende af 40 Gjæs, hvilke ere ankomne i denne Tid. De ere af forskellig Qualitet. Nogle synes at have givet Præsten deres bedste Gaas — andre derimod deres daarligste Gaas.

Jeg er meget glad ved at beholde Avlingen selv. Har det kunnet gaae saa godt for Consistorialraad Thaning, som *aldrig kom i sin Mark*, da han jo var saa svær, at han ikke kunde bevæge sig saa meget, saa er der ingen Grund til at tro, at det skulde gaae mindre godt for mig, som i det mindste hver Dag rider i Marken; thi jeg kan ikke lide at vise mig for meget til Hest paa alfar Vej, men i Markerne er jeg skjult af Pilehegnene.

Avlskarlen er mig ogsaa i mange Henseender uundværlig. Han er min Fuldmægtig i Modtagelsen af Tiende-Korn, hvorover han fører en lille Bog til controllerende Jevnføring med den, jeg selv fører, sonderet det gode og det daarlige i forskjellige Bunker; thi det gaar med Kornet som med Gjæssene. Item er han min Fuldmægtig ved en heel Branche af Fattigvæsenet, ved *Uddeling af Korn* til de Fattige, hvilket Korn Sognet henlægger paa Præstens Loft som deres Oplagssted. Det er godt, at her er saa god Plads. Thi flere i Sognet have den Skik, at »Fader« skal gjemme Alting for dem, for at de ikke skulle forøde eller bruge for Meget, men kunne faae det i mindre Quantiteter Maanedsviis eller Quartalsviis. Det er Tilfældet med Korn, Penge, og vigtige Papirer«.

»Nu *Folketællingen* i Aar [April 1850] — hvilket Arbejde er ikke det — det er ikke blot Tallet i Almindelighed der skal opgives, men saa uendelig meget paa Kryds og Tværs, som altsammen skal stemme — hvor mange fra 1—3 Aar — fra 3—5 — fra 5—7 Aar o.s.v. fra 95—100 — hvor mange Quindekion og Mandkion — hvormange fødte her og fødte der — hvormange Skomagere, Snedkere, Rokkedrejere, Dagleiere, Muremestre osv. i det Uendelige. Hvem der har Contoirhold, Linealer og Protocoller, kortsagt — jeg mener de fornødne Apparater — saa at sige — det Haandværkstøj, der skal bruges til saadan et Arbejde, kunde ganske anderledes let gjøre det færdigt end en Præst ifølge sin Stilling kan. Alt dette Væsen er en Fordærvelse, er undergravende for Kirkens inderste Væsen, — en Præst kan være en samvittighedsfuld, dygtig og christelig Mand, og dog sige Nei, naar jeg skal gjøre alt det færdig — saa kan jeg ikke synderlig faae forberedt en Gudstjeneste hver ottende Dag, hvilket, naar det skal gjøres sandt og godt, rent og puurt allerede i sig selv er Nok, ja for Meget for een Mand, især da der er saa meget Andet reent Geistligt foruden, og der derhos burde være nogen Tid til at studere og recipere for den, der idelig skal producere«.

Ved *Folketællingen* befandtes her at være i Hunseby Sogn 1136 Individuer (Grevnen og Familie og Huusfolk, som for Tiden er i Kjøbenhavn, er derfor ikke medregnet ikke heller fraværende Soldater)«.

»Det er *Fredag Eftermiddag* [20. Februar 1852], og jeg har endnu ikke kunnet faae skrevet et Ord til paa Søndag. (jeg vil prædike Daaben og dermed denne Gang orientere om Mormonernes Gjendaab med mere — længe have de jo været paa Falster, hvor de have gjort Fremgang, og hvorfra de gjøre idelig Excursioner til Lolland.)«

I et andet Foraarsbrev (28/3 1852) hedder det:

»Denne Tid og endnu mere den forestaaende Paasketid er den sværeste i hele Aaret. Jeg har Brudevielse hver Uge (før Saatiden og efter Høsttiden). I Dag har jeg lyst for 4 Par. De ville formodentlig alle have Bryllup i Ugen mellem Paaske og Confirmationen. Sommetider kommer Alt paa een Gang, og disse Brudetalere er noget af det vanskeligste, fordi man ofte har saadanne Constellationer, at man ikke egentlig ved, hvad man skal sige dertil. Saa begynder nu ogsaa Markarbejdet, hvor man i det Mindste stundom maa have et Øje med. Nu har jeg ogsaa disse store Skoleexamina i denne Uge i Anledning af Confirmanernes Udskrivning af Skolen.«

Naar Sommeren nærmede sig, gik manges Tanker til Hunseby. Blandt de mange Slægt og Venner, som tilbragte gode Sommerferiedage i Præstegaarden, var Præstens Fætter *Vilh. Thomsen*,⁶⁾ senere Professor i Filologi, og dennes Broder *Carl Thomsen*,⁷⁾ siden Professor ved Kunstakademiet, og ikke mindst som stadige Gæster Højesteretsassessor *Stellwagens* og i adskillige Somre Professor *Martensen* og Familie. Der var Hjerterum og Husrum, selvom det nu og da kunde knibe med det sidste, som det hedder i et Brev af 11/7 1850, hvor man beder nogle vente til August Maaned:

»— for naar man har saadanne Fremmede som Eder (*Stellwagens*) og *Martensens*, maa man sætte alt ind derpaa, og min Kone erklærer reent ud, at hun ikke kan skaffe Sengeklæder til flere. Her er Værelser nok, men paa Grund af Huusets Ungdom er det forklarligt, at Sengeklæderne ikke kunne have ynglet endnu. Skal man ud at kjøre, saa er man og i Forlegenhed, naar ikke alle kunne være paa Vognen, og hvem skal saa blive hjemme?«

Om Gæstfriheden vidner et Brev til »Bedsteforældrene« *Stellwagen*, som aander af Sol og Sommer, af Kærlighed og Omsorg for de gamle.

Hunseby, 14. Juni 1861: »Inden Postens Afgang i Dag, til hvilken jeg har besørget flere Breve, maa jeg endnu spørge Eder, I velsignede elskede Gamle, hvorfor I dog sidde i Kjøbenhavn paa den allerbedste Aarstid? Istedet for at komme til Nogen, der elske Eder saa højt, imedens Fuglene endnu synge. Gjøggen kukker, Dagene er paa det Skønneste og Højeste, Asparges endelig endnu kunne stikkes. Efter St. Hansdag er al den Herlighed forbi.

Imidlertid, da jeg vel næppe vilde finde Indgang med et Forslag, om at rejse allerede paa Mandag, vil jeg tillade mig subsidiært at foreslaa

Højesteretsassessor
Johan Henrik Christian Stellwagen

selve St. Hansdag Mandag den 24. Fuglekoncerten om Morgenen og Aftenen ville vi vel ikke kunne vedligeholde, omend dog enkelte Efterklange vilde kunne høres, men Asparges vel et Par Uger endnu. — Der er ingen Maaned hvor Landluften er saa fuld af Duft og Sødme og Kraft som Juni Maaned. Interesserer det Bedstefader at være nærværende ved en Bispevisitsats, da anfører jeg, at en saadan, saavidt jeg veed, vil blive afholdt med det allerførste.

Vi haaber, at vi i Aar maa have den Glæde at have vor højtelskede Bedstefader paa hans Fødselsdag. ... Fedekalven — for at tale i det bibelske Sprog — staaer beredt, og

alle staae vi beredte med Hjerterne saa fulde af Kjærlighed, som de kunne være.«

At det blev dejlige Sommerdage, derom vidner følgende sammenskrevne Uddrag af Stellwagens Breve fra Hunseby i hans eget hyggelige og gammeldags Sprog.

»At vi her have det i lige Grad behageligt og interessant kan Du let forestille Dig. *Behageligt* i en rigtig Landsby Præstegaards stille Ro og Fred, hos saa kjærlige Mennesker, midt i det fyldigste Rosenflor — blomstrende Enge, kornduftende Marker, alt hvad der hører til at danne og udfylde den danske Sommer. Om de mange dejlige Jordbær og grønne Ærter, Mælk, Fløde osv. vi nyde, om den interessante Tur til Christianssæde og Besøget i Baggens gamle Kiæmpe Eg, om de tvende herlige Prædikener vi have hørt de sidste to Søndage, om alt dette maa Du høre mundtligt.

Interessant i Samquem med tvende Personligheder som Professor Martensen⁸⁾ og Hans Frue.⁹⁾ der begge føle sig hjertelig fornøjede og veltilfredse, og at det Interessante forhøjes ved undertiden at være Tilhører ved Samtaler mellem Professoren og kjære Ludvig eller som for-

leden i en Præsteconvent, som var her i Tirsdags eller hos Bergenhammer i forgaars, kan Du nok fatte.«

29. Julii 1849: »Vi havde i Aftes senere en dejlig Aften. Ludvig og jeg bade efter Theen fra forskellige Synspunkter om Musik. Og spillede Fru Martensen og Marie¹⁰⁾ fiirhændig Ouverturen til Lulu og Gades »Nordiske Tonebilleder«, derefter spillede Marie Mozarts Fantasie med tilhørende Sonate m. m. og endelig foredroges flere smukke Psalme-melodier af Choralbogen, og blev alt dette udført saa smukt og godt, at det var en sand Fornøjelse at høre, og var det sidste en smuk Afslutning af Ugen og Forberedelse til Søndagen.«

Den gamle Conferentsraads Fødselsdag, som faldt 17. Juni, fejredes ofte i Hunseby Præstegaard. Han skriver derom 1854:

»Paa min Fødselsdag var efter Vært og Værtindes venlige Indbydelse et Selskab af ialt 18 Personer samlet, som bevertedes lige smukt og godt med Soupe à la Jardiniere, Melon, dejlig forloren Skildpadde, Oxetunge med Spinat og Ærter, Kalvesteeg og yndig Rødgrød, dertil Rødvijn, Portvijn og Madeira. — Om Eftermiddagen kjørte det hele Selskab i flere Vogne en særdeles smuk Tour udad forbi Engestofte ned til Enden af den store Mariboe Sø paa den anden Side, og tilbage ad en anden Vej mellem Engestofte og Vaabensted, hvilket sidste er Hovedsognet og Engestofte Annexet — den lille Kirke *der* er egentlig kun et Kapel, men ret net udstyret.«

Om en af Bispevisitatserne, som ikke var saa sjældne i det lille Stift, hedder det i Brev fra Præsten af 14/3 1853:

Visitators [Monrad]¹¹⁾ Ankomst [Kl. halv Eet om Natten] og hele Nærværelse var mig højst uhyggelig. Under Gudstjenesten var det ogsaa uhyggeligt at vide, at Forbryderne just samme Dag bleve henrettede,¹²⁾ og saavel paa Grund deraf, da mange vare dragne hen at se dette Skuespil, som fordi Visitatsen holdtes en Søgnedag, var Kirken ikke fuld, omtrent som til en ordinair sædvanlig Gudstjeneste. M. fandt Katechumenerne saa fortræffelige og »frigjorte« og forærede 3 store Bibler (som han har at uddele af det Stistrupske Legat) til de bedste af dem. Men jeg bryder mig ikke om en saadan Biskops Roes saalidt som om hans Daddel. Meest interesserede det mig, at han under Gudstjenesten idelig var blevet mindet om Slotskirken. Hvis denne Bemærkning var grundet, kan Du da see, at her er indvirket Noget og i hvilken Aand og Retning der er virket. At mange havde fejlet i at kjøre hen at se Henrettelsen istedet for at komme til Gudstjenesten lod jeg dem vide paa Midfaste Søndag ved et tage af Lidelseshistorien: »Christus, der bærer sit Kors til Golgatha«, og ved at stille Valget imellem *den store Hob*, iblandt hvilken Qvinderne græd, der fulgte med for at *staa og se* paa en Hen-

rettelse — og *Simon af Cyrene*, der tog hans Kors, rigtignok tvungen dertil, hvem gjør det ogsaa egentlig frivillig? men dog med Taalmodighed osv. »Hvo, som ikke tager sit Kors op, er mig ikke værd«.

Martensens Sommerbesøg saa man altid hen til med Glæde og Forventning. I et Brev til Stellwagen 3/7 1851 hedder det:

»Martensen skal ride og kjøre. Han har desuden i denne Ferie en heel Deel at gennemgaae med mig, item jeg med ham, og vi have seet før, hvorledes det er gaaet i denne Henseende, men vi maatte dog og have nogen Tid i Rolighed sammen. ... Paa den anden Side burde I og M. dog heller ikke sejle hinanden forbi. Det vilde dog glæde Eder paa begge Sider, ligesom ogsaa vi, at I træffe sammen. I bør absolut træffe sammen.«

Og Stellwagen skriver:

»Prof. Martensen med Frue og Børn kom med »Vesper« fra Hovedstaden til Gaabense, derfra gennem Falster til Guldborg med Præstens Befordring. Havestuen er stillet til hans særlige Disposition«. — »Søndag d. 28/7 1850 prædikede Professor Martensen i Hunseby Kirke over Lignelsen om Sædemanden.«

At Præstegaardens Gæster benyttede Sommerferien til Udflugter i den skønne Omegn med de mange Herregaarde — undertiden i flere Vogne — er en Selvfølge. Der fortælles i Brevene om Udflugter til *Hardenberg*, *Engestofte*, *Maribo Præstegaard*, *Grimstrup* og *Orebygaard*, Hovedsædet for Baroniet Guldborgland.

Om et Besøg paa *Knuthenborg* skriver Stellwagen 28/7 49:

»I Gaar Middag Kl. henimod 4 kjørte vi, Martensen og Frue og Ludvig, paa to Vogne til Knuthenborg. Der var foruden Husets faste Fremmede og os, Pastor Bergenhammer, Kammerraad Pedersen, Procurator Aagaard. Vi blev meget venligt modtagne og gik kort efter til Bords. Grevinden¹³⁾ selv hverken tog eller lod sig tage, da hun i sin Mands¹⁴⁾ Fraværelse repræsenterede Værten, bad mig ledsage Admiralinden¹⁵⁾. Bordet særdeles net arrangeret. Beværtningen: Moset Ærtesuppe med bagt Brød, Melon, Crustader, røget Oxebryst og flamske Sild med Ærter og Blomkaal til, Postei fyldt med Ragout af Lammekjød og Fiskeboller med Kaperssauce, dejlig Dyresteeg og Iis, Smaakager bestaaende af et Lag Macrondeig, et Lag Hindbær og et Lag Oblat, Kirsebær og dertil Rødviin, Madeira, Rhinskviin og til Desserten Lacrymæ Christi. Efter Bordet Kaffe.«

Mellem Præstefamilien i Hunseby Præstegaard og Grev Knuth's paa Knuthenborg sluttedes gennem Aarene et varmt

Venskab. Det bevaredes ogsaa, da Pastor Gude i 1866 var blevet Domprovst i Roskilde, blandt andet gennem en jævnlig og indholdsrig Brevveksling med Grevinden efter Grevens Død. Han maatte derfor ogsaa rejse ned og begrave hende i Hunseby d. 18/8 1877, ligesom han i 1856 havde begravet Grev Knuth. Det hedder i et Brev af 15/7 1856:

»I næste Uge førstkommande Tirsdag d. 22. kommer Grevens Liig hertil. Da et stort Stykke af Ringmuren er brudt ned, fordi en Udvidelse af Kirkegaarden er fornøden, skal jeg altsaa herved foretage en heel Kirkegaardsindvielse, der, som jeg har tænkt mig, vil foregaa om Formiddagen Kl. 9 over Ordet af Corinth: »Det saaes i Skrøbelighed, det opstaar i Kraft osv.«

At man i Hunseby Præstegaard fulgte Begivenhederne i Krigen 1848—50 med Interesse, siger sig selv. Præsten havde en Broder Peter med og en Fætter Christian, den senere General og en Tid Krigsminister Christian Thomsen¹⁶), men Meddelelserne kom jo ikke saa hurtigt og saa udførligt som nu om Dage. Stellwagen skriver efter Slaget ved Isted:

»Hunseby d. 29. Juli 1850

»... Vi maa jo vel efter alle Beretninger troe, at vi har sejret i den haarde to Dages Kamp, og rædsomt vilde det være, om Sagen havde faaet det modsatte Udfald. Men dyrekjøbt er til visse denne Sejr, og vi maa jo vente, at der skal en Deel mere til, før *Krigen* eller *Krigstilstanden* tør ventes at være tilendebragt — og hvor langt er der saa endda tilbage til en moralsk og god og sikker *Fredstilstand*? Det er dog sørgeligt, at vi skal kjøbe vor Sejr med en af vore bedste Generaler — den gamle, brave *Schlepppegrell* saae ud som en prøjsisk Corporal —, men falden er Han paa Ærens Mark som en ærlig og brav dansk General.«

I 1864 var Præstens Kusk med. Derom hedder det i et Brev af 12/5 1864:

»Først glæder det mig at kunne meddele, at fra min Kusk Peter har vi faaet Brev. Han er paa Als og er ikke blevet saaret, men har sendt et Stykke af en Granat, som har ramt ham med et mat Slag paa den ene Arm. Da en Vaabenstilstand er indtraadt, er det jo muligt, han kommer levende derfra.«

I de faa Breve, som ellers er opbevaret fra 1864, nævnes med Smerte Tilbageslaget fra Danevirke og »det forfærdelige Nederlag paa Dybbøl — det utrolige Vanvid (for hvilken

aabentbart Ministeriet bærer Skylden), at man modtog Storm og Slag, efter at man hverken havde virkelige Skandser mere, eller brugbare Kanoner eller virkelig kampdygtigt Mandskab«.

Et Brev af 29/6 1864 slutter saaledes:

»Men jeg maa afbryde, idet jeg i dette Øjeblik modtager Telegrammet om Erobringen eller Overgivelsen af Als, der dog ikke overrasker mig. Illusionernes sidste Rest vil forsvinde.«

18/11: «Tung Veemod ligger paa os alle i dette Ødelæggelsens og Sorgens Aar.«

Der blev skrevet meget i Hunseby Præstegaard. Den 19/5 1849 skriver Præsten:

»Min Regning fra Posthuset i Maribo for Januar Quartal var godt 21 Rbd.; og foregaaende Quartal var den omtrent lige saa stor.«

I et langt Brev til Faderen 13/6 1861 beklager han sin Brevgæld til ham og henviser til, hvor meget andre har lagt Beslag paa hans Brevskrivning.

»Med Hensyn til Correspondance vilde det tale meget til min Undskyldning, naar Fader vidste, hvor vedvarende *Martensen* og Grevinde *Knuth* i denne Henseende holde mig i Schack, idet den Ene vil conferere alle de kirkelige og theologiske Spørgsmaal med mig, den Anden sine Bekymringer for hendes store og smaae Børn saa vel som sine Anfægtelser for at conservere hendes i Sandhed høje christelige Standpunkt i de Verdenskredse, som hun baade efter sin Stilling og for Børnenes Skyld ikke kan undgaae. Hun er en meget ædel Dame, nu i høj Grad udviklet ved Fromhed og *christelig* Intelligens, saa at hvilke Vanskeligheder jeg end i Aarenes Løb har haft at bestaae her — thi det har i Sandhed ikke været let at være Præst i Hunseby og at forene en saadan Antithese som Knuths og Bønderne — maa jeg dog sige, at af hende har jeg ogsaa havt meget store Glæder, saadanne der ikke blot ere for det nærværende Liv, men vilde række ud derover og først modne deres Frugt i det tilkommende.«

Høst og Afsked.

Naar Sommergæsterne var rejst, var Høstarbejdet allerede i Gang, og Udbyttet vekslede fra Aar til Aar. 1850 var det »noget ringere end det forrige Aar i det mindste i Henseende til *Foder* — men Ærtehøsten er ganske for-

trinlig, der bliver rigelig 150 Tønder, hvilket bliver over 15 Fold«.

Mere udførligt skrives 1/9 1854 om »denne udmærkede Høst«:

»Jeg har ikke før høstet saa meget som i Aar, har en meget stor Stak paa omtrent 100 Læs udenfor Gaarden. Forrige Aar var jo rigtig nok Høsten kun ringe i Quantitet (Priserne vare saa ualmindelig høje), men det er desuagtet en betydelig Different, at jeg i Aar har høstet 90 Læs Sæd og 14 Læs Hø og Kløver mere end ifjor. Og det er alt høstet godt, ganske tørt. Over Halvdelen var høstet før Regnperioden nemlig Ærter, den ene Bygmark, Rug og Havre. Og det øvrige lod jeg staae i tre Dages Sol og Vind (da jeg ikke lod høste i *Søndags*, hvilket jeg stedse holder strengt over) nemlig Hvedemarken og den anden Bygmark, hvortil jeg fra Mandag Morgen af tog en stor Kraft med 3 Vogne og lod dem med et Par Snapse til blive ved uden Ophold om Middagen til den sildige Aften i de 3 Dage. Da jeg formoder, at det interesserer Dig, skal jeg efter min Kornbog give en Oversigt over Forskellen mellem forrige Aar og dette Aar.

	I 1853 høstet	I 1854 høstet
Hvede	58 Læs	82 Læs
Rug	15 Læs	30 Læs
Byg	50 Læs	77 Læs
Havre	7 Læs	13 Læs
Ærter	21 Læs	39 Læs
Kløver	23 Læs	35 Læs
Hø	7 Læs	9 Læs
Tilsammen...	181 Læs	285 Læs

Efter Høstens Afslutning kom Høstgudstjenesten med Høstprædiken, hvoraf en af de første (1849) foreligger trykt:

»*Høstprædiken paa attende Søndag efter Trinitatis tilligemed et Anhang om Katechisation i Menigheden*«, (Trykt som Manuskript for Hunsby Menighed 1849).

Teksten var Jeremias 8,20: »Høsten er forbi, Sommeren er endt, og vi ere ikke frelste«. Det var en Opvækkelsesprædiken i bedste Forstand. Tanken om Katechisation i Menigheden optog ham meget. Stellwagen skriver i Brev 3/8 1849:

»I Mandags gjorde Professoren og Ludvig en Rejse til Biskoppen (Monrad) i Nykjøbing for at tale med ham om et kirkeligt Punkt, som ligger Begge meget paa Hjærte, og hvorfor de fandt Ham vel stemt, nemlig undertiden om Søndagen at tage istedetfor sædvanlig Prædiken Katechisation i Forbindelse med Tale paa Kirkegulvet — og jeg troer

ogsaa i min enfoldige Forstand, at dette, naar kuns Præsten opfatter og udfører det rigtigt, vil være meget gavnbringende.«

Paa et Andragende af 12/8 49 har Biskoppen svaret:

»Efter at have indhentet Provstens Erklæring tilkjendegives Dem herved, at det tillades Dem i September, Oktober, November og December Maaneder d. A. engang om Maaneden at prøve den af Dem foreslaaede Forandring i Gudstjenesten, dog saaledes at De aabner Katechisationen med Bøn fra Chorsdøren og efter endt Katechisation fra Chorsdøren holder en efter Omstændighederne kortere eller længere Tale, der kan træde i Prædikens Sted. Skulde Deres Velærværdighed dernæst finde det ønskeligt ogsaa i det nye Aar stundom at gjøre en saadan Forandring i Gudstjenesten, da vilde De derom indgive en med Menighedens Erklæring fornyet Begjæring. Guds Velsignelse være over dette Deres Foretagende og al Deres Gjærning i Herrens Tjeneste.«

D. G. Monrad.

At man fandt det ønskeligt at fortsætte, fremgaar af en med c. 200 Underskrifter fremsendt Erklæring dateret: Hunseby Menighed, d. 24. December 1849, hvori det i Slutningen hedder:

»I fuld Erkjendelse af den gavnlige Indflydelse det ville have faaet paa Gamle som Unge i Hunseby Menighed, naar Katechisationen maatte foregaa i Hunseby Kirke paa den ovennævnte Maade i det mindste 12 Gange om Aaret, tillader vi os at bede Deres Velærværdighed, om De med Deres sædvanlige Nidkærhed for at fremme alt godt for os i christelig Henseende vil anvende Deres Indflydelse for, at der i Deres Embedstid maa gives Dem den antydede Tilladelse.«

Efter Meddelelser i senere Breve kan man forstaa, at Tilladelse til Fortsættelse er blevet givet. Her kan der passende være Plads til nogle Linier om *Konfirmation* i Hunseby i disse Aar. I Følge en Fortegnelse over kirkelige Handlinger har Pastor Gude i de 18 Aar fra 3/9 1848—15/4 1866 konfirmeret 213 Dreng og 246 Piger, ialt 459 Konfirmander. Han skriver selv 1850:

»Konfirmanderne — der er meget at gjøre ved dem baade før og efter Dagen selv. Jeg har dog naaet lige som forrige Aar at komme rundt og besøge dem alle — de Halve paa selve Confirmationsdagen og de andre Halve Søndagen efter deres Altergangsdag. Det gør en stor Virkning i Husene, jeg tror nok saa stor som Handlingen i selve Kirken. Jeg seer jo Bønderne paa mange Maader Dag ud og Dag ind — men aldrig har jeg seet deres Ansigter straae saaledes af Kjærlighed og

Glæde baade Forældrenes og Børnenes, som naar jeg kommer til dem paa denne Dag. I Aar reed jeg rundt til dem — det er umuligt at kjøre, saaledes som Biveiene nu ere, og da jeg jo havde staaet og talt flere Timer i Kirken — været silde oppe Aftenen forud, var jeg ogsaa træt derefter, som om jeg var banket.«

Et endnu opbevaret Brev fra en af Konfirmanderne 1850 lyder saaledes:

»Jeg tager mig den Dristighed, da det nu er den Høitidelige Dag snart for Haanden, at jeg skal aflægge mit store og vigtige Løfte for Gud og Menigheden, Det Løfte, som aldrig maa glemmes i hvad der end i Verden skal møde mig. Ak, kunde jeg være saa lykkelig altid at blive min Barndoms Pagt ihu. Af et ømt Hjærte Takker jeg Dem mange Gange, som saa Nikjær mig har Vejledet. I mit Hjærte og ved min Gud ønsker jeg at jeg altid kunde have min Læres fli for Øje, og at jeg aldri skulde glemme min Læres Fli og mine Forældres formaninger. Med et Rørt Hjærte og et Torefuldt Øje tager jeg afske fra Dem ved at træde ind i den forførende Verden.

Til Erbødigt Høi Ærværdige Pastor Gude

Jørgen Knudsen

i

Maglemer. Den 1. April.

Ogsaa ved andre Lejligheder kom han paa Besøg hos sine Sognebørn. Noget forkortet skal gengives, hvad han fortæller i et Brev af 24/10 1850:

»En gammel retsindig og god Husmand, som boer her ligeoverfor Præstegaarden [Anders Jørgensen] har i den senere Tid sunket mere og mere sammen og omtrent en Uge ligget til Sengs. I de sidste Dage har jeg af og til været hos ham. Da jeg i Morges saae ind til ham, sagde han mig, at han mærkede, det var mod Aften. Og da jeg ogsaa troede at kunne mærke det samme, har jeg været hos ham i Dag, saa meget jeg har kunnet og saa meget, som jeg har troet, han kunde taale. I Morges nævnte jeg Sacramentet for ham. Jo — han vilde da nok have det, naar jeg mente, han havde Samling til det. Senere paa Formiddagen kom jeg da af denne Grund i Ornat. Saa svarede han mig, at det var ham ligegyldigt. Jeg erindrede ham om Ytringen, han havde brugt om Morgenens: »at han havde et Regnskab, hvori der ikke kunde svares Et til Tusind, men at han tillige havde en Talsmand, som vilde tale for ham og gaa i Caution for ham«. Og jeg føjede til, at naar det var ham ligegyldigt med Sacramentet, vilde jeg ikke give ham det. Han taledes da noget om, at det, som det kom an paa, var at have en god Samvittighed, at have gjort, hvad Ret og Pligt var etc. Hvortil jeg svarede ham: Hør nu, min kjære Anders Jørgensen, kan Du huske Lignelsen om Bryllupsklædningen — denne blev kortelig fortalt. Der var En, Herren

spurgte: Hvorfor har du ikke Bryllupsklædningen paa — og han taug. — Vil Du være som denne Ene? — Bryllupsklædningen forklaret saaledes, som man kan det ved et Dødsleie om Christi Retfærdighed. — Dette virkede. Saa vilde han meget bede om Sacramentet. Da han havde faaet det, og jeg skulde tilbage til Confirmanderne, sagde jeg, om han vilde, skulde jeg bede et Psalmevers for ham. Nej, nu skal jeg nok selv, svarede han saa, men vil Præsten blot blive saa længe hos mig. Saa begyndte han saaledes: »Tak for al din Fødsels Glæde, Tak, o Jesus for dit Ord« etc., heelt igjennem aldeles rigtigt og godt.«

Inden Aften var Husmanden sovet stille ind, og Meddelelsen om Berettelsen af Anders Jørgensen ender saaledes:

»Jeg slutter denne Dag med Taknemmelighed; det er ikke altid, at en Døendes Berettelse lykkes saa vel. Og skjøndt dette vel ikke altid just directe kan siges at være Præstens Skyld, har jeg dog, naar jeg maa befrygte, at Nogen i Menigheden enten er gaaet uberedt eller slet beredt i Døden, en Følelse af, at der maaske vil blive spurgt dem hiinsides: Hvem har dog været din Præst og Sjælesørger, siden du kommer saaledes?« —

At han ikke glemte at besøge og trøste Enken, viser et senere Brev, og i et andet Brev (1853) fortælles, at han er kommen hjem fra en Berettelse hos en stakkels Kone, som laa i Barselseng og ikke kunde leve:

»Jeg lovede at komme igjen i Dag, kunde dog ikke naae det før henimod Middag. Da jeg om Middagen kom til Stedet, var den stakkels Kone død faae Øieblikke forinden. Ak, *der* var meget at gjøre og bliver meget at gjøre, 8 Børn, hvoraf de 5 smaa hjemme: af disse: *to* smaa Drengene (paa $1\frac{1}{2}$ Aar og paa 3 Aar), *syge* og grædende, 1 nyfødt, Manden syg, en *Armodens Hytte*.«

Man har Indtryk af, at næst efter Prædiketjenesten, som for ham var en meget væsentlig Ting, laa Sjælesorgen og Om sorgen for de fattige Præsten meget paa Sinde, som det ogsaa tydeligt fremgaar af det følgende. I et Brev til sin Fader 1855 skriver han med Tilfredshed om, hvad det er lykkedes ham at faa ordnet med Hensyn til en *Fattigforsørgelse* i Sognet:

»Det bedste Thermometer for Kirkegangens Styrke har jeg i, at Tavlepengene, som i det første Aar kun beløb sig til 30 Rbd., Aar efter Aar ere stegne og nu beløbe sig til 100 Rbd. I disse Dage efter Nytaar har jeg faaet sat igjennem, at de istedenfor at anvendes til det *communale* Fattigvæsen, hvorved de kun komme Yderne, altsaa de Rige til Gode, herefter skal anvendes til en Fattigforsørgelse efter det *christelige* Princip under Bestyrelse af andre Mænd, der nærmere kunne ansees for at

repræsentere *Menigheden* (ikke Sognet). Det er jo ganske klart, at en *virkelig* Menighed maa ikke være uproductiv i Retning af Omsorg for de Fattige, om det endog maa begynde med Lidt, eftersom den apostolske Menighed, alle Tiders Forbillede, stedse drev denne Sag endog *i det Store*. Det er ganske klart, at de Fattige og Elendige er det ingenlunde nok at faa det Christelige kun igjennem Ordet, igjennem Trøst og Beklagelse. ... de maae i Kirken ikke blot see Ordets og Sacramenternes Huus, men ogsaa Barmhjertighedens Hus, naar *de* ret skulle elske den. Paa samme Maade bliver Tavlernes Ombæring ogsaa hævet til et *Culturmoment* og faar sin rette Betydning for Giverne, medens det ellers kun foraarsager en flau Forstyrrelse. Det har naturligviis ikke været uden Vanskelighed at faae det sat igjennem. Enkelte har gjort Vrøvl, men der er dog flere, der velsigner mig derfor og haabe, at der skal komme stor Virkning deraf. Sandheden er, at der i denne Idee ligger en frugtbar Spire, men Virkningen kan næppe blive stor, fordi Forholdene ere smaae.« —

»Et Par andre Punkter om Kirken vil det interessere Dig at høre. Kammerherreinde *Rothe* (forrige berømte Skjønhed Clara Falbe) har foræret til Kirken for nylig et udmærket smukt broderet Tæppe til at ligge foran Døbefonten med Indskrift broderet i Guldperler: »Lader de smaa Børn komme til mig; thi dem hører Guds Rige til«. Gamle Admiralinde *Rothe* (Grevindens Moder) har sendt en overordentlig smukt og riigt broderet Alterdug, med broderet Indskrift de Ord af Julehilsenen: »Fred paa Jorden«, som første Gang laa paa Alteret Juleaften. Disse Foræringer fra Kiøbenhavn ere vel nærmest Opmærksomheder mod Knuth's, men ere tillige virkelige Opbyggelsesmidler i Kirken.«

I et enkelt af de opbevarede Breve (August 1950) staar nogle faa Linier om Koleraen:

»Alle Tilhørerne vidste, at Choleraen var udbrudt her, jeg erfarede det først efter Gudstjenesten. I Gaar vare 4 Mennesker blevne angrebne; hvorledes det er gaaet i Dag veed jeg endnu ikke og faar først Efterretning derom i Aften. — — — Nu kom Efterretning fra Bandholm, at i Dag ere 2 døde og Anmodning om at udlaane Senge.«

Nogle Gange meldte Tanken sig om at søge andet Embede, og der var ogsaa Bud efter ham, men det blev uden Resultat. At man regnede med ham, tør man maaske ogsaa slutte af, at Biskop *Bindsbøll*¹⁷⁾ i 1863 anmodede ham om at prædike ved næste Aars Landemode i Stedet for Provst *Nannestad*¹⁸⁾, til hvem Gude skriver 9. Juni 1864:

»Naar nu Deres Højærværdighed ved æret Skrivelse af 7de d. M. fornyer denne Anmodning indstændigt af Hensyn til Deres Alder og Helbred, da tør jeg vel ikke sige, at det — under den nuværende os Alle nedtrykkende Stemning — vil være mig let, men dog at det skal glæde

mig, om jeg kan være en ældre Collega til nogen Tjeneste. Saaledes vil Deres Højærværdighed altsaa i Overensstemmelse med Deres Ønske kunne behage at gjøre den fornødne Meddelelse herom til Hans Højærværdighed Biskoppen«.

Han prædikede over 1. Cor. 3,9: »Guds Medarbejdere ere vi; Guds Ager, Guds Bygning ere I«.

Først i 1866 kom Forflyttelsen. Biskop Martensen, hans Lærer og gode Ven, talte hans Sag hos Kongen og udvirkede hans Udnævnelse til *Domprovst i Roskilde*, hvilken Kongen underskrev d. 24/3 1866.

Paa 2. Søndag efter Paaske, d. 15. April 1866, holdt han *Afskedsprædiken* i Hunseby Kirke og havde i Følge en efterladt Liste med alle Navnene 262 Altergæster.

Den 23. April var det hans Fødselsdag; om den skriver han til sin Fader:

»Igaar vare her de sædvanlige Gratulanter, Thanings, Skolelærerne, Madam Bierre, Bergenhammers. Men desuden indfandt sig 4 unge Gaardmandssønner, en fra hver By i Sognet, som først udbade sig at maatte lykønske mig til min Fødselsdag og derefter, idet En af dem (Sognefogdens ældste Søn, som var vant til at forelæse ved Kirkestævne) førte Ordet, meddelte, at de kom paa deres Vegne, som jeg havde confirmeret, for at takke mig o. s. v. og bade mig modtage til Minde om dem noget Sølvtoi, som de helst havde villet bringe den Dag, jeg holdt Afskedsprædiken, dersom de til den Tid havde kunnet iværksætte det, hvad de end ikke havde kunnet endnu, men da de ikke vidste, naar jeg reiste og vidste, at det var min Fødselsdag, kom de foreløbig nu. Jeg kunde forstaae paa det, at de ogsaa havde draget Knuth's (de Unge, som jeg har confirmeret) med ind deri«.

Af Lærer *Th. J. Hansen* i Skjelstrup Skole var smukt udarbejdet en Fortegnelse, som findes endnu, over Antallet af kirkelige Handlinger i Hunseby Menighed fra 3. September 1848 til 15. April 1866. Den viser, at der i de ca. 18 Aar var:

Døbte Mandkjøn 321, døbte Qvindekjøn 362, i alt 683.

Confirmerede Dreng 213, confirmerede Piger 246, i alt 459.

Ægteviiede Par i alt 171.

Jordede Mandkjøn 226, jordede Qvindekjøn 215, i alt 441.

Communicander i alt 13,154.

Her skal endnu gengives, hvad der ved Afskeden stod at læse i *Lollands-Posten* (31. Aargang Nr. 50) for Søndagen den 29. April 1866:

Hædersgave. Efter at Hr. Domprovst *Gude* har taget Afsked med Hunseby Menighed, har en Kreds af Yngre bedet ham modtage en Mindegave i Sølv fra hans hengivne og taknemmelige Confirmander.

Paa 2den Søndag efter Paaske holdt Domprovsten sin Afskedsprædiken i den overfyldte Kirke. Det var en gribende Gudstjeneste; efter en hjertelig, velsignelsesrig Prædiken over Dagens Evangelium om Jesus, den gode Hyrde, communicerede en stor Del af Menigheden med sin bortdragende Sjælesørger og hans Familie. Derefter gik Alle, Gamle og Unge, til Præstegaarden, idet de ønskede personlig at bevidne deres Tak for, hvad deres Præst i de forløbne 18 Aar har været for dem, og at bringe ham deres bedste Ønsker for hans nye Stilling.

Frem for Alt vil det med Taknemmelighed erindres, hvilken Opbyggelse, hvilken Guds Fred der altid fandtes i den Gudstjeneste, den han med saa stor en Nidkærhed og en saa sjelden Begavelse for Prædikeembedet har forestaaet; og det var ej heller nogen ringe Kreds af Høje og Lave, der fra Omegnen droges til hans Kirke, hvor man Søndag efter Søndag havde det opbyggelige Syn af en talrig Forsamling. Paa en særegen Maade har han ved sine fortræffelige Kirkekatechisationer vidst at tiltrække baade Yngre og Ældre.

Paa mange Maader har han aabnet Velsignelsens Kilder for sin Menighed i det Større og det Mindre i forskellige Retninger. Vi omtale nogle enkelte, som ville have Interesse for Almenheden, fordi de fra deres stille Begyndelse have udbredt sig langt ud over Hunseby Sogns Grænser og tildels ere blevne frugtbare for hele den danske Kirke. Han har fremkaldt den nu af saa mange Tusinder elskede Juleaftensgudstjeneste; den har bestaaet i mange Aar i Hunseby Kirke, inden den — dog kun som liturgisk Tjeneste — indførtes i Hovedstaden og andre Steder i Landet. Han er den Første, der har gjort Forslag til Kirkens Opvarmning om Vinteren. Hunseby Kirke har været opvarmet siden 1851. Han har i sit Sogn — ved gjensidige Indrømmelser fra største Lodsejer og Sogneforstanderskabet samt ministeriel Approbation — bevirket Oprettelsen af den saakaldte »Fattiges Kasse«, førend man endnu havde den derom senere udkomne Lov.

De Fattige har han været en Ven og Støtte, og i Skolevæsenet har han foranlediget gennemført en for hele Sognet gavnlig Omordning. Hans Embedstid og den Aand, hvoraf den har været præget, har været en stor Velsignelse for denne Egn og vil blive staaende som et uforglemmeligt Minde for Hunseby Menighed.

Var Præstetiden i Hunseby forbi, blev Minderne ved at leve og Forbindelsen blev ikke afbrudt.

Vi slutter med et Brev fra Pastor Bergenhammer i Maribo om Præstegaardens Brand.

Søndag 23. Nov. 1873.

Kjære Gude.

Hunseby Præstegaard er brændt i Formiddags. Unge Bechmann¹⁹⁾, hans Moder, Karl og Pige var i Kirke; B. havde holdt Skriftemaal, saa kom Budskabet, og alle Mennesker gik af Kirke. Da han kom hjem, fandt han Faderen ifærd med at redde Kirkebøgerne, hvilket ogsaa lykkedes. og han havde svært ved at faae Faderen ud. Nu er han og Kone hos Axelsens, han i Seng og meget medtaget af Asthma.

Da det var Catechetens Tour at prædike, tog jeg derud, saasnart jeg fik Elendigheden at høre og kom derud ved omtrent 1½. Jeg traf unge Bechmann paa Brandstedet, rolig og rar som altid. Alting var faldet om i store Bunker, og det brændte paa mange Steder med stærke Flammer. Det eneste, der var blevet staaende, var Bagvæggen til Confirmandstuen med sine 3 Nicher. Ilden er kommen fra en Skorsteen, og man skal have seet det et Øjeblik brænde paa Taget, men strax efter stod alt i lys Lue. Da Taget var faldet, reddede man en Deel Indbo og mange Bøger, men i maadelig Stand, især Bøgerne. Knuth har tilbudt Familien Bolig paa det gamle Knuthenborg, og der tager sandsynlig de Gamle hen, skjønt Vejen dertil skal være saa godt som ufremkommelig. De Unge vil sandsynlig tage Ophold hos Skolelærer Hansen. Naar undtages en Griis, er intet Dyr brændt. Det synes, som der er reddet de fleste rede Penge, der vare i Huset, i det Mindste fortalte B. leilighedsviis, at man havde bragt ham efterhaanden 2 a 300 Rdlr. — Forpagteren havde assureret, men skal være meget forknytt.

Saaledes ere de synlige Minder om mange gode Timer tilintetgjorde, men — jeg kan ikke sige andet — for mig vare de næsten tilintetgjorde i Forveien. Jeg veed, hvorledes De og alle Deres ville tænke med Vemod paa den gamle Præstegaard. Hils dem alle meget, meget. — Lad mig blot føje til, B. vidste ikke med Bestemthed, om Ildgitterne havde gjort nogen væsentlig Nytte.

Og saa kjære Gude, Gud befalet.

Deres hengivne

P. Bergenhammer.

Nogle Linier af et Brev fra Grevinde Knuth i samme Anledning skal føjes til:

Enkesædet ved Knuthenborg pr. Bandholm, d. 29. Novbr. 1873.

Kjære Provst Gude!

Jeg behøver vel næppe at sige Dem, hvor meget mine Tanker have krydset sig med Deres ved den gamle Præstegaards Brand; ja, hvor mange af mine helligste og bedste Erindringer hang der ikke ved det Sted, der kunne overskygge Sorg og Savn; aldrig glemmer jeg det gl. Studereværelse, om det end nu ligger i Aske.

— — — — —

Med venlige Hilsner

Deres altid hengivne

K. Knuth.

Lad os slutte her i det Haab, at disse Uddrag af de hundredaarige gamle Breve ikke har været uden Interesse for Nutidens Læsere, og at de maa have Værdi som en Undtagelse fra den gamle Verselinie:

»Om hundred' Aar er alting glemmt«.

Gudes Familievaaben.

Noter.

¹⁾ Albert Peter Gude (1789—1870). — ²⁾ P. Ch. Stenersen Gad, Biskop 1845—48. Forflyttet til Fyns Stift. — ³⁾ Niels Henrik Gude, f. 1784, Præst ved »Abel Cathrines Boliger« og Tugthuset paa Christianshavn. Død 1840 som Sognepræst ved Michaelis Kirke, Fredericia. Fætter til Herredsfoged Gude. — ⁴⁾ Andreas Fr. Guldbandsen (1818—49), Sognepræst i Vester Ulslev. — ⁵⁾ Poul Chr. Sinding (f. 1813), ord. Kateket Nysted 1848. Afsked 1853. Rejst til Amerika. — ⁶⁾ Vilhelm Thomsen (1842—1927) Prof. i Filologi. — ⁷⁾ Carl Thomsen (1847—1912), Prof. ved Kunstakademiet. — ⁸⁾ H. L. Martensen (1808—84), Prof. 1850, Biskop 1854. — ⁹⁾ Fru Virginie Henriette Constance Martensen, f. Bidoulac, død 1904. — ¹⁰⁾ Marie Thomsen, Datter af Højesteretsjustitiarius Andr. P. Thomsen (1781—1860) og Anna Sabine Gude (1792—1837). — ¹¹⁾ D. G. Monrad (1811—87), Biskop 1. Gang 1849—54. 2. Gang 1871—87. — ¹²⁾ Henrettelsen af Brødrene Mads og Anders Jensen Vixnæs d. 24/2 1853 paa Sølvbjergvej i Tillitze Sogn. — ¹³⁾ Grevinde Karen Knuth, f. Rothe (1815—77). — ¹⁴⁾ Greve Frederik Marcus

Knuth (1813—56), Politiker. Udenrigsminister. — ¹⁵⁾ Admiralinde B. Rothe, Grevindens Moder, f. Tuxen (1790—1877). — ¹⁶⁾ Christian Thomsen (1827—96), Søn af Justitiarius A. P. Thomsen. General, en Tid Krigsminister. — ¹⁷⁾ Severin Claudius Wilken Bindsbøll, Biskop 1856—1871. — ¹⁸⁾ Nicolai Conrad Nannestad (1791—1871). Vestenskov, Provst for Lollands Sdr. og Nr. Herred fra 1843. — ¹⁹⁾ Niels Kirke-moe Bechmann (1807—78), Sognepræst i Hunseby fra 1866, entlediget 1877. — ²⁰⁾ Doron Julius Axel Bechmann (1841—1928), pers. Kapellan i Østofte 1869 og i Hunseby 1871—77, derefter Medhjælper forskellige Steder, Sognepræst i Vindeby 1879—97, Sognepræst i Verslev-Jordløse 1897—1912.

Svenskerne på Lolland.*)

Fra sukkerroedyrkningens barndom.

Af Oskar Lindqvist.

Når man ser det samarbejde, som i vore dage kendetegner Nordens folk, kan man kun glæde sig. Det er jo ikke så forfærdeligt længe siden, vore nordiske brødre opførte sig alt andet end broderligt imod hverandre. Nu oplever vi, at det ene folk laver invasion hos det andet, men på en fredelig måde. En sådan fredelig invasion, som skete for ca. to menneskealdre siden, vil jeg her dvæle lidt ved. Den er, så vidt mig bekendt, aldrig blevet nærmere behandlet, selv om den virkelig kan have en vis værdi, også rent kulturhistorisk set.

Svenskerne på Lolland er ingen hentydning til Karl den 10. Gustavs berømte og berygtede invasion i 1658, men til en invasion af fattige bønderkarle og dito piger fra de bleskingske og smålandske provinser et par hundrede år senere — i 80'erne og 90'erne —, og denne invasion var ikke af storpolitisk art, men ganske jævnt: den *danske sukkerroe*. Sukkerroen er som bekendt Danmarks guld, ikke mindst for Lolland-Falster har den lille plante betydet en overordentlig stor udvikling. Den fede jord egner sig fortræffeligt til sukkerroedyrkning, og dygtige mænd satte sig i spidsen for denne sag, blandt disse *Christian Erhard Frederiksen*, som efter en grundig uddannelse overtog sin fædrenejård »Nøb-

*) Foredrag holdt i radioen 4. juli 1955.

bøllegaard« ved Holeby i 1866. Denne mand grundlagde sammen med en yngre broder sukkerfabrikken »*Lolland*« i 1874 — den fabrik, som i dag hedder »*Højbygaard Sukkerfabrik*«. Rundt om på Lolland, Fyn og Sjælland skød i de efterfølgende år sukkerfabrikker frem, alle samlet i det millionforetagende, som hedder »*De danske Sukkerfabrikker*«. Og landmændene såede sukkerroer, men sukkerroer kræver pasning, de skal luges, de skal tages op, de skal aftoppes, og de skal køres til fabrikken. Der blev brug for arbejdskraft i Danmark, og dette rygtedes til Sverige, hvis landbefolkning dengang levede under meget beskedne kår.

Rundt om i de små fattige hytter voksede i hine år store børneskarer frem; der var knapt med føde, og der var ingen brug for de kraftige arme. Sverige var dengang langt tilbage i social henseende; det havde vel sine store skove, som dels hørte under staten, dels var i privat eje, men ingen af dem måtte røres; det var vigtigere med skovene end med menneskene, og i alle de små hytter boede foruden sulten også udlængselen. Lønningen hos de svenske bønder var dengang — i 80'erne — 60 kr. om året for en voksen karl, og det halve for en pige. Gik man på løsarbejde — og var så heldig at få noget —, var daglønnen 25 øre om vinteren og 50 øre om sommeren. Arbejdsdagen om sommeren var fra solopgang til solnedgang; om vinteren skulde man først tærskes på loen, til det blev lyst, så arbejdedes der i skoven resten af dagen, og om aftenen fortsatte man på loen til kl. 20 eller 21. Under disse forhold var der mange, der rejste til Amerika, en del til Tyskland, men begge steder var det svært at komme; rejsen var dyr, ikke mindst til Amerika. Alligevel foregik der i disse år en så voldsom udvandring, at hele landsbyer i Blekinge og Småland blev affolkede; alle de unge forsvandt, tilbage var kun børn og gamle.

Så kom rygtet om roernes guld i Danmark. En gammel kagekone, som listede om mellem de spredte hytter i skovene, kunde fortælle om, hvor herligt der var i Danmark, at man dér kunde tjene 100—125 kr. på en sommer, plus fri rejse, og at man dér kunde købe brændevin for 25 øre flasken og et spil kort til 50 øre — begge dele for en tredie-

del af, hvad det kostede i Sverige. Intet under, at ungdommen drømte skønne drømme om guld og grønne skove. Hertil kom, at en vis løjtnant Ekenstam — af ungdommen kaldet Ekenskam — fik kongelig bevilling til at fæste arbejdere til de danske roemarkers. Man skulde bare være fyldt 14 år, andet krævedes ikke. Han averterede flittigt, og selv om kun få holdt aviser, bredte nyheden sig med lynets hast. Man fik fæstepenge, fri rejse, og arbejdstiden var kort — kun fra 6 morgen til 7 aften —, man fik noget nyt at se og høre — jo, jo, livet havde fået indhold. Og endelig var det jo kun for en sommer, man skulde afsted, så forældrene så med blidere øjne på dette end på rejsen til det fjerne Amerika, hvorfra man ikke regnede med, at børnene kom hjem mere.

Med gyldne løfter drog de unge ud. Selve rejsen var et helt eventyr. Karlene havde som regel en lille lommelærke med, og pigerne havde store tørklæder fyldte med hjemmebakte kager, man skålede, man skrålede og man spiste kager. På færgen imellem Malmø og København dansede man af hjertens lyst eller sang de vemodige almuesange. Svenskerne har altid været glade for sang og harmonikaspil, og der var altid een eller flere, der havde et *dragspel*, som det så betegnende hedder på svensk, med. Ved ankomsten til København forsvandt lystigheden, og hjemveen meldte sig, men der blev ikke megen tid til at spekulere over det; en Agent mødte op, og flokken dirigeredes til forskellige, meget jævne hoteller. Næste dag gik rejsen videre, for de flestes vedkommende til Lolland, og hvert forår passerede tusindvis af svenske roearbejdere København.

Nuvel, man opdagede snart, at Paradis ikke lå i Danmark, hvor det så ellers befinder sig for en fattig arbejder. På de store gårde, hvor man var 50 eller flere, gik det nogenlunde, der var et leben og en larmen, som i hvert fald fik hjemveen efter de små, rødmalede hytter til at forsvinde. Slidet var man ikke bange for, det var man jo vant til; men *behandlingen* kunde være hård. Det var ikke alle forvaltere, der var lige klare over, at arbejderne også var mennesker. Og boligforholdene var usle mange steder. Da man siden hen — adskillige år efter — begyndte at importere polsk

arbejdskraft til de danske roemarker, blev der ved lov opstillet ganske bestemte betingelser for, hvorledes boligerne skulde være. Dette manglede, da svenskerne kom til Lolland. F. eks. blev et sted 14 piger indkvarterede i eet stort rum, der om vinteren var blevet benyttet til *svinestald*. Ganske vist var gulvet så nogenlunde rensset, men det var svært at få bugt med stanken fra de firbenede venner. Men ungdom er ungdom; der skulde meget til at nedslå modet. Om lørdagskvældene og om søndagene samledes man enten på de store gårde eller ude ved korsvejen — man snakkede, man udvekslede nyt hjemmefra, man drak og man dansede. I disse år blev harmonikaens toner en kendt lyd på Lolland. Desværre kunde friheden ikke tåles af alle. Mange piger glemte i de varme nætter de smukke løfter til den lille mor der hjemme — og når efteråret kom, rejste flere hjem med et alt for levende minde om sommerens eventyr. I Sverige var det dengang skik, at alle sov i samme værelse. På de store gårde lå husbondefolket for sig selv, mens karle og piger havde fælles soveværelse. Alligevel var det uhyre sjældent, dette førte til nogen form for umoral; men under opholdet i Danmark skete det meget ofte, at almuens sunde sans omtågedes, og alle gode forsætter glemtes.

Den danske arbejderbefolkning var selvfølgelig ikke glad for den udefra kommende konkurrence, der naturligvis trykkede lønnen. Man kaldte gerne os unge svenskere for »*svenske kaniner*«, og indbyrdes slagsmål hørte ikke så sjældent med til sommerlivets fornøjelser. Men trods alt — selv om vi svenske havde glemt, at vi engang tilhørte Danmark, og vore danske brødre heller ikke tænkte over dette, blev det jo snart klart for os, at hverken sprog eller sæder var synderlig forskellige.

Sproget kunde jo volde visse vanskeligheder, fordi der var en del danske ord, der lignede de svenske, men havde en helt anden betydning. Det var midt i halvfemserne, jeg kom herover, og jeg husker, at jeg første aften i min første plads vilde synge lidt for at dæmpe på hjemveen. Jeg *har* aldrig kunnet synge; alligevel sad jeg den aften og sang i vilden sky. Det lød sikkert forfærdeligt. Gårdejerens børn kom da

også løbende og spurgte, om jeg ikke vilde være »rolig«; dette ord betyder som bekendt på svensk »glad«, og jeg kilede endnu værre på med mine falske toner! De svenske piger lærte snart at erstatte deres tørklæder med hatte, der just ikke allesammen kunde kaldes smukke og klædelige. Men også på anden måde tilpassede vi os. Gensidige venskaber blev sluttet, og nogle holdt livet ud. Mange drog vel hjem og anvendte den opsparede løn derhjemme, men en del af os blev herovre, slog rod og blev danskere. For os er det underligt at erfare, at nu må vort fædreland, der i sin tid ikke havde brug for os, søge fremmed arbejdskraft. Nu drager mange danskere over sundet og finder deres gerning dér, hvor vor vugge stod. Det kan måske stikke lidt i hjertet, og dog: det er faktisk vidunderligt at tænke på, at vi brødrefolk nu er nået så langt, at vi kan arbejde og leve sammen i fred og endrægtighed. Vor horisont er blevet større, og fremtidens nordiske ungdom vil på en ganske anderledes måde tage livets opgaver op.

Men blev end mange af os herovre, saa har vi stadig vor svenske dialekt, og inde i vort hjerte sidder stadig et solgyldent billede af vor barndoms birke- og nåletræsskove, vi hører fossens brus i vort øre, vi ser for os bakkerne, bækkene, stenene og de rødmalede hytter derhjemme, og mangan gang er vi vendt hjem for at dvæle i mindernes tabte land. Fattigt var der, og svært havde vi det, og her fik vi trods alt bedre kår; dog gælder også for os Aakjærs vemodigt skønne linier:

*Hvad var vel i verden det fattige liv
med al dens fortærende tant,
hvis ikke en plet med lidt dal og lidt siv
vort hjerte i skælvinger bandt.
Hvis ikke vi drog fra det yderste hav,
for højet og rynket at stå
og høre de suk, de mindernes kluk
fra bækken, vi kyssed' som små.*

Skovrider

Christian Ditlev Frederik Schrøder

1834—1886

Af C. D. F. Schrøder.

1864 — »Danmarks Trængselsaar«, som N. J. Termansen¹⁾ kaldte det — fik afgørende Betydning for det Slægtled af Danmarks unge, der fik Krigen paa nært Hold. Det virkede paa dem som et Ridderslag, der kaldte dem frem til Daad. De blev ikke blot Ynglinge i Plader, men Mænd med faste Hjerter, og de vilde gerne hjælpe de yngre til at faa »Øjet opladt, Haanden øvet, Tanken paa Flugt over Støvet«. — Efter vort Lands Besættelse har vi set et stort Opsving i vore Erhvervs Ydeevne, men Aandslivet har staaet i Stampe eller er snarere gaaet tilbage. Efter 64 kom samtidig den store Fremgang i Landbrug og Hedens Opdyrkning, i Handel og Industri, med de store Vækkelser i vort Kirkeliv og Folkeoplysning (Højskoler).

Naar jeg drager dette frem til Indledning af en kort Levnedstegning af min Farbroder og Navne, er det tilskyndet af den Tale, som hans Eftermand, Godsinspektør *H. Marcher*, Lungholm, holdt 1902 ved 50-Aarsfesten for Errindlev Sparekasses Oprettelse, hvis egentlige Stifter Skovrider C. Schrøder var. Da mindede han om, at da Danmark var sønderlemmet og nedbøjet, fremstod der Sønner, som tog Kampen op for Genrejsningen; det var ikke alene de landskendte Mænd, men Folk, som arbejdede hjemme i Sognene. En saadan Mand havde Errindlev i Skovrider Chr. D. Fr. Schrøder.

Schrøders Slægt og Barndom.

Skovrider Peter Schrøder (1741—1825) paa Ulfshus ved Haderslev havde 6 Sønner, der naaede Skelsalder, de to blev Skovfogder, de fire Skovridere. Tre af dem blev Skovridere paa Lolland²). Ogsaa i det næste Slægtled er der mange Skovridere: Peter paa Vilhelmsborg, Forstraad Caspar paa Wedellsborg og Forstraad Wilhelm paa Rathlovsdal.

Jens Peter[sen] Schrøder (1782—1860) kom over Basnæs til Engestofte som Skytte og Skovrider hos Godsejer Wichfeld (1804—13). I 1813 blev han Skovrider hos Greve Chr. D. Fr. Reventlow paa Christianssæde med Bolig i Skørtinge. Han gik med Liv og Sjæl op i sin Gerning. Hvor Jorden var tør nok dertil, blev der plantet Bøg. Den sumpede Skovbund blev afvandet, nye Veje anlagt. Han var streng, men omsorgsfuld og retfærdig, gudhengiven og taknemmelig for sin Lod paa Jorden. Hans egne Skolekundskaber var mangelfulde, men des ivrigere var han for at skaffe sine Børn en Undervisning, der svarede til deres forskellige Evner. Børnene gengældte i høj Grad Faderens Kærlighed. Den yngste Søn skrev saaledes paa hans 100-Aarsdag (4/12 1882):

Det er dog i al Stilhed en Højtidsdag for os, som velsigne den Sum af Kjærlighed til en Livsgjærning, Kjærlighed til Mennesket. saaledes som det stod ham nær i hans Börn, Slægt og hvem der kom indenfor hans Virkekreds, Retsindighed, Troskab og Flid, som vi i ham har lært at kjende. Er nu Gud saa naadig at bruge nogen af os til et og andet, saa véd vi ogsaa, at det har sin menneskelige Forudsætning for en meget stor Del i ham.

Jens P. Schrøder var gift to Gange. Der var ti Børn i første Ægteskab, hvoraf 4 dog døde som smaa. Den ældste Søn, *Anders Anker* (1810—83), gik i sin Faders Spor, blev Skovrider hos Wilhjelms paa Øllingsøe, paa Lungholm og paa Christianssæde (1853—79), den anden, *Peter*, var ogsaa Skovrider (Øllingsøe og Pederstrup), men forpagtede Frihedsminde 1840—76.

Aaret efter den første Hustrus Død ægtede J. P. Schrøder *Frederikke Lovise Hviid* (1803—39). Hendes Fader var Gæstgiver, men døde inden hendes Konfirmation. Hun kom

i Huset i Præstegaarde, længst hos Clausen-Bagge i Rubbelykke. Hun var udstyret med mere end almindelige Aands-evner, havde et lyst Blik og sund Dømmekraft, var en kærlig, øm og trofast Hustru, gudfrygtig og samvittighedsfuld, en omsorgsfuld og god Stedmoder. Selv blev hun Moder til 3 Sønner: Christian, Ludvig og Johannes. Det laa lige for at opnævne den ældste Søn (f. 16. Juli 1834) efter den gamle Statsminister Chr. D. Fr. Reventlow (d. 1827). De to yngste Sønner skulde siden blive kendt i vide Kredse af vort Folk. *Ludvig Peter Schrøder* (1836—1908) blev Højskoleforstander, først paa Rødding, siden paa Askov. Det skyldtes vel for en Del Skovriderblodet, naar han gik ind i Hedeselskabets Bestyrelse. *Johannes Elieser Schrøder* (1838—1920) maatte gennem mange Skuffelser, inden han — som Vinhandler i København — fik en aandelig rig Gerning i vort Folk; han grundlagde det første Soldaterhjem, blev Missionskasserer og den første Forretningsfører for Kirkeligt Samfund af 1898. Han blev saaret ved Prøjsernes Overgang til Als 29. Juni 1864.

Da Ludvig som Discipel paa Herlufsholm blev konfirmeret 1851, skrev Christian en smuk Lykønskning til ham. Han vil bede til Gud, at Pagten stedse maa blive til Velsignelse for Ludvig, priser deres Lykke, at de har faaet Lov at beholde deres kære gode Fader, og fortsætter:

Vores kjære afdøde Moder skrev ved din Fødsel saaledes til mig: »Nu har du en Broder, den 19. januar blev han født om Morgenen Klokken 2½. Du kom strax ind i din lille Seng til os, og Fader og Moder glædede dem i Forening over 2 sunde, velskabte Drengene. Elsk din Broder, min Christian, i hvordan Alt end gaar, da staa ham stedse bi.«

To voksne Halvsøstre søgte hver paa sin Maade at bøde paa det store Tab, de tre smaa Brødre havde lidt ved deres Moders tidlige Død. *Sophie* (1815—82) styrede Huset og var som en Moder for dem, de havde en stor Plads i hendes trofaste, kærlige, ærlige Hjerte. *Trine* (1820—92) havde været ude som Lærerinde, var frisk og munter, kunde en Mængde Viser og fortalte Spøgelseshistorier, saa de smaa rystede af Rædsel. Hun kom siden til at betyde særlig meget for Christian, da hun i en Aarrække blev Oldfrue hos Baron

Bertouch-Lehn paa Lungholm og siden styrede Hus for Christian. Denne følte sig alle Dage stærkt knyttet til sin Slægt. Hyppigt saa han til sin gamle Fader, der boede paa Frihedsminde de sidste Aar, og han kom ogsaa til at lukke hans Øjne.

Faderen sørgede for, at Sønnerne blev undervist i Hjemmet af akademisk uddannede Lærere — vel nok især af Hensyn til Ludvig, der efter Moderens Ønske skulde læse til Præst og derfor blev forberedt til Optagelse paa Herlufsholm. Først havde de en Løjtnant, *Har. Rosenstand*, en kæk Gut, der skal være blevet russisk General. Han bragte Oehlenschlägers Digtning til Skovridergaarden, men var noget for lapset og flot, letsindig i Omgang med Penge. Den anden Huslærer, cand. teol. *Nissen*, siden Præst i Grønland og Ugilt (d. 1883), var en lille, svag, alvorsfuld Bornholmer. Han førte Grundtvigs »Festsalmer« og hans Ugeblad »Danskere« med sig. Christian mærkede i Religionstimerne, at *Nissen* i Sandhed var en troende Kristen, men han kunde tilsyneladende være kold mod sine Medmennesker.

De unge Aar.

Chr. Schrøder fik sin praktiske Uddannelse som Forstelev hos sin Fader. Senere, da han som erfaren Skovrider søgte større Skovdistrikter, var det en Hindring for ham, at han ikke havde taget Forsteksamen, men Forklaringen har vi i et Brev, han skrev 25/3 83 til Greve Chr. Reventlow, Christianslund, da Skovriderstillingen paa Brahetrolleborg var ledig:

Deres afdøde Onkel havde i sin Tid stillet min Fader i Udsigt, at jeg kunde opnaa en Ansættelse paa hans Besiddelser, naar jeg dertil havde opnaaet fornøden Modenhed. Min Fader spurgte dengang Excellencen, om han ønskede, at jeg skulde tage Forstexamen, men fik et benægtende Svar. Han satte den praktiske Uddannelse høiere end Examen.

I Mindetalen over Broderen nævnte Ludvig, at denne i sin Barndom havde Lyst til Søen, og der var hos ham noget af det frejdige, djærve og frimodige, som vi uvilkaarlig forbinder med en rigtig Sømand, og som unge Mennesker føler sig draget af. Hans Breve tyder ogsaa paa, at han som ung

Mand har kendt Udlængsel, ja endog drømt om at udvandre. I sin Ansøgning til Petersgaard Skovdistrikt skriver han dog:

Da jeg saa tidlig jeg kan mindes, efter eget frit Valg, var bestemt til Forstvæsenet, saa blev min hele Uddannelse ledet med dette Maal for Øie. Forinden jeg endnu var 17 Aar gl. blev jeg i Sommeren 1851 antaget som Forst- og Jagtbetjent ved Stamhuset *Engestofte*, hvis Skove jeg bestyrede, indtil jeg, ved en ældre Halvbroders [Anders] Forflytelse, blev hans Eftermand her [paa Lungholm] i Efteraaret 1853.

Engestofte Skove var paa ca. 350 ha. Schrøder tog fat paa sin Gerning med Liv og Lyst. Han skriver til sin Broder Ludvig (5/9 51):

Jeg vil med Guds Hjælp gjøre mig al mulig Umage for at behage min nuværende Principal Hr. Kammerherre Wichfeld for at skaffe Fader den Fornöielse at see mig blive i den Tjeneste, han tidligere har havt.

Jeg er ved et gunstigt Tilfælde tidlig bleven sat ind i, hvad jeg for Øieblikket ei vil tage i Betænkning at kalde en lykkelig Livsstilling (13/4 53).

Jævnligt giver han Udtryk for sin Glæde over at leve i Naturen og Skoven og det frie Jægerliv i Mark og Skov. Han er ved at angre, at han ikke tog Forsteksamen. »Nuttidens Fordringer bliver større og større, det er jo ikke sikkert, at Grev Reventlow husker sit Løfte til Fader at tage sig af mig; nu vilde det være meget vanskeligere for mig, jeg er nu aldeles ikke oplagt til med Kraft at lægge mig efter boglige Kunster«. Han vilde gerne beskæftige sig med det samme Skovdistrikt til sit Livs Ende og se Frugten af sine fleraarige Anstrengelser.

Godsejer *Jørgen Wichfeld*, Engestofte, der var en praktisk dygtig Mand med vidtspændende historiske og kunstneriske Interesser, gav ham denne anbefaling: »C. Schrøder kom i min Tjeneste som Skov- og Jagtbetjent 1. Juli 1851 og har i begge Henseender viist Troskab, Dygtighed og Iver, saa jeg paa bedste Maade kan anbefale ham til en lignende Tjeneste« (6. Juli 1853).

Der er bevaret en Mængde Breve fra de første Aar paa *Lungholm*, ogsaa et Par Dagbøger, men de giver mest Indtryk af en livsglad Ungersvend, der nyder Tilværelsen. Naar

Lensbaron *Johan Julian Bertouch-Lehn* (1826—1905) er paa Lolland, er Skovrideren opvartende Kavaller baade ved Jagtture om Dagen og ved L'hombre- eller Whistpartier om Aftenen. Han er fine Venner med Sønnen Poul. Selv muntrer Skovrideren sig i Selskabslivet, er en stor Dansehest og bliver beundret af de unge Damer. »Det kan være meget frit, ugenert og gemytligt med Ungkarlelivet, og jeg troer ogsaa jeg har forstaaet at uddrage nogen Honning af samme, men desuagtet foretrækker jeg Familielivet« (11/6 56).

Det er en Undtagelse, naar man (28/10 59) støder paa en livfuld Skildring af et gudeligt Møde i Bjernæs Skole, som han deltager i sammen med Baronen. Folk er stuvet som Sild i Tønne. Der synges en af de nye Salmer, hvis Ord og Melodi vi ikke kender. En gammel, graahaaret, godmodig og tænksomt udseende Mand holder en smuk kristelig Bøn og taler i fynsk Dialekt, hans jævne, enfoldige Tydning af Arbejderne i Vingaarden fandt Indgang. Efter en Salme talte Pastor Blume kraftigt og indtrængende. Til Slut igen Salmesang. »Da Baronen og jeg Kl. ca. 9 forföiede os hjemad, vare vi meget enige om at have forladt et Sted, hvor der, trods Heden, Dunsterne, Trykken og trods det genevende ved at staae stille paa en Plet i 3 Timer, havde været godt at være«.

Schröder var iøvrigt en ret flittig Kirkegænger hos Pastor *Adser Blume* (Spr. i Errindlev 1858—76, Provst i Fuglse Herred 1861). Det vidner Dagbogen om, men ofte kommer der et Hjertesuk over, at han ingen Fremgang mærker i sit Kristenliv.

Han havde meget let ved at finde Ord for sine Tanker og Følelser baade paa Prosa og i Vers. Hans ældste Søn, Skovfoged Carl Smidt Schröder, Glumsø, udgav 1917 en Samling efterladte Sange fra 1857—61, det er Lejlighedssange og Selskabsviser, der i Festens Stund var til Glæde for mange, men de er uden blivende Værdi.

I Brevene til Ludvig er han ikke bange for at gaa i Rette med denne for hans grundtvigske Tilbøjeligheder. Han er nærmest forbitret over, at Broderen tager over til den »mundgjæve, fyenske Præst« Vilh. Birkedal, Ryslinge, i

Pinsen 1861 i Stedet for at komme hjem til Lolland. Han drister sig endog til at kritisere en Højskoleartikel, Ludvig har skrevet i »Loll.-Falsters Stiftstid.« efter sit Vikariat paa Rødding i 1861, idet han finder, dette Program ensidigt gaar op i at vække Kærlighed til vore store Fortidsminder, han ønsker en Kundskabsskole, som kan danne Eleverne til troende Kristne og dygtige Verdensborgere (17/4 62). Dette hindrer ham dog ikke i (13/6 62) ved »Fædrelandet«s Meddelelse om, at Flor har udpeget Broderen til Forstander paa Rødding, at udbryde: »Til Lykke, kjære Ludvig! Gid de Forhaabninger, hvormed du betræder denne ny Bane, maa langt overtræffes af Virkeligheden. Gid din Virksomhed som de Unges Opdrager dér paa Skolen maa blive velsignelsesrig og anerkjendt. Gid du og Charlotte Wagner maa danne et Hjem paa Rødding, som Kjærligheds reneste Guld maa gjöre rigt og yndigt«.

1864.

1864 sætter paa afgørende Maade Skel i Chr. Schrøders Liv. »Det gamle er forgangent, se, alt er blevet nyt«. Det giver sig pudsigt nok et ydre Udslag i, at han skifter om fra gotiske til latinske Skrifttegn.

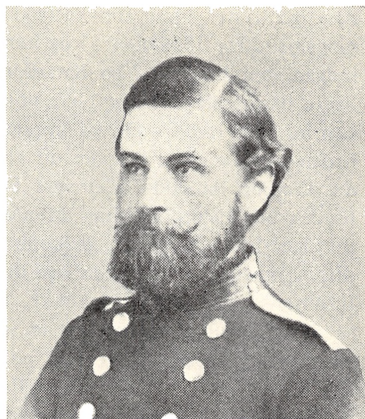
C. Schrøder skulde have været Soldat ved Infanteriet i Rendsborg, var ogsaa dernede i Sommeren 1857, men kom hurtigt hjem mod at stille en Bytningsmand for 550 Rdl. Hvad han fik at se dér, huede ham ikke:

8/6 57. Tidligere troede jeg, at der i Grunden var noget hæderligt, raskt ved Soldaterlivet, men nu siger jeg, at en Rekrut ved 5te Bataillon i Rendsb. er underkastet et Slaveri, som efter min Mening aldeles maa nedbryde enhver ædel Selvfølelse og gjöre ham til en blot Maskine ... Hvad mig selv angaaer, da nød jeg paa et Par enkelte Undtagelser nær en höflig og god Behandling, men dette kom ene og alene af, at de mig commanderende Underofficerer strax fik at vide, at jeg ikkun blev under deres Commando i meget faae Dage og dernæst, at de et Par Gange levede paa min Regning ... Næsten alle Indvaanere ere saa tydsksindede og tydske, at de vistnok hellere see Fanden end en dansk Uniform.

Korporal Fritz smigrede ham skriftlig med, at han havde været en flink Rekrut, som han snart kunde have skabt en flink Underkorporal af (29/6). Da der i 61 er Optræk til Krig, beder han Ludvig underrette ham, om Regeringen for-

Skovrider Chr. Schröder.

Som Soldat.

bereder sig til at modstaa Indfald i Landet, »thi du kan nok vide, at jeg neppe vil styre mig rolig hjemme, naar Kamp føres ved Danmarks Grændse« (20/1 61).

17/12 1863 skriver han til Johannes, der er temmelig sikker paa at blive indkaldt, idet han ikke paa Session har gjort opmærksom paa sin Nærsynethed:

Bliver du indkaldt stoler jeg paa, at du ogsaa vil have Herren med dig der, thi hvorledes end dine eller mine Tanker ere om Krigs christelige Berettigelse, saa synes det dog klart at den Enkelte som indkaldes af de borgerlige Samfunds lovlige Øvrigheder, til Landets Værn imod Fjenden, ikke kan have noget at bebreide sig naar han lyder dette Kald; anderledes stiller det sig for mig, der er temmelig bestemt paa at give Møde paa Valen, naar Bulderet lyder derovrefra, thi noget lovligt Kald fra Øvrigheden vil neppe kunne naa mig, for at fratage mig Ansvar. siden jeg omtrent er 8 Aar i Forstærkningen, og ved Siden af Kjærlighed til Konge og Land rører der sig unegtelig personlige Bevæggrunde i mit Hjerter som Drivfjedre til et saadant Skridt, saasom Ærgjerrighed, Lyst til Eventyr og Stolthed ... men kaster jeg mig saaledes ind i Krigens vilde Færd, vil jeg maaskee vanskelig kunne forsvare min Adfærd for Herren... Medens jeg har dømt Værnepligten til Baal og Brand, under sin nuværende Skikkelse, har jeg paastaet at ingen ung, vaabenfør, ubunden Mand burde holde sig tilbage naar Danmark er i virkelig Fare, og at jeg selv aldrig vilde stille for mig for at undgaa Forsvarskrigen.

7/1 1864 skriver Christian til Ludvig:

Hvad jeg nærmest har paa Hjerter kan udtrykkes med faae Ord. Du ser i mig en plaget Mand ... Dannevirke og dets Forsvar trækker mig som en Magnet, og nu troer jeg at kunne sige, at det ikke alene er de

daarlige Lyster i mig som tiltrækkes saaledes; imidlertid er jeg Forstærkningsmand for 1856 eller 57 og har ringe Grund til at vente Indkaldelse ... indgaa som Frivillig i en Bataillon kommer noget i Strid med mine tidligere Paastande, Frichor blive nok neppe oprettede — saa jeg veed hverken ud eller ind. — Du vil imidlertid kunne hjælpe mig ud af Forlegenheden og bør gjøre det om du end har Kjærlighed til mig! Maaskee er du allerede indkaldt, i ethvert Fald bliver du det sikkert, om Krigen bryder ud, Feldtpræst har du aldeles ingen rimelig Udsigt til at blive, thi efter hvad jeg hører, indkommer der en stor Masse Ansøgninger om disse Embeder ... maaskee kan du have Lyst til at drage i Kampen som Infanterist, men glem blot ikke, hvor meget bedre jeg er skicket til en saadan Gjerning; vaabenövet er jeg i den væsentligste Retning, mit forudgaaende Liv har givet mig god Forberedelse til bedre end de fleste »Jenser« at kunne udholde et Feldttogs legemlige Anstrengelser, Savn og Byrder. — Lad mig nu ikke forgjæves tale til dig, men giv dit Minde, og vi kunne hvad Øjeblik det skal være bytte Plads i Forstærkningen ... Derved troer jeg vi begge blive istand til at følge vort sandeste Kald i Livet og opfylde vore Forpligtelser. Mit Arbeide herhjemme kan temmelig let midlertidig overtages af Broder Anders og andre; ikke findes der i den hele Verden et Menneske som ene stoler paa mit Arbeide og Forsörgelse, medens du har en Hustru som har de helligste Krav paa dig, og om jeg end veed at Charlotte³⁾ ikke vil bevæge sin Ægtefælle til at unddrage sig sin Pligt mod Land og Konge, saa maa hun dog indrømme at jeg, til Krigens Gjerning, rigelig kan udfylde din Plads, og bryder det lös maa jeg med, paa hvad Maade det end skeer, naar jeg ikke vil staae herhjemme som en lögnagtig Pralhals, naar jeg ikke vil forspilde den gode Mening som danske Piger hidtil have haft om mig — og dette vil jeg skrækkelig nödig! Tænk om Charlottes »lollandske Löve« paa engang kom til at staae for de lollandske Damer som et forknyt Faar ... Indlagt sendes mit Forstærkningspas ... Kommer jeg med, skal jeg kjæmpe ridderligt og holde mine Kammerater i godt Humeur. Et Afslag vil bedröve mig alvorligt af mange Grunde.

14/1 skriver Christian med latinske Bogstaver:

Tak for dit *udmærkede Brev* med Indvilligelse og glædeligt Bud.

Schröder har i Forvejen sikret sig i Ryggen. I et Brev fra Baron *Bertouch-Lehn* af 13/1 hedder det:

Min kjære Schröder. Mit svar er og kan naturligviis ikke være andet, end at jeg i fuldeste maal indseer og billiger den af Dem valgte handlemaade, ligesom og at det vil være mig en stor glæde og en kjær pligt at holde Deres plads aaben for Dem, indtil De med Guds hjælp vender rask og frisk tilbage fra krigen, efter at have paa en saa smuk maade fuldbyrdet en hellig pligt. Naar Deres broder Anders vil hjælpe mig med at varetage mine skoves bestyrelse, da beder jeg Dem bringe ham min bedste tak derfor ... At det vil ende med krig för eller senere,

derom synes alle her [i København] at være enige. Hvordan det end gaaer, ledsages De af mine hjerteligste og bedste ønsker, og jeg beder den alkjærlige Fader i Himlen, at han vil i Dem bevare mig en kjær ven og en tro tjener.

Naar 1864 fremkaldte et Gennembrud hos C. Schrøder, skyldes det utvivlsomt i første Linie, at han under Uddannelsen i København havde sit Tilhold hos Enkefru, Oberstinde *Charlotte Wagner* (1811—97). Det var naturligt, at dette Hjem aabnede sig for den Mand, der uforfærdet var traadt i Svigersønnens Sted og dermed saa smukt opfyldte det Løfte, han i sin Moders Aand havde givet Ludvig paa Konfirmationsdagen. Her var et Midtpunkt for en Kreds af unge Teologer, hvortil de snart kendte Højskolemænd paa Askov, Testrup og Vallekilde hørte, samlet af Husets ældste Søn *Ludvig* (1838—1919, sidst Spr. i Saksøbing), der snart skulde drage som Feltpræst til danske Krigsfanger i tyske Fæstninger. Her lærte han bl. a. *Ernst Trier* sen., Vallekilde, der kom med som »Feltdegn« hos P. Rørdam, at kende. Her mødte han den jydsk Rigsdagsmand *N. J. Termansen*, der blev hans Forbillede som dansk Politiker og Folketaler. Her kom den norske frivillige *Chr. Bruun*, siden Højskoleforstander i Gudbrandsdalen og Præst i Christiania. Schrøder har bevaret et Par Breve, skrevet fra Als og Dybbøl, af den sønderjydske Lærer *L. B. Poulsen*, Rangstrup, siden kendt som Frimenighedspræst i Bovlund. Husets anden Søn *Frederik* (1840—1923) var med paa Tilbageslaget i Nørrejylland som Løjtnant ved Batteriet Lønborg (han blev til sidst Artillerigeneral). Et særlig nært Ven-skab sluttede Schrøder med den tredje Søn *Carl* (1847—1906), der endnu ikke havde faaet Studentereksamen, men siden tog Revanche ved at melde sig som franc-tireur hos Danmarks Venner Franskmændene i 1870 (død som Chef for Københavns Fæstningsartilleri).

Et Brev til Broderen i Rødding 16/2 vidner om, at der hersker en helt anden Aand her end i Rendsborg. Troppen er næsten helt dannet af Frivillige (5 Svenske), de faar stadig at vide, at de skal være Mønstertrop, for de er bestemt til Delingsførere og Underkorporaler med Udsigt til videre

Avancement. Han øver sig frivilligt i Felttjeneste med et Par Kammerater i Haab om at blive optaget i Landkadetakademiets Afgangsklasse. Dagbogen meddeler, at Kap-tajn, Professor *Sv. Grundtvig* var Chef for Eksercerskolen og anbefalede Schrøder at søge ind paa Akademiet for at uddannes til Reserveløjtnant. 14. Marts begyndte han som Aspirant.

7. Juni blev Schrøder dimmitteret fra Skolen med mg i Ho-vedkarakter, det var der tyve af ca. 150 Aspiranter, der op-naaede; dog tvivlede han paa at have fortjent det. Han blev ansat ved 13. Reg.s 1. Komp., der laa paa Vestfyn. Han skriver i Dagbogen 13/6: »Hvad mon Enden skal blive? mon jeg skal gaa hjem med uforrettet Sag eller mon jeg skal komme til at drage min Sabel for at gaa imod Fjenden saaledes som jeg havde drömt?« Hans Regiment kaldes »Livsforsikringsselskabet«, fordi det har en Slump Slesvi-gere fra Egnen om Byen af samme Navn, hvis Sympatier er upaalidelige, hvorfor Regimentet er anvendt med For-sigtighed. Under Vaabenhvilen søger man at udskille dem, man ikke fuldkommen kan stole paa. Fra 24. Juni prøver Schrøder lidt af Feltlivets Strabadser, kom ikke af Klæ-derne en Maaned, men tilbragte Dage og Nætter paa Strand-vagt i de dejlige Egne ved Hindsgavl og Fænø. Mandskabet nød dog ikke Naturskønhederne, naar Nætterne tilbragtes under Gevær; de fleste sov og spiste Tiden bort. Et Par Fri-dage har han tilbragt hos sin Fætter, Skovrider Caspar Schrøder paa Wedellsborg. Han maatte nøjes med at se Fjenden opkaste Batterier, afløse Vagter etc. og kunde om Natten høre deres Poster raabe Patrouillerne an paa den anden Side Lillebælt.

Schrøder blev under Fanerne til sidst i November, men havde nu faaet nok af »den militære Trædemølle«, af »Fredstjenestens Trivialiteter«. Hans nærmeste Foresatte, Kapt. Bruhn, havde indstillet ham til Løjtnant, men selv nærede han straks Tvivl om, at der vilde blive udnævnt synderlig flere, da der ingen Mangel var paa unge Løjtnan-ter. Dog følte han det som en Forhaanelse, som han hel-digvis maatte dele med mange, da Kundgørelsen kom, at

kun 3 af ældste Hold fik Tilsagn om at blive anvendt som Officerer ved mulig Indkaldelse. Selv har han gjort sig forskellige Tanker for Fremtiden. 4/9 afsendte han Ansøgning om Skovridertjeneste paa Knuthenborg. Baron Bertouch-Lehn anbefalede ham 2/9 paa det bedste til Opnaaelsen af en større Ansættelse. 4/11 skriver han i Dagbogen, at han er gaaet ind i en »Udvandrers-Forening, der maaske ad Aare i Sydamerika eller saa agter at danne et nyt Danmark, men Ideen skal først realiseres, naar Foreningen tæller Tusinder af Medlemmer med tilstrækkelig Capital til at være nogenlunde sikre.« Det er det skaanselsløse Kævl mellem Partierne, der har faaet ham ind paa den Tanke. 8/11 skrev hans tidligere Principal, at Schrøder vilde blive modtaget med Glæde og være særdeles velkommen. Baronens ønskede hans Hjemkomst fremskyndet, da han gerne vilde have ham til at forestaa Udvisningen af Træer i Fauersted snarest.

Kaptajn *L. Bruhn* gav ham den Afskedshilsen, at Krigsministeriet havde forbudt Kompagnichefer at udstede »Anbefalinger til de undergivne, men det er mig dog ikke forbudt at tilfredsstille den Trang, jeg føler til at sige dig, hvor glad og taknemlig jeg er ved at have lært dig at kjende som ypperlig Befalingsmand, som trofast og behagelig Kammerat og som begejstret Fædrelandsven, hvor stolt jeg er over at have vundet dit aabne og ridderlige Hjertes Venskab, at sige dig, med hvor venlige Tanker jeg vil bevare Mindet om vort Samliv, i Farens og Besværighedernes Dage og i Nydelsens Stund.«

1. Marts 1865 blev »Fædrelandsforsvareren« Medlem af Selskabet »De danske Vaabenbrødre«. 4/4 fik han Meddelelse om, at hans Ansøgning om Afsked fra Militærtjenesten (for ikke at blive indkaldt i Fredstid) var bevilget. Okt. 1876 modtog han »Erindringsmedaillen for Deeltagelse i Kampen for Fædrelandet 1864«.

Schrøder som Forstmand.

5. December 1864 overtog C. Schrøder atter sin Tjeneste paa Lungholm, modtaget med uskrømtet Venlighed af Baronon og alle sine Bekendte. Her indtraadte den Forandring

i hans Kaar, at Skovriderstillingen blev lagt sammen med Skovfogedtjenesten i Studehave efter Skovfoged Jensens Død 4. Marts samme Aar. Schrøder, som hidtil havde boet i en Fløj af Herregaarden, fik derved eget Hjem, han skal have 700 Rdl. i aarlig Løn og en Jordlod. Han er meget taknemmelig for Baronens Tilbud og haaber derved at kunne faa sit tarvelige Udkomme. En ny Bolig har han Løfte om, Broder Peter har lovet at hjælpe med Penge og Raad, idet det kniber noget for ham at sætte eget Bo. Et Vendepunkt af Betydning staar nu for Døren. Til Majdag flyttede han derud. 11. Oktober blev han glad overrasket ved at finde sin Stue udstyret med Gulvtæppe, Vintergardiner og Tæppe paa Puffen. Baronessen havde været der to Gange ganske hemmeligt, først for at tage Maal, siden for at ordne de smukke Sager. 7/3 66 melder han Carl Wagner, at der engang stod »Jægersbo i Studehave« paa et Brev fra Herremanden, dette fandt Efterlignere, især da han selv tog Navnet til Indtægt som en god Prise. 18/12 68 sender han Ludvig en Skitse af det nye Hus, tegnet af Bygningsinspektør Petersen. Huset opføres midt i Skoven i 1869 i Forbindelse med Indretning af en stor Dyrehave. Han beder Broderen finde en Karl til ham, der kan drive ca. 14 Td. Ld., passe 3 Heste og 4 Køer, Løn 60 Rdl. aarlig. Ofte henvender han sig til Askov baade om Karl og Pige, i 72 drømmer han om at gøre det til et lille Mønsterbrug.

Schrøder vilde gerne se Mennesker hos sig. Den unge Chr. Cold (den senere Direktør for D.F.D.S. og Udenrigsminister) var en kær og hyppig Gæst paa »Jægersbo«. I 1877 averterede han i et Københavnerblad, at han tog mod Landliggere. Forfatteren *M. A. Goldschmidt* rejste over til ham for at se paa Lejligheden, men han blev bange for at faa den lollandske Feber. Under sine Samtaler med Skovrideren hørte han om Askov og fik derigennem Lyst til at lære det ejendommelige danske Liv, der knyttede sig til Folkehøjskolen, at kende. Saaledes blev der via »Jægersbo« knyttet en Forbindelse mellem Goldschmidt og Ludvig Schrøder til gensidig Glæde og rigt Udbytte for begge Parter⁴).

Grundtvig mente, at den eneste gode Drengeskole for Borgerlivet er dygtige og driftige Borgeres Huse, hvor de unge Mennesker kan faa Lyst til Syslerne, de skal drive, og Greb paa dem. Til stor Glæde for Ludvig Schrøder indlader Christian sig allerede fra 1868 paa at tage Lærlinge i Huset (en ung Termansen). I 1877 skriver Skovrideren: »Glem ikke, at jeg næsten til enhver Tid kan modtage unge Mennesker som Forst- og Jagtelever, ogsaa som Lærlinge i Bogholderi og Regnskabsføring, naar det blot er saadanne som det er fornöieligt at arbeide med, og som kunne betale saaledes for sig, at det for mig kan svare Regning«. Normalt anser han 2 Aar for en passende Læretid for at kunne give Vidnesbyrd om, at vedkommende har lært, hvad der fordres af en dygtig Skovfoged og Skytte. 25/11 1877 melder han, at han har været saa heldig at hjælpe en Række Lærlinge i Plads — Termansen endda som Skovrider hos Tesdorpf. I sin Mindetale fremhæver Ludvig særlig denne hans Evne til at knytte unge Mennesker til sig for Livet.

De tjenstlige Forretninger har vist fra første Færd været ret omfattende. I alt Fald havde hans Forgænger, Broder Anders, virket ogsaa som Bygnings- og Vejinspektør og som Materialforvalter. Marcher betegner C. Schrøder som Driftsleder. Da denne overtog Skovdistriktet, fandt han Skovene temmelig ubetydelige, baade hvad Ved og Vildt angaar (28/11 53). Om hans Gerning som Forstmand har hans Assistent og Eftermand, Godsinspektør *H. Marcher*, paa de gamle Dage udtalt: »C. Schrøder var krævende som Lærer, forlangte Pligtopfyldelse til det yderste og var ret streng i sine Fordringer, men man kunde ikke andet end holde af ham. Han var utvivlsomt en dygtig Forstmand«.

Skovene bestod enten af — selvsaaede — Bøge paa de højere, lette Jorder (Faursted Skov) eller af Egeskov med Krat paa de lavere, lerede Jorder (Højbygaard, Lungholm og Studehave Skove).

Skove betragtedes dengang i Almindelighed ikke som et økonomisk Aktiv (hvad de heller ikke var), men som en Herlighed, der gav Lejlighed til æstetisk Nydelse og Jagtens Glæder. Det var derfor ikke altid let at faa Lov at arbejde

efter forstlige Linier. Dette gjorde sig ogsaa gældende paa Sønderkarle Skovdistrikt, hvor Lensbaron Julian Bertouch-Lehn gerne deltog ved Udvisning, hvor det gjaldt Gennemhugninger i ældre Bevoksninger; hans særlige Ønsker maatte da respekteres. Skovrider *Schlepppegrell* paa Knuthenborg (1864—85), som stod Schrøder personlig nær, begyndte omkring 1880 med Forsigtighed en stærkere Gennemhugst og planmæssig Nyplantning. Schrøder fulgte Eksemplet ved at gennemhugge den noget ældre Bøgeskov i Faursted. I de sydlige Skove, hvor Lensbaronen længe holdt stift paa at bevare Hasselbevoksningen under Egeskoven — ja, der var i Grunden 3 Etager, naar El, Pil, Ahorn, Røn m. v. medregnes — paabegyndte Schrøder, under Tilskyndelse af Godsejer, Jægermester P. Friedrichsen, Kjærstrup, at borthugge Hassel og underplante med Bøg, som tilsidst traadte i de gamle Eges Sted.

Schrøder gik ikke udenom at prøve noget nyt. I 1873 har han Fr. Wagner ovre at gøre Forsøg med at sprænge Stød ved Dynamit, men det førte ikke til noget praktisk Resultat, da der skal bruges for meget til, at det kan betale sig.

I Foraaret 1874 blev det ham overdraget at skabe *Rødby* en *Lystskov* paa 7 Tdr. Ld. med 3000 Planter af højst forskellig Art, hvortil Byraadet havde givet ham fuldkommen frie Hænder. Som sagkyndig var han med at taksere Statens Skove paa Falster. I December 1877 var han ovre at sætte sig ind i Klitplantager; paa Hjemrejsen fulgtes han med M. F. Krabbe, der laante ham villigt Øre, naar han som sagkyndig talte om Klitplantning og andre Skovbrugsspørgsmaal. Hans Rejse til Vestkysten skyldtes Planer om at *tilplante Klitterne paa Øerne* ved Baroniets Sydvestkyst og visse Steder i Inddæmningen.

Sidst paa Aaret 1879 kom der Anmodning fra Københavns Magistrat »gennem Borgmester Fenger og Forstodent, Dr. P. E. Müller om — i Forbindelse med Sidstnævnte — at foretage en Undersøgelse af den Communen tilhørende *Lersö*, og at afgive et Skjön over hvad der fremtidig kunde svares af dette Areal, naar det vedvarende benyttedes til Baand- og Kurve-Piil«. — I Januar 1880 tog

Schrøder til København, glad over at være udset til denne meget interessante og lærerige Forretning. Det tog en Uge, hver Dag var han optaget lige til Kl. 5. Aaret efter modtog han fra Grested, Stadens Oeconomicontoir, Anmodning om at tage vel imod en Søn af den Mand, der havde forpagtet Lersøens Pileplantage, give ham Adgang til sine Pilekulturer [Raahavevængerne] og meddele ham Oplysninger, der kunde være til Nytte paa Lersøen. Det har næppe været den eneste Gang, Schrøder havde den Glæde at se sine Skovkulturarbejder paaskønnet.

18/12 68 meddeler Schrøder sin Broder Ludvig: »Vi har oprettet en *Forstmandsforening* for Stiftet, der desværre har valgt mig til sin Secretair; denne nye Fremtoning blandt Foreningernes Myriader er modtaget med stor Glæde af samtlige Skovridere, og vi knytte store Forhaabninger til den i Retning af gjensidig Uddannelse, ved Sammenkomster, circulerende Fagskrifter og Skov-Undersøgelser«. — Senere meddeles, at den tæller 30 Medlemmer af Skovejere og Skovbestyrere, holder aarlig to Diskussionsmøder i Saks-købing og en Udflugt i et Distrikt ... »mig giver den megen Brevskriven, samt et stort Arbeide som den der har at nedskrive og besørge trykket dens Forhandlinger«. Det fremgaar af Forhandlingsprotokollen fra Lolland-Falsters Forstmandsforening, at Schrøder ikke var bange for at give Udtryk for en selvstændig Opfattelse af Spørgsmaalene.

J. B. S. Estrup havde foreslaaet, at Skovtvangen skulde ophæves. Dette vakte Røre i Forstmændenes Kreds. Schleppegrell (og Flertallet med ham) var imod en saadan Tanke, selvom han kunde gaa med til visse Ændringer til Gunst for Skovejernes fri Raadighed. Det er saare karakteristisk for Schrøders Frihedstro, at han beklager, »at en Samling af Mænd, der har viet deres Liv og alle deres Kræfter til een og samme Gjærning, stoler saa lidet paa denne, at de tror, den kun kan holdes oppe ved kunstige Midler, eller at de anser Skovenes forstmæssige Behandling for den eneste Industri, der ikke kan taale at befries fra Statens For-mynderskab«.

Medens Schleppegrell tillader lempelig Kreaturgræsning

under Kontrol i Bøgekulturer for at bekæmpe Museskade, er Schrøder imod al Kreaturgræsning i Skove for Konsekvensens Skyld.

2/10 1869 indleder Schrøder om: »Er der ikke Udsigt til Egens Forsvinden i de danske Skove? Hvad kan og bør man gøre for at bevare den i passende Forhold til de øvrige Træarter, navnlig til Bøgen?«

Han indleder med at pege paa Vaupells Paavisning (1863) af, at Egen fortrænges af Bøgens Skygge. Han hævder som sin Overbevisning, at man under heldige Forhold kan skaffe Egen en større Gennemsnitstilvækst end $\frac{1}{3}$ aarlig og desuden have en indbringende Mellembenyttelse af Gærdsel, navnlig Hassel. Egen har gode Fremtidsudsigter: godt Planketræ har nu en Værdi af ca. 8 Mark pr. Kubikfod i opskaaret Stand. »Vil det saa ikke være rigtigt, om vi i dette Stift, hvor der findes saa megen Skovbund fortrinlig skikket til Eg, holder os lidt tilbage med at bringe den smukke, men herskesyge Bøg ind i de bedste Egeskove? Vi maa hellere hjælpe Egen med rigtig lun Underskov, navnlig af Hassel. Egen vil aldrig kunne følge Bøgen i Blanding af lige Alder paa en Jordbund passende for begge.«

1/3 1870 oplæste Schrøder efter Anmodning af Formanden et Foredrag af Schleppegrell: »Bør der i Skovbruget lægges Vægt paa Vekseldrift«. Under Diskussionen udtalte Schrøder, at Bøg efter Gran og omvendt bevirker en ualmindelig stærk Tilvækst, mens Gran efter Gran lykkes mindre godt.

Schrøder mente, at Udhugst i ung Bøgeskov burde begyndes, saa snart Udgifterne derved kunde dækkes. Omdrift maa afhænge af den paagældende Bevoksnings Kvalitet. Om Afgrening udtalte Schrøder, at Afgrening af Ege vil bevirke skjulte Fejl i Stammen; Egen maa ikke komme i Miskredit hos Forbrugerne, især ikke hos Skibsbyggerne.

1876 holder han Foredrag om Piledyrkning paa vaade Jorder. Til sin Broder paa Askov skriver han i barnlig Glæde: »Den 1ste Marts feirede jeg en større Triumph ved at holde et Foredrag for en talrig Forsamling i Lolland-Falsters Forstmandsforening; det blev meget rost.«

Paa Schrøders Opfordring havde Schleppegrell 1884 opstillet en Tilvækstoversigt for Gran paa Knuthenborg. Selv beregner han en aarlig Nettoindtægt af 42 Kr. pr. Td. Ld. ved Grandyrkning. Han indleder en Forhandling derom 12/3 84 og udtaler bl. a.: »Det er sikkert lønnende at komme mere og mere ind paa Vekseldrift i Skovbruget. Naar man tænker sig, at et lolland-falstersk Skovbrug højt regnet bør have $\frac{1}{8}$ af sit Areal til Gran mod $\frac{7}{8}$ til Løvskov, navnlig Bøg, vil man ofte kunne benytte Gran med 25-aarig Om-drift i en Bøgeskov, der er 80—100-aarig, og da regne Granen som en Art Mellemkultur, der navnlig bruges saadanne Steder, hvor en naturlig Besaaning ikke rigtig vil lykkes. Da Gran sikkert er en god Forkultur for Bøg, vilde den saaledes komme til at gøre Nytte i temmelig vid Udstrækning. Gran er kommet stærkt i Brug til Lægter i Markhegn i Stedet for de gamle Pilehegn«.

Dr. P. E. Müller vilde allerede i Februar 1875 have Schrøder med til at »stifte et *Tidsskrift for Forstvæsen*«, d. v. s. han »agter at udgive et saadant og at sikre sig Bistand fra

»Jægersbo« Skovridergaard omkr. 1880.

Landets dygtigere yngre Forstmænd, til hvilken Ende han vil have en Sammenkomst med saadanne i Vinter« (10/2 1875).

Selvfølgelig er Schrøder en ivrig og dygtig *Jæger*, der ogsaa vil elske en god Vildtbestand frem. Han sejler gerne ud til Smaaøerne og gaar paa Strandjagt, han fisker og forsyner sin Husholdning med, hvad der er Brug for af Fisk. Han er opmærksom paa den første Snejpe. Til sin gode Jagtven, Carl Wagner, beretter han om en spændende Hjortejagt: »Forleden fældede jeg en Hjort saa mægtig som jeg nogen tid har set den, hvilke Gevire! (12 Ender) og hvilken Ryg!« Beretningen fylder 3 Sider med tæt, fin Skrift (3/9 1865). Han ledsager sin Baron paa de aarlige Jagtture til Småland (Rataryd ved Ljungby), hvor de i et Par Høstuger i ret internationalt Selskab under primitive Forhold dyrker Jagtlivets Glæder (Urhøns). I August 1870 maa de gaa lidt stille med Dørene, da der er tyske Herrer med. I April 1878 sender Baronnen ham til Harzen for at købe en »Schweizhund« (særlig opdrættet til at opspore anskudt eller nedlagt Vildt). Blandt Vildtopdræt har han allerede tidligt taget sig af Fasaneri.

Folkeligt og socialt Arbejde.

15. Januar 1866 kan C. Schrøder fortælle, at han lige er kommet hjem fra et Møde, hvor han har søgt at bringe en »Dansk Forening« i Stand. »Det skorter mig paa Evne til at bære en saadan, hvilket man synes at vente, idet man kalder mig Barnets Fader og vælger mig til Formand. Vi ville foreløbig i Vintermaanederne komme sammen engang ugentlig til Sang, Samtale, Forelæsning etc., have laant Huus i Errindlev Mølle hver Mandag Aften. Vi maa begynde med 14 Medlemmer, og det var næsten nedslaaende faae. Heldigviis var det omtrent Sognets bedste Mænd, som nok ville trække flere med sig næste Gang, ihvertfald möde med Familie ... Vor udmærkede Præst [Blume] var den eneste egentlig Talende iaften, men han vil kun have med Foreningen at gjøre som Medlem, ikke som Styrer eller Indbyder. Til Sangen havde jeg god Hjælp af to flinke Skole-

lærere, hvoraf navnlig den ene, en ung Sønderjyde (fordreven), er en rigtig livlig og djærv Mand, han hedder Jepsen og er nu i Sjelstofte. Vi give maanedlig 1 Mark hver og saa har Husbonden Adgang med hele sin Huusstand (de confirmerede af samme), for disse Penge skal først Locale, Belysning og Brændsel godtgjøres, Sangböger [Boisens] anskaffes ... Jeg tænker vi komme til at forskrive nogle unge Grundtvigianere til at tale for os«.

Højskoleforstander *Fr. Nørgaard*, Antvorskov, skrev i sit Aarsskrift for 1924 om *Errindlev Foredragsforenings Historie*. C. Schrøder læste selv Thorvaldsens Levned. I 1877 talte Johs. Schrøder ved Møde i Brugsforeningens Lokaler og senere Skovrideren selv; efter Red. Jacobsens Opfordring blev hans Foredrag om Skyttesagen trykt i sin Helhed i Loll.-Falst.s Stifts-Tid. Formaalet var »at vække og styrke en kristelig og folkelig Oplysning«. Da Højskoleforstander Jensen, Abed, havde holdt Foredrag, tog Formanden Ordet og omtalte den Fremgang, Højskolerne havde haft herhjemme, og den Beundring, de vakte i fremmede Lande; »her er et Omraade, hvor vi er rige«.

Talerlisten spænder fra H. Begtrup til Oberst Vaupell. Den mest yndede Taler var N. J. Termansen; han samlede flere, end Huset kunde rumme. Formanden bad om Støtte til den udvidede Højskole i Askov og mindede en anden Gang om, at efter at Pragfredens § 5 var ophævet, gjaldt det mere end nogensinde at holde sammen i Enighed og Kærlighed. Schrøder skriver ofte til Askov for at faa en Taler derfra. I April 1885 genvælges han til Formand eller Forretningsfører for 14 samarbejdende Foredragsforeninger. Det bliver mere og mere svært at skaffe Foredagsholdere til saa mange.

5. Februar 1866 stiftedes paa C. Schrøders Initiativ »*Arbejder-, Syge- og Alderdomsforsørgelses-Kassen*« for Errindlev og Taagerup Pastorater ved et Møde i Errindlev Mølle.

Foreningen var en Aflægger af »Dansk Forening«; det fremgaar klart af det Brev, hvori C. Schrøder fortæller C. Wagner om Oprettelsen af de to Foreninger (7/3):

Ved at besøge en heel Deel fattige Hytter, hvor Typhus hersker, modnedes min Beslutning om at gjøre noget for denne Classe Medborgere, thi der hersker stor Elendighed naar Huusfaderen ligger paa Sygehuset. Udsigterne for denne min Yndlingskasse er heller ikke daarlige, thi foruden de fleste af vore Huusmænd har den faaet henimod 40 bidragydende Medlemmer i de 2 Pastorater. Bidraget er 1 Mk. mdl. og 1 Mk. i Indskud. Sygehjælpen skal være 9 Sk. ugl. for en Mand og 6 for en Kone; de kan hæves indtil 26 Uger. For at samle et Fond til Alderdomsunderstøttelse bliver der om en Maaned afholdt en Bortlodning, navnlig Husflidsgenstande fra Medlemmerne.

Hans Broder Ludvig talte paa Askov om denne Sygekasse for Arbejdere; et Par Dage efter kom to Arbejdere og bad ham hjælpe dem med at faa en saadan Kasse i Gang, han skrev et Udkast til Love. Sygekassen for Vejen og Omegn blev stiftet 9/4 1868³), efter at han havde spurgt om, hvordan det gik i Errindlev.

C. Schrøder skriver 15/2 1868, at

»der allerede har viist sig heldige Følger af »Arbejder-Syge-Kassen« endogsaa ved at hæve noget af det sløvende Tryk paa Aanden, der maa blive en Følge af Arbejderbefolkningens nærværende Kaar med den tvungne Fattigforsørgelse i Baggrunden, som eneste Redningsanker, naar han er opslidt, eller uforskyldt Sygdom rammer ham, dette Vrangbillede af Samfundsaaend, der er i evig Kamp imod kristen Kjærlighed og alle gode Følelser, — saaledes fortrøster jeg mig til at denne Sag vil trænge frem og gjøre sin Gjærning, stille og bramfrit, som alt godt i vort velsignede Land ... Vi behøve ikke mere omfangsrige Love [der er 10 Paragraffer paa 3 Sider], saalænge der er god Aand i Foreningen, og uden den kan Barnet ikke voxer«. De har Accord med de 2 Læger i Rødby, saa at de almindelige Medlemmer for 8 Sk. mdl. eller 1 Rdl. aarlig, kunne have frit Lægetilsyn for dem selv og Familie ... »Stemningen var forberedt, saa jeg kunde regne paa kraftig Understøttelse fra de mere Velhavendes Side«. Han vil nødig graduere Bidrag efter Aldersklasser eller forlange Sundhedsattest af ny Medlemmer. »Ikke for meget vidtløftigt Formvæsen: Enighed, Tillid og Liv er Hovedbænderne for Sagen og disse have hidtil ikke svigtet os«. — Foreningen har i Gennemsnit haft 130 almindelige Medlemmer, de fleste gifte. For 2 Aar har der været en Indtægt paa 1173 Rdl. og Udgift paa 350 Rdl. (deraf Sygehjælp 335), Overskud 823 Rdl. Der kan nok blive noget til Alderdomsunderstøttelse om 10 Aar. Der tænkes oprettet 2 Portioner at give til de Ældste, Værdigste og meest Trængende som Livrente. Doctorpengene helt udenfor Regnskabet. Vi har 40—50 bidragydende Medlemmer, deraf Baron Bertouch-Lehn med 24 Rdl. aarlig. En Præstesøn fra Errindlev, Urtekræmmer Ole Möller Holst i Kbhvn., betaler 16 Rdl. aarlig

som Fripladser. Sligt opliver Modet, ikke sandt? En fattig Indsider, der brækkede Benet, modtog under sin lange Sygdom 22 Rdl. 3 Mk., vilde have været hjælpeløs uden dette.

6/3 1866 var C. Schrøder i Holeby, hvor der med Pastor Paludan i Spidsen blev dannet en Præmieforening for Tjenestepiger og -karle paa Lolland for lang og tro Tjeneste. — Til Wagner skriver han: »Du vil altsaa indsee, at jeg har paataget mig mange brödlöse Forretninger der optage megen Tid«.

Da Schrøder hørte om Pastor Sonnes Brugsforening i Thisted,⁶⁾ tiltalte denne Idé ham som et Middel til at hjælpe Folk frem til bedre Kaar. Han fik Egnens Beboere interesseret, Baronen gik ind for Tanken og indskød 800 Rdl., Sygekassen stillede Startkapital til Raadighed, Baronen blev Formand, Skovrideren den egentlige Leder. *Errindlev Brugsforening* er den næstældste paa Landet.

Ved en Generalforsamling i Sygekassen 6/2 1870 blev der stillet Forslag om Oprettelse af en *Spare- og Laanekasse*.⁶⁾ Schrøder erklærede, at han længe havde ønsket den Sag fremmet, men han kunde ikke selv paatage sig at styre den. 5/8 1871 vedtog Sygekassen at oprette en Laanekasse for Medlemmer. Schrøder blev Formand med 6 Tillidsmænd ved sin Side. Han var selv Kasserer og holdt Kontordag 2. Fredag i Maanedens. Love blev vedtaget 21/1 1872. Der regnes med smaa Laan: 25—50 Rdl. Kammerherre, Lehnbaron til Sønderkarle J. J. S. L. Bertouch-Lehn tegnede Kaution for en Sum af indtil 500 Rdl. til Sikkerhed for de Oppebørsler, C. Schrøder paatog sig for Spare- og Laanekassen i Errindlev og Taagerup Pastorater. Kassens sociale Karakter lagde sig straks for Dagen, da der 29/11 1872 blev holdt ekstra Kontordag for at tilstaa Laan til dem, »der ved Oversvømmelsen 13. ds. ere komne i øjeblikkelig Penge-trang«. Fra Maj 1876 fik Formanden 100 Kr. aarlig i Løn som Regnskabsfører. Han fik indført Skolesparemærker. Der blev ikke ansat lønnet Regnskabsfører før 1/4 1884. Schrøder trak sig tilbage fra Ledelsen 9/5 1886.

Allerede i April 1861 var C. Schrøder blevet opfordret til at stille sig i Spidsen for en Skytteforening, men han

udtalte sin Mening temmelig uforbeholdent om det svage og lidet tilfredsstillende i hele Projektet. Anderledes efter 1864. Han har i alt Fald været med i *Lungholm Skyttekreds* fra 1868. Da den har indstillet sine Øvelser og endt sin Eksercertid, samler han de unge paa »Jægersbo« til Vintermøder med Vaabenlære, Sang og Foredrag samt om muligt Gymnastik. Han henvender sig til Medlem af Centralkomiteén, Lieutnant C. Wagner og beder denne skaffe en god populær Beskrivelse af Nutids-Skydevaaben samt om muligt Oplysninger om Skyttesagens Historie og et Gymnastik-Reglement. Møder holdes hveranden Søndag. De unge Karle vil gerne synge, han vil købe 12 Eksemplarer af Svendborg Amts Skytteforenings Visebog. Pastor Blume er hans bedste Støtte, men han maa selv drage Læsset, holder Foredrag i Felttjeneste. 6/8 1871 har de Faneindvielse og Præmieskydning. 19/4 1873 skriver han, at han gerne vil følges med C. Wagner til Norge; Maribo Amts Skytteforening (han har Sæde i Forretningsudvalget, bl. a. sammen med Bertouch-Lehn) vil udtage 2 à 3 af de bedste Skytter, selv har han ikke tilstrækkelig Tid til at øve sig i Riffelskydning. Han sled for at sætte Skub i 13. Skyttekreds: »Vi bør og skal være Nr. 1!« Han har haabet paa, at Skytteforeningerne kunde træde i Stedet for Rekrutskolen for Infanteriets Vedkommende.

De unge lønnede C. Schrøder ved at hjælpe ham med at faa rejst et *Forsamlingshus i Errindlev*. I sit Indledningsord⁷⁾ mindede Schrøder om, at de folkelige Møder var blevet dem saa kære, at Trangen til et større og luftigere Lokale er vokset. I flere Aar havde de stræbt at samle Midler, men det var først, »da de unge Karle af Skyttekredsen ifjor tog sig af Sagen, at det lykkedes at samle en Aktiecapital paa 2,500 Kr.« Byggeudvalg blev nedsat 12/6 1882. Tømmermester Rasmussen opførte Huset for 3000 Kr. Inventar kostede 800 Kr. »Vore Skytter har indtaget en ærefuld Stilling ved alle Prøver paa Skydefærdighed«. Ved Skyttefesten i Nyborg 11/7 1881 kom det til at staa dem klart, at det nærmeste Krav til dem som Idrætsmænd og tilkommende Fædrelandsforsvarere var at medtage Gymnastik.

Schrøder ønskede, at der kunde stilles Fribilletter til Raadighed til Møderne, saa de, som har Lyst at høre, men ikke Raad til at betale, kan være med. Maalet er:

*at styrke Hjertet og ruste Haanden
til dansk, til stor og til herlig Id,
til Danmarks Frelse i Nødens Tid.*

Errindlev Forsamlingshus var det første paa Lolland. Indvielsesfesten 26. November havde samlet 3—400 Mennesker i den festsmykkede Sal. Hovedtalen blev holdt af *N. J. Termansen* om Blichers Betydning som folkelig Digter, desuden havde Præsterne Reiffenstein (Errindlev) og Hans Rørdam (Holeby) Ordet. Schrøders Broder, Johannes, der havde bistaaet med at skaffe Inventar, ønskede skriftlig til Lykke med Øvelseshuset. »Dets Indvielse betegner en Udvikling i Arbejdet for Menigmands aandelige og legemlige Rejsning, som jeg vil haabe maa voxe og bære sin rige Frugt i den Kreds, som har rejst sig dette Hus, og smitsom, saaledes at dette Hus med sit ungdommelige Indhold ikke maa komme til at staa som en Sjeldenhed i Lolland-Falsters Stift«. Brevet slutter med Ingemanns ovenanførte Vers.

Det var fornemlig ogsaa af sociale Grunde, at C. Schrøder med levende Deltagelse fulgte *Erhard* og *Johan Frederiksens* banebrydende Arbejde for Sukkerroefabrikation paa Højbygaard. Her opførtes 1872—73 Sukkerfabrikken »Lolland«. Han har ikke selv disponibel Kapital, men har tegnet 25,000 Rdl. i Præferenceaktier. Han var med 7/1 1873 paa Erh. Frederiksens Aarsdag, da Fabrikken blev sat i Gang, og giver sin Broder Ludvig, der var stærkt interesseret i Udviklingen af »Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje«, en livfuld, detailleret Skildring af hele Behandlingen af Roerne (7 Sider). »For mig staar det som der ved dette Anlæg gjøres et mægtigt Skridt fremad til at hjælpe vore unge Arbeidere til bedre, mere indbringende og ansete Stillinger. De arbeide med Liv og Lyst ... have Udsigt til Fremgang efter deres Dygtighed ... De gifte Folk faa gode og hyggelige Boliger med store Haver ... deres Æresfølelse vil bringe dem til selv at oprette alle Arter af Selvhjælpsforeninger, for at

frigjøre sig for Samfundets tvungne Hjælp, i Skikkelse af Fattigvæsen«. — Selv er han Revisor, det giver en lille Indtægt og et stort Indblik i, hvorledes et saadant industrielt Foretagende kan sluge Kapital, før det kan tjene den. Det var ham en Hjertesorg, da Brødrene maatte opgive Driften i 1877.

Da *Stormfloden* 13/11 1872 oversvømmede det sydlige Lolland,⁸⁾ deltog Schrøder med stort Mod i Redningsarbejdet og var med til at frelse adskillige Menneskeliv. Vandet gik saa højt, at hans egen Brønd fyldtes med Saltvand.

Selvfølgelig var Schrøder ivrig med i det store Arbejde, Baroniet satte i Gang for at værne de lave Kyster. Den store *Inddæmning* (projekteret af Kapt. Carstensen) 1876 kom til at koste Baroniet uhyre Summer og havde sin store Andel i, at Baroniet i 1878 blev sat under Administration af Jægermester P. Friderichsen, Kærstrup, By- og Herredsfoged C. V. Marcher, Maribo, og Baron Bertouch-Lehn selv.⁹⁾ Det blev overdraget Schrøder at lede Tilkultivering af Baroniets Inddæmning, et stort og interessant Arbejde, »hvortil der vil medgaa ca. 100,000 Kr., og som skal fremmes med den størst mulige Kraft, da det er en Livssag for Baroniet«. Han har Løfte om et ordentligt Honorar, naar han skiller sig vel derfra. Det gav 500 Kr. pr. Halvaar. I Sommeren 1881 arbejder han derude med Dampmaskine og har 20 Mand i Gang med Tørveforsøg.

Det ser ud til, at det er Administratorerne, der indtrængende har bevæget Schrøder til, trods store Betænkeligheder, at forpagte 1000 Tdr. Ld. af Inddæmningen fra April 1884. Johannes ønsker (20/3 1884) Held og Lykke til den store Bedrift. »At du kan faa en mere uafhængig Stilling i den Egn, hvor din Indflydelse i saa mange Retninger er saa godt grundfæstet, er mig en stor Glæde«. Maaske kan Stenmængden, der findes paa Stykket, gøres frugtbringende til Brosten og Skærver. Schrøder tager fat med godt Mod, saar Havre og en kostbar Blanding Græs- og Kløverfrø, venter 200 Lam, modtager 150 Kreaturer paa Græsleje, har købt 4 svenske Trækstude, Avlsredskaber, Vogne etc. og skal bygge Stald. Han bruger Ludvig som Mellemand ved Ind-

køb af jyske Kvier og Faar og beder ham skaffe sig en dygtig Avlskarl eller Bestyrer, men er selv klar over, at han slider for haardt. Der foreligger et Regnskabsuddrag for 1885, der viser, at der er opnaaet gode Priser ved Auktion over Kreaturer. Der var sat mange Penge ind, og der var vel dog nogen Udsigt til, at de vilde komme igen med Renter, men et Opbrud nu vilde medføre stort Tab (23/9 1885). — Under sin sidste svære Sygdom plagedes han stærkt af Betyrning for Opgørelse med Inddæmningen. Han havde haabet, Administratorerne vilde overtage det hele i Henhold til hans Regnskaber. Enhver Sagkyndig maatte kunne sige sig selv, at dette Forsøg de første Aar i alt Fald kun kunde sluge Penge, selvom der var nok saa god Udsigt til, at de kunde komme tilbage ved en fortsat Drift.

C. Schrøder modtog i Aarenes Løb, som vi har set, mange Beviser paa sit Herskabs Taknemmelighed for tro og hængiven Tjeneste. Det var ikke mindst Tilfældet ved hans stilsfærdige 25 Aars Jubilæum 1/11 1878, hvor Lensbaron Bertouch-Lehns gav ham 12 vægtige Sølvgafler foruden Dyresteg og Kage. Naturligvis kunde der komme en Kurre paa Traaden. I et Brev af 27/1 1872 beklager Baronon, at han selv imellemstunder er blevet opfarende og heftig imod Schrøder, Baronon paaskønner i høj Grad den Hengivenhed og gode Vilje, han har saa mange Beviser paa, men det hænder, at den kan give Schrøder Udseende af at optræde som en Art Hovmester, naar de har forskellig Mening i Hverdagssamtaler. At Baronon saa aabent udtaler dette, skyldes den smukke og sande Følelse, Schrøder altid har lagt for Dagen mod ham og hans Hus.

I Virkeligheden har der været et sjældent smukt Samarbejde mellem en patriarkalsk Godsejer med et varmt Hjerte og en aaben Haand, hvor det gælder Beboernes Ve og Vel, og en i Handling ægte Folkets Mand. C. Schrøder er imod Partipolitik og holder med Flid Døgnpolitik fjernt fra sine Foreninger. Han advarer sin Broder paa Askov mod at befatte sig med de Dele. Kun i 1881 deltager han i Valgkampen for at faa Biskop *Monrad* valgt (denne havde et godt

Øje til ham). Han holder paa kirkelig Frihed, men er saa ivrig Forsvarsven, at han er med til at tage de første Spadestik til Garderhøjfortet (1885). »Det var en god Gerning, vi idag har været med til«, udbrød han.

Naturligvis kan det aristokratiske Selskab paa Godserne ikke forstaa alt dette. Nogle kalder ham »Socialist«, andre »radikal Venstremænd« eller »Demokrat«, Vennerne nøjes med at kalde ham »Idealist«, hvormed de mener at stemple alle hans Meninger som könne nok, men ubrugelige: »Skade, at vor Ven S. er kommet ind paa dette Feilsyn« (til Ludvig 12/1 1875). Det tjener Baronens Ære, at han altid udadtil dækkede sin Skovrider mod politiske Angreb¹⁰).

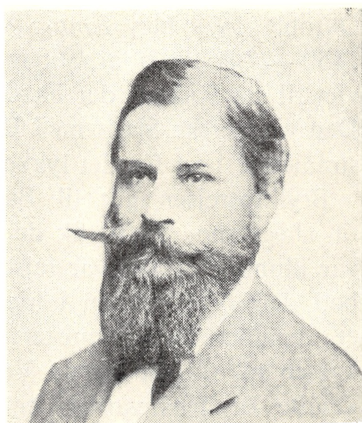
Familieliv og Eftermæle.

Det var saare langt fra med sin gode Vilje, at C. Schrøder blev en gammel Pebersvend. Han vilde gerne være den stærke Eg, hvorom Vedbenden slynger sig (29/4 1859). Den ægteskabelige Lykke kom sent til ham, men han nød den des stærkere de faa Aar, der blev de to beskaaret.

Skovrideren havde sin Gang i Præstegaarden hos *Jul. Reiffenstein* (1876—1894). Ofte tog han sin Kroketskølle med, stillede den i Vaabenhuset under Gudstjenesten og fik saa et Slag Krokets paa Præstens Plæne efter Middag. Præstefruen, Agathe, f. Oxholm, laa længe alvorlig syg. Der gaar Bud til hendes Svoger, Grosserer Wilhelm Smidt (Indehaver af Bankierfirmaet Smidt & le Maire), om Datteren Emma ikke kan komme og hjælpe sin unge Kusine med at pleje Moster. Den unge Dame elskede Livet paa Landet og var ikke sen til at rejse. Paa Stationen saa hun en høj, statelig Mand bukke for en Dame med udsøgt Ærbødighed. Den næste Søndag traadte denne Mand ind i Kirken. Ved Udgangen blev hun præsenteret for den smukke Skovrider, der havde Kroketskøllen med. Der gik baade Vinter og Vaar under Mosterens Sygdom, Emma fik Kanefart og Dans med Skovrideren. Omsider kom der Bud hjemmefra, uden at hendes 45-aarige Ridder havde erklæret sig. Med Sorg tog hun Afsked fra Præstegaarden, men Schrøder kom ind i Kupaéen til hende. Han fulgte hende til Orehoved, men en

Emma Smidt.

Chr. Schrøder.

fremmed Dame forstyrrede hans Plan. Til Afsked holdt han hendes Haand i sin saa længe, at Landgangsbroen blev taget, saa han maatte springe i Land. Der gik 6 Uger, inden han blev sikker paa sine Følelser, saa han turde skrive til Faderen paa Kongens Nytorv for at anholde om hendes Haand. Han bad om, at Svaret maatte blive sendt til Nykøbing F., hvor han skulde til forstligt Møde. Emma skrev »Skovrider C. Schrøder« paa Kuverten, derved havnede Brevet i Caspar Schrøders Lomme (Forstraaden fra Wedellsborg)! Han gik med det Dagen lang. De to Frænder delte Værelse, og om Aftenen blev Sagen opklaret. Christian forsvandt i Hast, telegraferede til Kongens Nytorv og rejste om Natten til Byen.

Det har ventelig været Emma Smidts rene, stille Væsen, hendes uendelige Beskedenhed trods det velhavende og ansete Hjem, hun udgik fra, der havde gjort det dybe Indtryk paa Schrøder, hvis fine, retliniede, charmerende Personlighed og store selskabelige Evner (glimrende Danser) altid havde gjort Lykke hos Damerne. Gennem Broderen Henry Smidt paa »Nybøllegaard« og Svigerindens Familie paa »Hofmannsgave« var Emma ikke ukendt med grundtvigsk Aandsliv, hvad der gav et godt Grundlag for deres fremtidige Samliv.

Der var ingen Grund til at tøve længe med Bryllup. 7.

Oktober 1879 blev *Emma* Margrethe Petrine *Smidt* (14/10 1850—22/9 1902) af Stiftsprovst Rothe i Vor Frue Kirke viet til sin Ridder, der havde Ludvig Schrøder til Forlover. Den wagnerske Slægt med Bedstemor i Spidsen deltog i den straalende Fest for det lykkeligste Ægtepar.

Bryllupsrejsen gik til Baden-Baden. Ved Hjemkomsten til »Jægersbo« 28/10 fik de en fyrstelig Modtagelse: Alléen var illumineret, der var rejst to Æresporte, en Skare Skytter bød dem Velkommen i hjertelige Ord, Havestuen lignede et Fepalads med Blomster, der kom Deputation fra Sygekassen m. v. Alle gamle Venner glædede sig med dem; de kendte Brudens varme, ægte kvindelige Personlighed, den indgød de fattige Tillid.

Hun blev sin Husbond en god Støtte i Arbejdet paa at vække aandeligt Liv i Sognet, Hjemmet tog mod de tilreisende Foredragsholdere, og hun samlede de unge Piger til Symøde. Ved sin kærlige Færd og sit sjælfulde Klaverspil skabte hun Hygge om sig. Forholdet mellem Ægtefællerne var saa harmonisk, at hun i sin Enkestand ofte forsikrede sin Datter: »Jeg har aldrig hørt din Far sige et haardt Ord til mig«.

Til Schrøders store Fryd blev der født tre Børn: *Carl Smidt* (12/8 1880), sidst Skovfoged i Glumsø under »Næsbyholm«, *Harald* (f. 12/11 1881), Veksellerer i København, og *Lovise* (f. 10/8 1883), gift med Skovrider Niels J. Bang, Marselisborg (1876—1955).

Til Hjemmets Lykke hørte, at det var omgivet af en Kreds af nære Venner. I første Række maa nævnes Forpagter *Teisner Madsen*, »Højbygaard«. Der er bevaret en lille Skitsebog i Vestelommeformat, indbundet i Skind, som indeholder Minder fra en Mønstur, C. Schrøder gjorde i Efteraaret 1858 sammen med Teisner Madsen. Her er Tegninger af »Taleren« (dat. 4. Septbr. 1858), Parti af Udsigten fra »Lille Klint« mod »Store Klint« m. v., adskillige Vers, der vidner om Schrøders poetiske Aare og Skønhedssans, og desuden andre Smaating, »som kun inderligt Venskab kan gjöre kjære«. Den er tilegnet Teisner Madsen som »et Efterladenskab fra en Ungdomsven, der agtede og elskede

ham«. De to har været som Fostbrødre. Da Krigen stod for Døren i Dec. 1863, er det Schrøders første Tanke at gaa i Felten i sin gifte Vens Sted. Der var ogsaa det smukkeste Forhold mellem de to Ægtepar og deres Børn.

Der var Sognepræst Johan Frederik *Julius Reiffenstein* (1818—1904), gift med *Agathe* Christiane Marie *Oxholm* (1828—1912). Han havde været Præst i Sydslesvig (afsat i 1864) og virket ved forskellige Hospitaler i København, før han i 1876 kom til Errindlev. Præsten var et kærligt og trofast Menneske, og baade han og hans Hustru var meget afholdt i Sognet. De to Hjem i Præstegaarden og Skovridergaarden vedblev at holde sammen. Præsteparret viste siden megen Godhed mod Enkefru Emma. Da Præsten tog sin Afsked i 1894, flyttede han til København, hvor de saa mødtes igen.

Formodentlig har Sognepræst *Hans Kr. Rørdam*, der var i Holeby 1880—84, en levende, afgjort grundtvigsk Præst, bedre forstaaet Schrøders folkelige Virke. Under den sidste alvorlige Sygdom fik Schrøders et kærligt Trøstebrev fra ham. Siden tog han sig af de faderløse Drengene, der fik et andet Hjem i Undløse.

Schrøder stod i særlig nært Forhold til Skovrider Schleppegrell, »Knuthenborg«, og til Brødrene Jægermester P. Friederichsen, »Kærstrup«, Erhard og Johan Frederiksen, men Gaardejer *Chr. Hansen*, »Studehavegaard«, »Jægersbo«s nære Nabo, bør ogsaa mindes. Hans Hustru var et sjældent aandsbaaret og fint Menneske, derfor valgte Schrøders hende til Gudmor for Lovise, altid var hun rede til at hjælpe og trøste Fru Emma. Venskabet mellem de to Nabo-familier er fortsat i næste Generation.

Sidst, men ikke mindst, maa *Holger Marcher* nævnes. Han kom som 21-aarig Assistent til »Jægersbo« i 1885. Med stor Omhu varetog han alle Forretninger, mens Skovriderparret var i Norge, og tog sig kærligt af Børnene. Da Schrøder Aaret efter brød op, laa det lige for, at han anbefalede Marcher til sin Eftermand. Lensbaronen sagde: »Ja, saa antager jeg Dem foreløbigt«. Det var alt, hvad der blev sagt om den Ting, der blev ikke skrevet nogen

Kontrakt; »foreløbigt« blev til 55 Aar! Schrøders ældste Søn, Carl, fik en Del af sin Uddannelse som Forstelev hos Marcher (1898—1900), og der har stadig været Forbindelse mellem Marcher († 1955) og Schrøders Børn.

Det er klart, at Schrøders følte dyb Taknemmelighed mod det vennesele Herskab paa »Lungholm«, som Fru Emma altid omtalte paa den smukkeste Maade.

Schrøder var et udpræget Slægtsmenneske. Det kom hans Brodersønner til Gode, særlig *Carl*, der var Forpagter paa »Frihedsminde« 1876—86, gift med Henriette Lützen, og *Eggert*, Godsforvalter paa »Søllestedgaard« 1876—1909. Chr. Schrøder var Forlover ved Eggerts Bryllup med Sophie Hoffmann fra Maribo. Det blev ogsaa til trofast Venskab mellem Fru Emma og disse Slægtninge. — Efter 1864 følte Chr. Schrøder sig nok stærkest knyttet til sin yngste Broder, Johannes; de saa ens paa folkelige og politiske Spørgsmaal, var begge Forsvarsvenner og imod Partipolitik. En fortrolig Ven havde han ogsaa i dennes Svoger, Carl Wagner, der jævnlig gæstede »Jægersbo«, de havde samme Kærlighed til Skyttebevægelsen og Forsvarssagen. Det fortælles, at C. Wagner engang sendte sin Oppasser paa Stationen for at hente Chr. Schrøder med den Ordre, at han skulde tiltale den smukkeste Mand, der kom ud af Toget!

Gennem sit Ægteskab blev Schrøder nær knyttet til Ejeren af »Rolykkegaard« *Harald Bay*, der først var gift med Emmas elskede Søster Clara, der døde 1879, siden med en Kusine til hende. Bay var konservativ, men forstod at vurdere Schrøders folkelige Arbejde og holdt uhyre meget af ham. Venskabet mellem de to Familier er ført videre i næste Generation.

Først i 80'erne viste det sig, at Fruen og Børnene havde ondt ved at taale Klimaet i Lollands Skove. C. Schrøder var ved at køre fast i sine mange offentlige Hverv og den dobbelte Bedrift som Forpagter af Inddæmningen og som Skovrider. Han ser sig om efter en større Ejendom, spørger Ludvig til Raads om flere Gaarde i Jylland. Han søger Stilling som Skovrider paa Brahetrolleborg 1883, men der

Ægteparret Schröder.

foretrækkes en Forstkandidat. Hans eget Helbred vakler ogsaa. Efter Ludvigs Raad tager Ægteparret til Norge i 1885. De uregelmæssige Maaltider, Overarbejde, der nu stjæler hans Tid fra Hjemlivet, har brudt Kræfterne ned. Til sidst søger han »*Petersgaard*«s Skovdistrikt i Kallehave Sogn. I Ansøgningen, der blev indsendt ret sent, skriver han:

»Skönt det Skovdistrikt, der i en lang Aarrække har været mig betroet, hører til de mindre¹¹⁾ saa er der dog, netop i denne Periode, foretaget saa betydelige Foryngelser og Kulturarbejder at jeg har haft

rig Leilighed til at indhøste praktisk Erfaring som Skovbestyrer. ligesom jeg tør sige at jeg stadig ved Selvstudium har arbeidet paa at udvide mine theoretiske Kundskaber i de Retninger, der have Betydning for mit kjære Fag. Det har ogsaa været mig en Glæde at modtage Beviser paa at jeg nyder nogen Anseelse imellem mine Standsfæller og navnlig at min høitærede Principal har sat Priis paa mit Arbeide i hans Skove. Grunden til at jeg ... søger den ledige Plads ... er især min varme Kjærlighed til mit Fag, der fremkalder Ønsket om at blive et af Danmarks smukkeste og bedst behandlede Skovdistrikter betroet.

Der vedlagdes bl. a. en Udtalelse fra Lensbaron J. Berthoullier-Lehn, dat. Lungholm paa Baroniet Sønderkarle 3/4 1883:

»Skovrider C. Schröder ... har i den lange aarrække forestaaet sin gjerning med dygtighed, paalidelighed og samvittighedsfuldhed, ligesom jeg og har lært hans brave, rene og sand christelige character at kjende. Han har derved erhvervet sig mit oprigtige venskab, og jeg nærer den fulde fortrøstning, at jeg rolig kan anbefale ham til opnaaelsen af et hvilket som helst skovridereembede her i landet.

Hans nære Ven, Skovrider Schleppegrell, fh. »Knuthenborg«, Okt. 1885 Overførster paa Vallø, har tilskyndet ham at søge. »Petersgaard« kræver sin Mand fuldtud, men lønnes som kgl. Skovrider. En Anbefaling fra Overførster P. E. Müller kan bøde paa manglende Eksamen. 17/4 1886 kan Jægermester Friedrichsen, »Kjærstrup«, lykønske Schröder: »Man kan ikke tænke sig nogen smukkere Plads for en Forstmand og et skønnere Sted at bo paa her i Danmark«.

I Maj 1886 samledes ca. 100 Mennesker i Errindlev Forsamlingshus, efter Opfordring fra flere Mænd i fire Pastorer, for at tage Afsked med det afholdte Skovriderpar. Pastor Reiffenstein fremhævede det vemodfulde ved Afskeden, skønt Schrøders Venner selvfølgelig alle var glade over, at han traadte ind i en større Stilling, hvor der var en vid Arbejdsmark for hans udmærkede Evner; han mindede om de forskellige Institutioner, Skovrideren havde stiftet, og som alle havde slaaet dybe Rødder i de 20 Aar, han havde fredet om dem. Hædersgæsten takkede og udtrykte Ægteparrets Sorg ved at skulle forlade en Egn, hvor de havde saa mange Venner. Lærer Due, Errindlev, pegede paa, at Selvhjælpsprincippet laa bag ved de forskellige

Foreninger, Schrøder havde stiftet. Borgmester Sørensen, Rødby, talte for Fruen. En Række Talere vidnede om, at man klart havde forstaaet Schrøders betydningsfulde Virke. Til Slut fulgte hele Forsamlingen Ægteparret hjem til Præstegaarden.

Den nye Egns Skønhed frydede dem begge, men Schrøder vandt ikke Sundheden tilbage; Lungerne var angrebet, og Kræfterne svandt. Dog var han oppe Dagen før, han døde, for at passe sine Forretninger. Hans sidste Brev viser, hvordan han i sin Svaghed søger at lægge sine Sorger over paa ham, om hvem vi ved, at han kan og vil hjælpe i den belejlige Stund. 15. Okt. 1886 sov han stille ind paa »Petersværft«.

Begravelsen fandt Sted i Errindlev den 22. Oktober. Kirken var overfyldt. Rødby og Lungholm Skyttekredse var mødt med Faner, samt Vaabenbrødre fra Rødby Afdeling. I Kirken talte Præsterne Reiffenstein og Nielsen, Nakskov, samt Ludv. Schrøder, der bl. a. nævnte, at afdødes Hustru havde bragt Salmesangen ind i Hjemmet; »ogsaa under det lange Sygeleje hilste de den gyldne Morgen med Sang. Gud ske Lov for den Trøst i Sorgen, som knytter sig til hans fromme Barnesind overfor den kristne Tro, og for alt det Sollys gennem Sorgens Skygger, som hans nærmeste kan tage med herfra«.

Sognets Folk satte som Minde paa hans Grav en Sten formet som en brudt Egestamme overgroet med Vedbend. — Det gjorde Børnene godt, at mange sluttede op om dem, da de 16 Aar efter i 1902 førte hans Hustrus Baare til Errindlev.

Fru Charlotte Schrøder, Askov, skrev (17/10 86): »Christian var en trofast og kærlig Broder, og det er et skønt Liv, han har levet. Han var et ædelt og varmtfølende Menneske«.

Noter.

¹) Niels Jokum Termansen (1824—92), jydsk Bonde fra Askoveggen, Medlem af Folketinget for Bækkekredsen 1858—78 (det grundtvigske Venstre), af Landstinget 1878—86, Ven af Højskolen, Folkeoplysning, Frihed i Kirke og Skole, Forsvarsven, Folketaler, Forfatter. — ²) Christopher Vilhelm Schrøder (1774—1839), Skovrider paa Søholt, Anders S.

(1784—1857), Skovrider paa Nysted Slot, sen. Gdr. i Vindeby, og Fade-ren. — ²) Charlotte Schrøder (1842—1904), Danmarks første Højskole-mor, var Datter af Oberstløjtn. Moritz C. F. A. Wagner og Hustru Mar-grethe Sophie Charlotte Manthey. Ludvig og Charlotte blev viet 24/9 62 og kom til Rødding Højskole Okt. 62. — ⁴) L. Schrøder: Minder om M. A. Goldschmidt, »Danskeren« X, 1893. — ⁵) Fr. Schrøder: Ludv. Schrøders Liv II, 7of. — ⁶) Marius Hansen: Errindlev Sparekasse gen-nem 75 Aar (1947) S. 174—86. — ⁷) Lollandsposten 2/12 82. — ⁸) Se Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1954, »Stormflods-brevet« til Broderen paa Askov. — ⁹) Rud. Bertouch-Lehn: Efterretnin-ger om Slægten Bertouch (1944), S. 150f. — ¹⁰) samme Skr., S. 148. — ¹¹) Baroniet Sönderkarles Skove er ca. 210 ha + Inddæmningen, hvoraf ca. 50 ha blev tilplantet i Schrøders Tid, Petersgaards Skovdistrikt 1020 ha.

Foruden de i Teksten og ovenfor nævnte *Kilder* er benyttet: Johan-nes E. Schrøders Slægtsbog (1918). Min Kusine, Fru *Lovise Bang*, har været utrættelig til at samle Stof, lægge det tilrette (Forlovelseshistorien skyldes hende) og bearbejde mit Manuskript. Vi staar i Taknemligheds-gæld til Baron *Rud. Bertouch-Lehn* for hans store Interesse for denne Levnedsskildring og gode Raad. Skildringen af Forstmanden er udar-bejdet væsentlig paa Grundlag af Materiale, som Skovrider *O. G. Kon-radsen*, fh. Christianssæde, har uddraget af Forhandlingsprotokollen for Lolland-Falsters Forstmandsforening, i Forbindelse med mundtlige Op-lysninger af den 90-aarige Godsinspektør *H. Marcher*. Ligesom Kon-radsen har gennemset Afsnittet om Forstvæsnet, har Egnshistorikeren. Lektor *Marius Hansen*, Nakskov, vist os den Velvilje at kontrollere Af-snittet om det folkelig-socialt Arbejde; han kunde have ønsket nærmere Oplysninger om Schrøders Del i Læseforeningen. Vi beklager, at vi ikke har kunnet skaffe dem, men betvivler, at de kunde have tilføjet ny Træk af Betydning til det Billede, her er givet af Schrøders vidtfavnende og dybtgaaende folkelige Gerning.

Af de lolland-falsterske digers historie.

Af L. Kring.

Omkring år 1800 var Lolland-Falsters kystlinie meget anderledes end nu. Hvor det lave land gik fladt ud i vandet, var kysten flosset ud i tanger og odder; f. eks. var der i Rødby fjord et virvar af odder, halvøer, øer og holme og yderst en smal tange af sand, der forbandt småøer som Bredfjed, Myggefjed, Brundragene, Drummeholm og Hyllekrog. Der var gennembrud forskellige steder. Egnen syd for den nuværende Naskov fjord var opløst i talrige småøer og holme, og på Falster var der mellem Bøtø nor og Østersøen 3 øer forbundet med en smal tange. Mange andre steder skar lavvandede bugter og fjorde sig ind i landet.

Ved lavvande blottedes store strækninger med sand eller mudderbund, men ved højvande sivede vandet op mellem de flade strandenges græs, siv og sten, og ved stormfloder gik det op over de yderste, dyrkede marker. Det var store, næsten mennesketomme strækninger, der således lå hen og kun ydede sparsom græsning for kreaturer. Et mundheld sagde: »Verden er stor, men Rødby Fæland er større«.

Dengang var menneskene villigere til at leve i naturen, som den nu engang var, men alligevel var der en del bønder, som ved smådiger af tang, sten eller sand med eller mest uden risgærder som afstivende skelet søgte at skabe en beskyttelse af deres jord mod det lunefulde vand. Det kunde hjælpe noget mod de små højvande, men hvis naboerne ingen diger havde, løb vand ind fra siderne.

Det første større digearbejde, der er mig bekendt, foretoges af *Ejler Rud* († 1647), der satte de modvillige bønder til at indhegne Sæbyholms marker ud mod Aunede Strand med diger.

I Pontoppidans danske Atlas 1767 hedder det: »Ved foresatte diger og dæmninger af stene, tang og jord at hindre det

salte vands indløb på visse steder synes nogle muligt, men dog alt for bekosteligt; andre mene, det lod sig ved mådelig omkostning meget vel gøre og ville snart give tilstrækkelig betaling, helst i et land af så fed og frugtbar egenskab som dette«.

To hundrede år efter Ejler Rud var der en anden godsejer på Nakskov-egnen, der byggede diger ved sin ejendom, nemlig *Henrik Andreas Lund* på Fredsholm. Lund overtog gården 1820 og gav sig straks i lag med de inddæmninger, hans fader havde planlagt. Store Vejlø blev ved et dige forbundet med Fredsholms mark. Han købte Stensø og Skansen og byggede dæmning mellem disse og mellem Skansen og Færgelandet, men da han ville inddæmme Saunsø vig mellem Stensø og Fredsholms mark, kom han i strid med borgerne, der plejede at stange ål i Saunsø vig, og med fiskerne. Mellem Skansen og Færgelandet lavede han en bro, så de fiskende kunne ro ind i vigen. Men da han i 1832 ville lave en kørevej på digerne og fyldte løbet ind til vigen, gik det galt for ham. Men inden jeg går videre med den historie, må jeg gøre et sidespring.

Som kort nævnt var egnen syd for Nakskov en mængde små øer, og vejene fra Nakskov til de vestlige sogne i Sdr. Herred var meget vanskelige. Det var tildels »vådeveje«, d. v. s. man kørte i vandet. Fra Nakskov kom efter hinanden Færgelandet, Mellemlandet og Stubbelandet. Så kom man til Holleby, men måtte på vej til Vestenskov over endnu en våde, »Hyldevåd«.

I magsvejr og lyse sommerdage kunne det jo nok gå an at komme gennem vådene. Det dybeste, Jasvådet mellem Stubbelandet og Holleby, kunne man ved normal vandstand passere, hvis man havde et par gode, lange støvler. Men ved vintertid, når isflager drev gennem vådene, i storm og ved højvande måtte mangan bonde give op og vende om, tit med tungt hjerte, hvis kørselen gjaldt at hente hjælp til en syg — og dengang gik der jo først bud efter doktoren, når sygdommen truede med at tage en alvorlig vending.

Køre en anden vej var ikke så let gjort som sagt. Inderfjorden forgrenede sig. Nordligst gik Aunede strand langt

ind mod Sæbyholm, og syd på forlængede den sig med »Bakkevejle« og »Lammehave« næsten til Ore, og nord for Arninge var »Bækkenet« til tider vandfyldt. Emb lå somme tider som en utilgængelig ø. Det samme kunne hælde for Øllingsøgård.

1734 sendte forvalteren på Rudbjerggård en anmodning til magistraten i Nakskov om at forhindre, at bønderne kørte hjem efter mørkets frembrud. Han henviste til tilfælde, hvor heste og vogne var gået tabt, og til et, hvor bonden var druknet; en anden lå farlig syg, efter at han var faldet i på hjemturen. Magistraten drøftede spørgsmålet, og tanken om at lukke bommene kl. 4 fremsattes, men en bemærkning om, at bønderne nok kunne nå at drikke sig fulde inden kl. 4, kunne ikke modsiges, og der skete intet.

Naturligvis ville man gerne have alle disse våd fyldt, og som en indsender i 1847 bemærker: »Kunne vådene fyldes med snak, var de fyldt for længe siden«.

Noget var der gjort. Etatsråd *Dons*, Rudbjerggård, og herredsfoged *Pontoppidan* fik æren for, at Jas og Smøjevåd blev fyldt i grunden med et tykt lag sten. Men det var jo ikke nok, og det var forståeligt, at Lund gerne ville have en kørevej til Nakskov ad sine dæmninger, men da han fyldte det sidste løb i 1832, reagerede nakskovitterne voldsomt.

Havnekommissionen var på Lunds side, borgmesteren, de »elegerede borgere« og de fleste andre mod dæmningen. I regeringen var det ene af de to kollegier, der havde med sagen at gøre, for Lund, det andet imod. Da sagen ikke syntes at få ende, gennembrød fiskerne 24/2 1835 dæmningen og lavede en 10 alen bred gennemsejling. Så blev der proces. I første omgang frikendtes fiskerne. Overretten dømte dem, men højesteret gav dem medhold. Da dommen blev bekendt, blev der fest i byen. Fiskerne sejlede med fakler gennem løbet, der blev kaldt »Frihedsrenden«. Havnekommissionen gav ikke helt op, men slutresultatet blev en buet bro mellem Stensø og Skansen. Lund blev så ærgerlig, at han i 1840 solgte Fredsholm.

Man kunne ellers nok få beviser for, at gode diger kunne være ønskelige. I januar 1825 gennembrødtes digerne ved

Vejlø, og i Rødby stod vandet så højt, at Østergade kun kunne passeres tørskoet, hvis man havde lange støvler på. Samme efterår ødelagdes et dige nord for Nakskov, og vandet gik over Madeskov og Stormarken. I 1835 var der store ødelæggelser. I Vesternæs blev den meste hvede ødelagt, ligeså på Ydø, og dens ejer på Kallehavegård gik det ikke bedre. På Gottesgabe regnede man med kun at få 3 fold på hvedemarkerne. »Disse tildels ruinerede landmænd håbe imidlertid, at deres mislige stilling bliver taget i overvejelse og dem forundt lettelse på een eller anden måde«.

Som bekendt var de store bondereformer i 1780'erne gennemført af herremænd og embedsmænd, mens bønderne kun ængsteligt og tøvende gik med til det ny. Et halvt århundrede senere sad en ny og mere selvsikker slægt på gårdene, og de vovede sig flere steder i gang med større eller mindre digeanlæg. Samtidig med, at kammerråd *Hansen* på Valdngård byggede to diger, satte nogle bønder sig i bevægelse for at få en dæmning over Vålse vig.

Dæmningen var gennemgående omtrent som den, *Hansen* opførte ved Myggetvig, 10 alen bred i bunden, 3½ alen høj, belagt med græstørv på strandsiden og med pæle til at holde tørvene. I strandkanten beskyttedes den af et gærde og en række store kampesten. Den havde to sluser.

I 1840 dannede en del beboere — *Berlingske Tidende* skriver 12, *Stifts-Tidende*, at der også var andre end bønder med, — i Vålse, Kippinge, Nr. Alslev og Nr. Vedby et interessentskab til at udtørre den såkaldte »Kippinge strand«. Kongen bevilgede dem ejendomsret til det indvundne, skattefrihed for det i 20 år, og for to holme i indløbet skulle de betale en afgift på 10 tdr. byg årlig. Arbejdet skulle være færdigt inden 1. maj 1844.

Og så tog de fat, ikke med gravemaskiner eller bulldosere, men med spader, skovle, trillebøre og hestekøretøjer, men værket blev gennemført; i 1841 var dæmningen i alt væsentligt færdig, der var gravet afvandingskanal og opsat en mølle, som skulle pumpe vandet ud.

Det var ikke underligt, at de så tilbage på værket med stolthed og hvert år fejrede en fest omkring årsdagen for

dæmningens fuldførelse. I juli 1843 fik festen et særligt præg, for da besøgte Christian VIII Vålse dæmning, og der var naturligvis stor tilstrømning af folk. Forpagteren af færgeriet ved Gåbense, *Arnkiel*, lod et skib lægge for anker uden for, og fra dette hilstes kongen med 27 salutskud.

Ved festen i 1845 var der 2—3000 mennesker til stede. Ungdommen morede sig, mens de ældre nærmest gik og kedede sig. Men så kom en oplevelse for dem. Den vandrende folketaler *Rasmus Sørensen*, tidligere lærer i Venslev, kom tilfældigt til stede, en vogn blev kørt frem, og stående i denne talte R. S. Han priste dæmningen som et Falstervirke, opfordrede bønderne til sammenhold og samvirken med andre bønder og borgere, så de kunne gå frem i oplysning og dygtighed. Senere fik han en del til at tegne sig som aktionærer i en forening, der skulle opkøbe landejendomme og udstykke dem.

Efterhånden tabte festerne deres særpræg og blev til almindelige forlystelser til fordel for arrangørerne. Man var ikke fri for skuffelser; i december 1843 blev diget gennembrudt to steder, og det kneb med at få vandet pumpet ud. Herom bl. a. har *Helene Strange* fortalt i sin artikel: »Familien på Storholm« i Historisk samfunds årbog 1938; men i 1872 holdt diget.

Nu var der gang i inddæmningsarbejderne. *Rhode* (1859) roser falstringerne: »Falstringerne udmærke sig ... ved en rosværdig iver for inddæmningsarbejder, hvor sådanne kunne lønne sig«. I 1839 var Sortsø nor blevet inddiget, og året efter indvandedes 120 tønder land ved inddæmning af Skovby nor (Hist. samf.s årbog 1954), medens digebygningen for Grønsund nor først skete i 1854.

Vi vender tilbage til Nakskov-egnen. Her var spørgsmålene om vandvejene og inddæmningen af Saunsø vig stadig brændende. Den næste ejer af Fredsholm, *A. Bech*, agtede at inddæmme en del af Nakskov fjord, altså fortsætte hvor Lund måtte give op, og fik en landvæsenskommission nedsat i 1846, men resultatet blev negativt på grund af modstand fra Nakskov, og så solgte han i skuffelse Fredsholm i 1847.

Flere mindre arbejder ved Nakskov fjord og Lammehave var gennemført. En ivrig og udholdende bonde, *Rasmus Drost* i Holleby, fik gennemført en mindre dæmning ved fjorden og ligeledes en ved Ore med sluse, senere med pumpeværk, så bækkenet kunne blive afvandet. Det var svært at få noget gennemført, for som Friis skriver i 1859-udgaven af Rhodes bog om Lolland-Falster: »Man kan på Lolland sjældent blive enige, dels fordi enkelte endnu ikke kan indse nytten derved (dæmninger), og dels fordi de vil have nytten af arbejdet uden at tage del i bekostningen«.

Vejen fra Nakskov mod Rødby gik over en ø i indløbet til Aunede strand; den hed oprindelig Svinholm, fik så navnet Pramholm, medens det gamle navn i den fordrejede form, Svingholm, gik over til den mindre holm ved siden af. Gården derpå fulgte i navn øen, men blev siden omdømt til Lienlund. Ejerne af gården havde pramfarten under sig. For hver vogn måtte betales to skilling og for en person een skilling; desuden gav gårdene i Arninge m. m. hver et fast årligt bidrag. Planerne om udtørring af Aunede strand stødte stadig på modstand fra Lienlund; også fra Nakskov modarbejdedes planerne, man var bange for, at havnen skulle sande til, medens beboerne i egnen mod syd og ejeren af Sæbyholm gerne så en dæmning og udtørring af stranden. I 1854 holdt lodsejerne møder, og der blev fremlagt beregninger, der viste, at en udtørring vilde koste 55.000 rdl. Det turde man ikke binde an med og besluttede at nøjes med en dæmning til 16.000 rdl — saa kunne der måske senere blive råd til udtørringsanlæg. I 1857 kom landvæsenskommissionen. Ejeren af Lienlund, konsul *Hage*, forlangte 12.000 rdl. i erstatning for tabet af færgeretten.

Et højvande i januar 1858 gennembrød flere smådæmnin-
ger; i Nakskov blev mange brønde fyldt med saltvand, og vandet nåede helt op til Sæbyholm. Det satte atter gang i dæmningsbestræbelserne. Sagen om Aunede strand kom for i amtsrådet, der sendte forespørgsel om, hvorvidt dæmningen blev færdig i år, — og det blev den. Konsul Hage fik en erstatning på omtrent 15.000 rdl.; samtidig ønskede Nakskov, at bropenge for Langebro og Vejlegadebro skulle op-

hæves og erstattes af amtet, hvad dette dog ikke ville gaa ind på.

Interessentskabet byggede også diget mellem Nygaard og Holleby. Den utrættelige Rasmus Drost anker over dårlig afvanding, dels af Lammehave og senere af Bækkenet. Sådanne klager var der flere af både her og der og sikkert med rette. Afvandingen foretoges mest med for små pumper, Paternosterpumper, hvor vandet ved et transportbånd hejse- sedes op i småspande, som man vil have set det ved mud- dermaskiner. Udgrøftningen var også tit mangelfuld både i anlæg og oprensning.

Den næste ejer af Fredsholm, cand. jur. *C. Jensen*, ydede en betydelig indsats på de områder, hvor hans forgænger havde givet op. Det første store resultat var anlæg af en vej over Vådene. 1853 blev den under amtsvejinpektør *Hamburgers* ledelse gennemført. Vestenskov, Kappel, Tillitse og Dannemare sogne måtte betale $\frac{1}{3}$ af overslagssummen på 4.245 rdl. 32 skilling. Det var en så stor glæde, at den måtte fejres; 9. november 1854 var der et festmåltid på Nakskov rådhus til ære for *C. Jensen* og provst *Nannestad* »i erkendelse af den flid og ulejlighed, de har gjort sig for at få vejen over Vådene anlagt«. 130 mennesker fra de ovennævnte sogne og Nakskov deltog. 1859 blev vejene fra Nakskov til Raarup og et par år senere fortsættelsen til Tillitse optaget som mindre landevej, så nu kunne beboerne i disse egne komme tørskoede til Nakskov.

Inddæmningen af Saunsø vig blev genoptaget. 1865 fik brdr. *Casse* bevilling til at inddæmme Saunsø vig, og med nogen forsinkelse blev det gennemført. Vandet pumpedes bort, først med en paternosterpumpe, senere med en centrifugalpumpe. Foretagendet gav underskud, og *Casse* solgte arealet. På den del, *C. Jensen*, Fredsholm, købte, såedes der græs, og der var »en mageløs græsvækst« (Nakskov Tidende). *Casse* sendte straks over 1000 får ud i det tørlagte areal, men det gik ikke godt med tilgroningen dér. *Casse* måtte sælge. De havde også arbejdet med digerne vest for Fredsholm, Vejlø—Bondeholm—Bogø, Bogø—Langø, Langø—Ydø, men måtte afgive koncessionen til andre, dog blev der

forbindelse med digestykker hen til Vesternæs. Også sydkysten havde solide diger, belagt med sten og græstørv, »således at de er fuldstændig i stand til at modstå stormfloden, der ikke sjældent indfinder sig forår og efterår«. mener Stifts-Tidende.

Også på nordsiden var anlagt beskyttende diger, både nær Nakskov og ved Hellenæs, så nu mente man, at disse anlæg var i orden for al fremtid, men det skulle gå anderledes.

Ved Rødby fjord var problemerne de samme som ved Nakskov, også der truede oversvømmelser; der var lavvandede strækninger, som kunne tørlægges, og samfærdselen besværliggjordes af vådeveje. På strækningen fra Sæddinge til Tillitse er der 8 kirker, og de sammenlagte afstande mellem dem er 18 km i luftlinie; tre steder er afstanden 2 km, og mellem Vejleby og V. Tirsted kirker er der 1 km. Nu kan man vel ikke tænke sig, at egnen omkring Rødby fjord med dens udsatte jorder har været særlig folkerig i kirkebygningstiden; mon forklaringen på de mange kirker ikke er de yderst vanskelige samfærdselsveje?

I digebygningens første tid, i 30'erne, 40'erne og 50'erne, hører vi også om vådeveje, der blev afløst af veje på diger; den første var vist digearbejdet mellem Nebbelunde og Sæddinge ca. 1830, hvorved Rødbyvåd blev udtørret. Ved den anden ende af fjorden, i Dannemare, opførte beboerne diger ved deres græsninger ud mod Rødby fjord. 1846 opførtes et dige over Vejlebyfjord fra Hobyskov over Hønæs til Almindes jorder. 1851—52 fulgte Gloslunde sogneråd eksemplet og byggede et dige fra Hobyskov over Magleholm og Hummingen ud til Østersøen. På Magleholm er der endnu bevaret et godt stykke af dette dige. Med en bekostning af 4000 rbdl. indvandt her 250 tdr. land af fjorden foruden beskyttelsen af baglandet. Ved et dige blev de store, lave strækninger ved Gjerringebæk afskåret, og sådan gik det fjorden rundt.

Af Rhode gives udtryk for manges tanker, når det hedder: »Om denne betydelige fjord (Rødby), hvis bund skal være en fed mudder og derfor afgiver opholdssted for en talløs skare af ål, nogensinde vil blive inddæmmet på een gang,

eller at penge og arbejde også her skal spildes ved partielle inddæmninger, skal tiden vise«.

Det første forsøg på at inddæmme en større del af Rødby fjord blev gjort af konsul *Alfred Hage*; han fik i 1857 koncession på inddæmningen af fjorden. Rødby skulle have 15.000 rdl. i erstatning. Det kan dog ikke have været for besejlingsmuligheder, de var for længst forbi. Det første indløb til Rødby var ved Dragsminde, omtrent hvor Rødbyhavn nu er, senere flyttedes det på grund af tilsanding vest på, og det tredje og sidste var ved Kramnitze. 1753 indberettes: Mellem Dragsminde og Rødby er der tre steder, som man ikke kan komme over ved højvande. Det værste er 1000 fod bredt og ved dgl. vande 1—1½ fod dybt. De handlende i Rødby er henvist til at hente deres varer i Bandholm. Når man tager den tids heste, vogne og veje i betragtning, vil man forstå, at det var en slem hemske for næringslivet i Rødby. Da bøndernes hoverikørsel fastsattes ved »foreningerne« i 90'erne, blev et læs korn fastsat til 3 tønder af det tunge eller 4 tønder af det lette. Hage kørte hurtigt fast, og det samme gjorde et engelsk selskab, som kort efter forsøgte at udtørre fjorden; i 1863 bortskyllede et højvande dæmningerne mod havet. I 1867 tog så Hage fat igen med et dige mellem Lidsø og Myggefjed, og denne gang gik det bedre, om end ikke godt. Der skete hurtigt brud på diget, og det kneb at få vandet ud. Det vakte dog store forhåbninger i Rødby, og man begyndte at arbejde for at få en havn ved Syltholm, hvor der var blevet et nyt, dybere indløb.

Naboen mod øst, proprietær *L. D. Hansen* på Lineslyst (nu Strandholm), havde bedre held med sig. Han fik med god, sagkyndig bistand opført et 1700 alen langt dige, der stod for et par højvande med østlig storm, og endnu længere mod øst havde baroniet Sønderkarle foretaget inddæmning af store arealer. Det yderste dige gik fra Hyldtofte fælend over Saksfjed, Magleholm, Stenesholm og Kalveholm til Sjelstofte. Samtidig fjernedes gamle diger, der lukkede for afløb. Disse to arbejder sattes i gang 1862, og i 1871 var alt det lave land mellem Nakskov og Rødsand-

farvandet beskyttet af diger. Længere mod øst byggedes et dige ved Handermelle, begyndt i 1870, og ved Ø. Ulslev fællesgræsning i 1858.

På Lollands nordkyst var der også arbejdet med større og mindre diger. Allerede i begyndelsen af 1800'erne blev der bygget dige ud for Utterslev mader, men det var dog først ved århundredets midte, der kom rigtig gang i et mere solidt dæmningsarbejde.

1853 opførtes diget ud for den store vig ved Hyllehus. Det indvundne deltes mellem Orebygård og Tårs. 1848—49 var der bygget dige ud for den nuværende Knuthenborg park. Det blev gennembrudt og udbedret i 1855, men viste sig atter utilstrækkeligt. Da lensgreve *Eggert Christoffer Knuth* i 1864 overtog administrationen af godset og gennemførte anlægget af parken m. m., blev diget genopført med sagkyndig bistand. Den tidligere slesvigske vandbygningsdirektør, *Grove*, ledede arbejdet, og det udførtes med 75 slesvigske og 40 danske arbejdere. Det var meningen, at de sidste skulle lære af de første. Der arbejdedes fra 5 morgen til 7 aften med 2 timers middag og på akkord, slesvigerne kunne tjene 8—11 mark, danskerne fra 4 mk. 8 sk. til 9 mark. Der klages over, at lollænderne mangler udholdenhed. Diget skrånede svagt ud mod vandet, var 10 fod højt og beklædtes med græstørv på de mest udsatte steder, ellers blev det tilsået med græsfrø.

Dette arbejde fik stor betydning for andre anlæg gennem oplæring af lollandske arbejdere. Det lededes af brødrene *Bruhn*, der nedsatte sig i Bandholm som entreprenører og udførte mange digeanlæg både her i stiftet og andre steder. Blandt andet ledede de digearbejdet under »Lineslyst«, og det blev udført både »hurtigere, bedre og billigere«, end det tilstødende mod vest, der lededes af kaptajn *J. P. S. S. Clausen* — den samme, der senere ledede arbejdet ved inddæmningen af Hasselø nor.

I Illustreret Tidende 1869—70 er et dobbeltsidebillede, der viser arbejdet med diget ved Kjeldevig 1869. Redskaberne er stadig de gamle: Spade, skovl og trillebør, og man ser, hvordan vandet fjernes ved en almindelig hånd-

pumpe. Det var her brdr. Bruhn, der havde arbejdet i akkord, og nu har de lollandske arbejdere tilstrækkelig kendskab til digearbejde, så nu er det dem alene, der beskæftiges.

I 60'erne udføres flere arbejder på nordkysten: Marrebækrenden ved Rolykke, nyt dige ved Sjalevejle og Utterslev mader. På Askø inddæmmede en købmand og gårdejer den store kirkevig, men flere gennembrud og andet uheld bragte ham så store tab, at han døde i yderste fattigdom. Vådevejen mellem Fejø og Skalø blev afløst af en dæmning. Inddæmning var på den tid en hel folkebevægelse blandt beboerne ved de lave strandegne, der ventede en fremtid med tryghed og øget velstand.

På Sydfalster var der to vidtstrakte lavvandede områder, der naturligt måtte med i inddæmningsforetagenderne: Hasselø nor mod vest og Bøtø nor mod øst. Det sidste var også genstand for det første større forsøg på udtørring her i stiftet.

En tidligere hofembedsmand, *N. D. Riegels*, slog sig ned på en gård i Højet. Det var en mand med god fantasi og ivrig for reformer, han udgav et i vore øjne uanseeligt lille tidsskrift, som han i al beskedenhed kaldte »Sandhedens og Menneskerettighedernes Arkiv«. I det slog han ivrigt til lyd for en inddæmning og delvis udtørring af Bøtø nor. Mod Østersøen var det næsten hele vejen beskyttet af øer og sandtanger med ret høje klitter. Nu ville han lukke det forholdsvis smalle indløb og grave en kanal nord for Marrebæk ud til Guldborgsund. Han havde den opfattelse, at vandet i Østersøen stod en hel del højere end vandet i Guldborgsund, således at når hans arbejde var gennemført, ville en del af vandet i Bøtø nor selv løbe bort. Han lod sig ikke rokke af, at der kom et par landmålere fra København og ved nivellering kom til det resultat, at vandet i Østersøen og Guldborgsund stod lige højt. Han erklærede, at deres apparater var unøjagtige og let kunne være kommet i uorden på den lange transport.

Gennem sine forbindelser ved hoffet lykkedes det ham at opnå et lån på 4000 rdl., og i 1795 tog han fat. Det gik ikke helt efter ønske, vandet vilde ikke løbe ud gennem Marre-

bæk-kanalen. Om han ikke har benyttet nivelleringsapparater eller de muligvis er »kommet i uorden«, kender jeg ikke, men bunden af kanalen var uheldigvis blevet højest midtvejs. Man kan naturligvis smile ad hans naive ukundighed, men han var førstemanden og fik, som det så tit går, førstemandens uheldige skæbne med sit foretagende, men da udtørringen senere blev taget op, var det Riegels' projekt, der blev gennemført med større sagkundskab og held.

I 1858 dannedes en forening af lodsejere, der gennem aktietegning søgte at skaffe penge til en udtørring. Det betød meget, at *Edw. Tesdorpf* på Orupgård satte sine rige evner ind for foretagendet. 1860 begyndtes arbejdet under ledelse af cand. polyt. *Hannemann*. Planen var udarbejdet af vejinspektør *Hamburger*. Marrebækkanalen åbnedes i oktober året efter, og ved hjælp af slusen sænkedes vandstanden i noret noget. Det var jo ligefrem en slags oprejsning for Riegels. Først i 1870 begyndte man at bygge maskinhus og pumpeværk ved Marrebæk; og så kunde endelig beboerne i Bøtø få den så længe ønskede tørre vej til Væggerløse. Partsysdelserne fastsattes 1864.

Omtrent samtidig dannedes i Gedesby sogn et interessentskab for udtørring af den sydlige del af noret. Pumpeværket for denne del var anbragt ved Østersøen. I juli 1865 holdt beboerne fest i Gedesby i anledning af, at arbejdet nu var gennemført og noret udtørret.

Den anden store inddæmning på Sydfalster, Hasselø nor, kom noget senere. Hasselø havde også en vådevej fra landsbyen til »fastlandet«. I 1867 klages der over vejen, og amtsrådet pålagde vejinspektøren at undersøge, hvad der kunne gøres, og navnlig hvad det ville koste at sætte mærkepæle langs den. Samme år søgte E. Tesdorpf at få Hasseløboerne med til en inddæmning af noret. Hans besiddelser strakte sig såvel til Hasselø som til Bøtø nor. 1869 forhandlede Væggerløse sogneråd med kaptain *Clausen* om en vej, der ville koste 2000 rdl., hvoraf amtet ville betale de 500, men allerede i januar 1870 fik Clausen bevilling til at inddæmme og udtørre »vigen mellem Hasselø og Falster«. Der blev lavet diger for sydenden og nordenden af noret og ud for

den lave strækning mod vest. Digerne byggedes meget solidt, men dog ikke tilstrækkeligt. Stormfloden gennembrød den sydlige.

Ved afvandingen benyttedes en ejendommelig fremgangsmåde. I de små grøfter blev der nedlagt flintesten i stedet for drænrør, hvorefter de blev dækket til. Det var næppe effektivt ret længe. Den så længe ønskede gode vej til Falster blev anlagt på det nordre dige i 1873 — og adgang forbudt for uvedkommende. Senere er Vejen flyttet nedenfor diget. Også på Vålse-diget blev vejen lagt oven på dæmningen, og den benyttes endnu noget, selv om der langt senere blev lagt en direkte vej over vigen fra Nr. Vedby til Vålse. Ved Hesnæs og Grønsund er vejene også ovenpaa et beskyttende dige, ellers holder man så vidt muligt færdselen borte fra digerne.

Danmarks sydligste dige blev allerede anlagt ved Frisenfeldt i 1852, men det er aldrig blevet stærkt nok til at modstå de værste angreb fra havet.

Således var nu til begyndelsen af 70'erne de allerfleste lave strækninger ved Lolland-Falsters kyster beskyttede af diger. Naturligvis var der i digebygningens tid kritiske røster, der hævdede, at digerne var for lave og svage, og gennembrud fandt ikke sjældent sted. Men stort set opfyldte digerne nu den del af deres opgave, man først og fremmest havde for øje: at beskytte landet mod det salte vand.

Den anden side af sagen, afledning af overflødigt ferskvand og udtørring, gik det ikke så godt med. De ældste diger stoppede ligefrem for afløbet, de senere var gerne forsynet med een eller flere sluser, men oftest med for få, og udgrøftningen var gerne utilstrækkelig. For Rødby fjord udarbejdedes 1862 en bestemmelse om, at man skulle være berettiget til at gennembryde diget, når vandet indenfor stod 6 tommer over daglig vande. Om vinteren gælder et indsnit i den ved Vejlebyholle opførte sluse. $15/3 - 1/10$ skal vandet stå 9 tommer lavere end dette mærke.

Denne drastiske bestemmelse blev vist aldrig benyttet. 1863 stod vandet i marts 7 tommer højere end vintermærket, men da entreprenørerne var ved at grave en kanal,

vedtog amtsrådet intet at foretage for tiden. Næste år i maj gik det ligeså. To gårdejere androg om, at dæmningerne måtte blive gennembrudt, da vandet stod højt. Amtet ville vente lidt, da eet af digerne var gennembrudt, og man også på anden måde søgte vandstanden sænket.

Til Aunede strand anskaffedes 1871 hos Burmeister & Wain »den største centrifugalpumpe, der nogensinde er bygget«. Den havde 60 hestes kraft, og man ventede ved dens hjælp ind i 1872 at have vandet sænket til 3 fod under daglig vande. 1870 begyndte »Bøtø nors udgravning« at bygge pumpestation ved Marrebæk, og sådan arbejdedes der med forbedringer, indtil den store katastrofe indtraf i 1872.

Om stormfloden 13/11 1872 er der så mange let tilgængelige beretninger, især om druknedød for mennesker og dyr, om ødelæggelse af hjem og om sorg og forfærdelse for dem, der kom levende fra katastrofen. Her skal derfor kun fortælles om det, som angår inddæmningsforholdene.

Årsagen til stormflodens voldsomhed var en hidtil enestående uheldig kombination af vindstyrke og vindretninger. Først en voldsom storm fra vestlig retning, der drev vandet ind i vore vande og videre over i den østlige del af Østersøen, derefter en svingning til nordøst, som drev de store vandmasser fra Den botniske Bugt og den østlige Østersø herover i den vestlige del, medens vandet fra Kattegat presede på, så tilstrømninger ikke kunne slippe ud gennem bælteerne. Uhyggen og ulykken øgedes ved novemberrattens mørke og kulde med piskende snebyger.

Det var kun nogle af digerne ud mod Smålandshavet, der holdt, ellers skete der overalt gennembrud eller nedbrydning af digerne. Størst var skaden på de vestlige dele af Lollandsdiget. Fra Kramnitze til Vesternæs var der på den oprindelige plads ikke meget tilbage af digerne, idet selve digemassen flyttedes 40—50 fod indefter. Også en del af det naturlige klitdige på Falster forsvandt, ellers var det gennem smallere eller bredere gennembrud vandet strømmede ind over de lave arealer. Vandene fra Nakskov fjord og Rødby

fjord tørnede sammen, og to trediedele af Lollands Sønderherred stod under vand.

Nogle af gennembrudsrendernes dybde vidnede om indstrømningens voldsomhed. Det første gennembrud af Falsterdiget efterlod i den nordlige del af Bøtø plantage en lang, dyb dam, Fårevasken er nu dens fredelige navn. Ved Fredsholm var der en brudrende, hvis bund lå 12 fod under daglig vande.

Da vandet atter var normalt, og man, så godt forholdene tillod, var kommet i orden, tog man de fleste steder fat på udbedringen af digerne. To steder var der dog ulyst til at gå i gang med arbejdet. På Bøtø og omkring noret var den decimerede befolkning som lammet af ulykken, og i det store, men tyndt befolkede Kappel sogn syntes man, det hele var håbløst. Sognerådet opgjorde skaderne til 116,261 rdl., deraf på digerne godt 8000. For enge og marker ansloges skaden til godt 90.000 rdl. Det var måske for højt sat, vandet faldt hurtigt og efterlod kun lidt salt i jorden. Værst medtaget var nogle engstrækninger, der var blevet dækket af sand.

Men hurtigt kom der opmuntring og hjælp, et betydeligt antal ingeniørtropper og andre soldater — selv fra et krigsskib blev der sendt mandskab i land ved Nakskov for at hjælpe ved genopbygningen. Amdsrådet besluttede at betale militæret og at yde rentefri lån til digernes reparation. Allerede 1. juledag afgik fra Nakskov 140 soldater til deres afdelinger og en uge senere 50 til Nykøbing for at arbejde på digerne ved Bøtø. Lidt hen i januar kunne man melde, at den foreløbige udbedring af digerne var tilendebragt. Men digerne var lave, kun 6—7 fod over daglig vande. Man blev hurtigt belært om, at det var utilstrækkeligt. Allerede i begyndelsen af februar 1873 kom et nyt højvande, der gennembrød digerne mange steder. Det fik dog ikke folk til at tabe modet, men til at virke for højere og solidere diger, og det satte skub i lovgivningsmyndighederne, således at en digelov vedtoges 18. maj 1873. Den skabte faste administrative og økonomiske rammer om hele digevæsenet, særlig om de to store offentlige diger: Falsterdiget og Lollands-

diget, som de kaldes. Staten betalte 2 femtedel af anlægsudgifterne til disse.

Yderligere fart i arbejdet kom der, da et nyt højvande i februar 1874 bragte store oversvømmelser. På Sydfalster var floden 9 fod over daglig vande. Skaden på markerne var denne gang større end i 1872, fordi vandet blev stående længere og efterlod et betydeligt lag is, så jorden fik meget salt.

På Falster blev diget lagt lidt tilbage fra havstokken, hvilket har vist sig heldigt for diget og til glæde for de mange sommergæster, der senere blev et problem for digebestyrelsen.

Lollandsdiget blev i hele sin udstrækning lagt på de yderste ørækker. Østligst betød det en stor udvidelse af det inddæmmede areal, idet diget efter ønske af baroniet Sønderkarle i stedet for at gå fra Syltholm skråt op til Stenesholm nu blev lagt over Brundragene og Drummeholm til Strognæs. Tillige bevirkede højvandet i 1874, at digerne gjordes højere end oprindelig planlagt. Med udgangen af 1875 var man i alt væsentligt færdig overalt. De interesserede lodsejere blev for hver enkelt inddæmning organiserede i digelag, hvis reglementer skulle godkendes af amtet. En stedlig bestyrelse, der skulle forestå administrationen, blev for hver af de to store, offentlige digelags vedkommende udnævnt af amtet; senere blev de valgt af interessenterne, men var stadig kun ansvarlige overfor amt og ministerium.

I maj 1877 gjorde premierløjtnant *P. Hansen*, der havde ledet arbejdet med Lollandsdiget, i Den tekniske Forening rede for de nu gennemførte digeanlæg på Lolland-Falster. Digerne var nu både højere og solidere end før stormfloden, særlig fordi skråningen ud mod havet var meget fladere, så opløbet ville tabe det meste af sin kraft, før det nåede digekronen. Han opgjorde, at digeanlæggene beskyttede på Lolland ca. 22.300 tdr. land ager og eng og ca. 11.700 tdr. tidligere vanddækkede arealer, og på Falster ca. 4.500 tdr. land ager og eng og ca. 4.000 tdr. gammel strandbund.

I et nyt foredrag i 1878 gjorde han yderligere rede for inddæmningerne, bl. a. udtalte han, at mange arealer, navnlig på Lolland, helt mangler pumper, men de betalte

sig alligevel helt godt. Andre steder kan man vel »uden at være nogen streng dommer« påstå, at en del af de anvendte millioner er gået tabt. Samme mening udtalte efter begge foredrag formanden, vandbygningsdirektør *C. Carlsen*, der tillige hævdede, at diget på Falster burde forhøjes. Dige-højden var nu på Lolland 2—4 fod over stormflodshøjden i 1872, på Falster kun 1—1½ fod, til gengæld er det sidste diges krone meget bredere end det lollandske. Men medens Lollandsdiget er opført af ler, består det falsterske af sand og kræver derfor omhyggelig pasning med græsbevoksning.

Digebygningen var ikke afsluttet med 1875; siden er der opført diger ikke så få steder, her skal nævnes dæmningen over Flintinge ås udløb 1891, det store dige ved Hjelm nor 1924—25 og Skaløllille på Fejø 1945. For tiden er der alvorlige planer om at få en ny, større inddæmning på syd-siden af Nakskov fjord.

Også på de færdige diger er der arbejdet. Både Lollands og Falsters digelag søgte af og til at få digerne gjort højere. Falsters digelag søgte i 1881 at få diget forhøjet til 14 fod, i 1895 og i 1903 søgte man at komme op på 13½ fod. Højvande i 1904 og 1913 viste på faretruende måde betimeligheden af bestræbelserne, og endelig i 1919 blev Falsterdigets sydlige del forhøjet til 13 fod. I de sidste år er Lollandsdiget blevet forstærket i havstokken.

Hermed er vel i alt væsentligt den ene side af arbejdet bragt til ende, nemlig beskyttelsen mod det salte vand, selv om der på de mindre diger har været en del gennembrud. Men for de laveste arealers vedkommende nytter det jo ikke stort, hvis de til gengæld er oversvømmet af ferskvand (se Helene Stranges før nævnte artikel). Langt det meste arbejde i tiden efter 1875 er også gjort for at fjerne overflødig ferskvand gennem gravning af kanaler og bygning af kraftigere pumpestationer.

Som et eksempel anføres her udtørringen af Bøtø nor. Da pumpestationen var opført i 1871, regnede man med en beskeden sænkning. 1896 tørlagdes den nordligste lille sø, Møllesøen. Til 1918 kunne vandet sænkes til ÷ 1,45 m, men så gennemførtes en sænkning til 2,1 m, og i årene 1945—55

er der gennemført store uddybninger af kanalerne, så vandet kan sænkes til ca. 3,7 m. Det tidligere interessentskab er afløst af et landvindingslag. Det har ligesom interessentskabet tidligere intet med selve diget at gøre. I noret er kanalernes samlede længde 63 km, og desuden er der 5 km rørledninger. Lagets årlige driftsudgifter, ca. 120.000 kr., pålignes ca. 470 lodsejere. En lignende ordning gælder for strækningerne indenfor det store Lollandsdige. De er dog delt i flere pumpelag, der også kun har med afvandingsarbejderne at gøre.

Man vil måske spørge: kan digerne nu holde, og har foretagenderne kunnet betale sig?

Til det sidste må man vist svare, at der nogle steder har været underbalance, men næsten altid, fordi der ikke har været tilstrækkelig afvanding. I almindelighed har inddæmningerne i længden været en god forretning.

Digerne har ikke altid holdt, men det er især de indre vandstrømmes kraft, der har været undervurderet. Der har i årenes løb været mange brud forskellige steder, f. eks. i 1904 og 1913. Det seneste var brudet på Skovby nor på Nordfalster 1954. Med enkelte undtagelser har skaderne kunnet udbedres uden særlig store udgifter. De to store diger og mange mindre har hidtil modstået alle angreb. Det har dog ikke mindsket digebestyrelsernes årvågenhed. Senere har denne givet sig udslag i, at der i Rødbyhavn er oprettet en stormflodsvarsling, så man i tide kan træffe foranstaltninger til at hindre en ny katastrofe.

I Rødby fjord er rejst mindstene for enkelte af dem, der har indlagt sig fortjeneste ved arbejdet for inddæmningerne. Mange flere fortjente at nævnes. Inddæmningsstridsmænd fortjener hæder såvel som hedens stridsmænd. Vor landsdels landvindere har ikke blot haft naturmagterne at bekæmpe, men også det slidsomme arbejde med at overvinde deres medmenneskers frygtagtighed, mistro og trang til først at mele egen kage, og det har i mange tilfælde været sværere end at kæmpe med sand og lyng og al. Også de har været med til at gøre vort land større, at vinde indadtil, hvad udadtil tabtes.

Errindlev Kirke.

Undersøgelser ved Errindlev Kirke i 1955.

Ved Charles Christensen.

I nden de planmæssige Undersøgelser af Errindlev Kirke i 1950—55 vidste man ikke særlig meget om Kirkens oprindelige Enkeltheder eller de Materialer, den i de ældre Tider var opført af, selv om man havde et Sæt ret gode Opmaalinger fra ca. 1872. Alle Mure — baade ud- og indvendig — blev i 1873 dækket med Pudslag. Kirken fik en større Istandsættelse med nye Vinduer, og der kom et graat Stænkpudslag paa Ydersiderne. Frosten har i Aarenes Løb slaaet dette fra paa nogle Steder, og i 1955 prøvede man at skaffe Kirken et smukkere Ydre, med hvide Farver til de røde Tagsten¹⁾. Nationalmuseet har i sit store Værk »Danmarks Kirker«, der udkom for nogle Aar siden, i Serien

for Maribo Amt meget omfattende beskrevet Errindlev Kirke, saa her skal jeg fortrinsvis omtale de Fund m. m. og Iagttagelser, der er gjort — særlig i 1955.

Det sikre Bevis for Kirkens høje Alder var Iagttagelser ved en mindre Udhugning i 1950 ved Korbuens Vederlagsprofil, som jeg foretog. Det viste sig, at Profilet var hugget i Kridtsten; dette Materiale og Kampesten var de eneste Stenarter, Kirken oprindeligt var opført af. — Det var altsaa inden Teglstenene var blevet almindelige i Danmark. Med denne Byggemaade rykker Errindlev Kirkes første Opførelsestid tilbage til Absalons Leveaar — altsaa i alle Tilfælde til 1100-Tallets Midte eller senere Aar.

Kirkens Hovedmateriale — de haarde Granitsten — laa i de Tider i Mark og Skov, som Istiden havde efterladt dem. Man byggede som Regel de ret tykke Kirkemure i tre lodrette Afdelinger uden særlige Bindersten imellem dem. Det inderste Stykke af Murværket var gerne opført af smaa Marksten. At de tre Partier kunde holde sammen skyldes det Forhold, at Kalken var meget stærk og blev i Facaden glattet ud over de ofte noget uregelmæssige Marksten. I ældre romansk Tid kunde Ydersiderne omtrent være lige saa glatte som hos de gamle Romere. Naar Mørtelen var blevet trukket ud over Ydersiderne paa vore romanske Kirkemure, skar de gamle Murere med deres Murske Riller i den vaade Kalk. Det var fortrinsvis i Fugerne mellem Stenene. Med disse Riller søgte man at markere en Kvaderstensmur. Ved vor Kirke er det foretaget baade paa Ydersiden og inde i Kirken; her har jeg ligeledes ved Varmeværkets Forandring iagttaget den oprindelige Murbehandling.

De gamle Bygmestre benyttede ogsaa et andet Materiale, som var lettere at tildanne end de haarde Kampesten, og det var de hvide Kridt- eller Limsten. Det var særligt som Buesten eller Falssten ved de oprindelige Vinduer. Af disse er der Rester. Vestkanten er bevaret fra to Vinduer i Korets Nord- og Sydmur²⁾). Ved den Facadebehandling, Kirken fik i 1955, kan det, der er tilbage af Vinduerne, ses paa Ydersiderne. At Koret har været usædvanlig langt, viser disse Vinduers Plads. Østre Del af Vinduerne blev fjernet, da man

*Nordsiden. Dør. Man ser øverst Spor af rød Facadebehandling med paa-
malet hvid Inddeling af Form som store Munkesten. (Foto: Nationalmuseet).*

i gotisk Tid ombyggede det oprindelige Kors Østende. En Kirke skulde i Middelalderen helst have en Syddør og en Norddør — den sidste var forbeholdt de kvindelige Kirkegængere. Ved Klosterkirker var Forholdene mere uregelmæssige. Errindlevs oprindelige Kvindedør blev fremhugget paa Ydersiden og staar nu synlig som Niche med sine djærve, øvre Halvcirkelbuer. I disse og ved Syddørens Overbuer er ligeledes anvendt Kridtsten — men ingen Teglsten. Da Syddørens Rester skar sammen med et af Vinduerne fra 1873, blev den gamle Dør ikke genfremstillet som Niche.

Vinduerne fra 1873 er meget smukt muret, og der er anvendt gode, nye, gule Munkesten. Den Ros skal de have — baade de, der bekostede Arbejdet, og de, der udførte Stenene og Murerarbejdet. Der er i 1955 ikke truffet Rester af Vinduer i Skibet. De senere Byggearbejder har vel udslettet alle Spor; men der har antagelig i ældste Tid kun været meget faa — maaske kun et eller to — Vinduer i Langsiderne.

Der er dog ved Kirken noget, som er meget bemærkelsesværdigt. Det er de glatte, oprindelige Sokkelsten af Granit i de smukkeste Farver. Stenene sidder i Kirkens vestlige Del. De naar ikke hen til Koret eller under dette, men standser under Skibets nuværende østligste Vindue. Det er ikke de skønne Farver paa de noget uregelmæssige Sokkelsten, der er mest betydningsfulde, men den Behugning, som findes paa Overkanten. Her er hugget en saakaldt Tovsnoning oven over et ret stort, nedhulet Profil.³⁾ Det mærkelige ved den øvre Tovsnoning er, at Skraaliniere i den har forskellig Retning, nogle gaar op til venstre, andre til højre. Tovsnoningen var et af den romanske Tids kæreste Motiver, f. Eks. paa mange Døbefonte. Kirken i Hunseby paa Lolland har dog ogsaa disse Former ved en Portal. Paa en enkelt Sokkelsten i Errindlev, ved den oprindelige Norddørs Østkant, findes en Sten, som baade foroven og forneden ved Terrænet har den forsænkede Rille — foruden den omtalte Tovsnoning. En rimelig Forklaring herpaa er vanskelig. To Muligheder kan tænkes. Man kan først have søgt at til-danne en Sokkelsten med de normale Former, disse er ikke blevet gode. Saa har man vendt Stenen om, og Rillen er kommet nedad, og derefter givet den nye Overkant de ønskede Former. En anden Mulighed er den, at den mærkelige Sten var tænkt som en lodret, ydre Karmsten ved en Døraabning, men aldrig anvendt hertil — denne Forklaring er vel mest sandsynlig. At udlede noget af det Forhold — som før angivet —, at de fine Sokkelsten ikke naar til Skibets Østende, er jo ogsaa Gætteværk. Maaske er Kirkens Tilblivelse foregaaet fra Vest, som Tilbygning til en oprindelig Trækirke. Der var dog ikke nogen udtalt Brud i den gamle Mur over det Sted, de fine Sokkelsten slut-

Præstedør i Koret — og Rest af rom. Vindue. (Foto: Nationalmuseet).

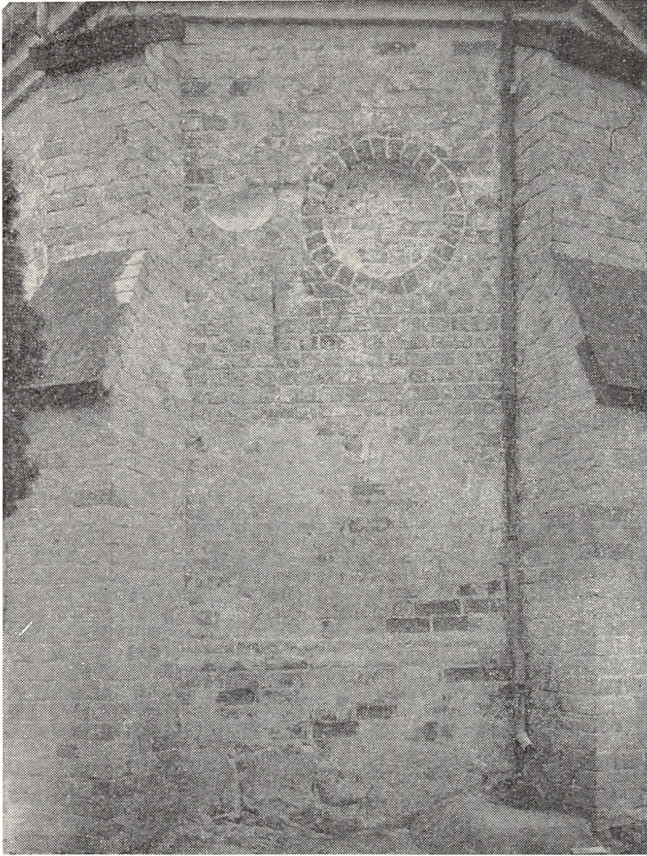
tede i Længdemurene, men de nye Vinduer sidder just paa dette Sted, og kan have forstyrret Murenes oprindelige Byggemaade. Ved geologiske Undersøgelser har det ikke været muligt at bestemme om Kridtstenene er hentet Nord eller Syd for Østersøen. Er de kommet fra Rygen, kan Kirken først være opført efter denne Øs Besættelse under Absalon i 1169.

Kirken stod fra Absalons Tid antagelig nogle Hundrede Aar, inden den blev bygget om eller til. Men en Gang i gotisk Tid mellem 1400 og 1500 kom der nye Tilføjelser — nu var Spidsbuen den store Indsats, og de store røde eller

gule Teglsten afløste Naturstenene. Det var allerede i den senere romanske Tid kommet paa Mode paa Lolland, at indsætte en Dør i Korets Sydside — den bliver nu kaldt »Præstedøren«. I den gamle Errindlev Kirke huggede man ogsaa en saadan Dør gennem Kormuren, og der kom flere retkantede False af Teglsten om Aabningen, der sluttede med en noget uregelmæssig øvre Spidsbue. Falsenes Forsider bliver smallere og smallere opefter, og havde det været i Nutiden, at en ung Murerlærling havde udført disse Spidsbuer, var hans Svendebrev kommet i Fare; men Liv er der i de gamle Mestres Arbejder. I den nu genaabnede »Præstedør«, der en Tid havde staaet som en udvendig Niche, blev i 1955 indsat en ny Egetræsdør.

Ligeledes i gotisk Tid foretog man en omfattende Forandring af Korets østre Del. Denne Ombygning gav Koret en kantet Afslutning med udvendige Støttestøtter ved Hjørnerne; de havde den Opgave at optage et Sidetryk fra de nye Korhvelvinger. Mange Kirker i gotisk Tid, fik indbygget Hvelving i Koret, som første Led i en fuldstændig Overhvelving af de ældre romanske Rum, der oprindeligt havde synlige Loftsbjælker. Hvelvinger havde den dobbelte Betydning, at standse en Ildebrand fra Taget — maaske efter Lynnedslag — og navnlig over Koret gav Hvelvinger en bedre Akustik end de flade Loftsbjælker i Kirkerne.

Ved Hvelvingerne i Errindlevs Kors østre Del fik Ribberne med Mellemlum fremspringende, hele Mursten; de giver en mærkelig, noget brutal Virkning. Husker jeg ret, findes disse Hvelvingsformer ved en Del Kirker paa Fyn.⁴⁾ De oprindelige Støttestøtter ved Korudvidelsen fik efter 1872 store Fornyelser. Paa de Steder, der blev undersøgt i 1955, har man i 1872 helt borthugget de oprindelige og rejst nye Piller, der ikke pinligt fulgte de gamle Byggelinier. Da de senmiddelalderlige Hvelvinger havde trykket Skibets Mure ud — som det kan ses paa Loftet —, satte man efter 1872 svære Piller paa de udsatte Steder ved Skibets Ydersider. Den noget kedelige øvre Cementafdækning, der i Aarenes Løb mange Steder var blevet ødelagt af Frost, blev i 1955 erstattet med røde Teglsten. Korforlængelsen i Errindlev

Korets Østfag. (Foto: Nationalmuseet).

viser en Del Lighed med andre af Lollands Kirkers ottekantede Korafslutninger, som f. Eks. ved Engestofte Kirke. Her er ligesom i Errindlev fremspringende Sokkel af Teglsten, der øverst har to Profilskifter — et afrundet og et Skifte med Skraakant. De to Skifters Plads er dog ikke ens i de to Kirker. Da Pudsen blev hugget bort fra Errindlev Kors østlige Fag, fremkom mærkelige Enkeltheder. Et Stykke oppe — noget Syd for Midten — viste der sig en lodret Fuge i Muren, hvor de sydlige Sten saa ud til at være de ældste — som om man var begyndt paa et smalt Vindue, men havde opgivet det igen, da det saa ud til at blive for

smalt. Over den lodrette Fuge udførte man paa Overvæggen en Cirkelblending noget ude til højre og en liggende Halvcirkelblending ude til venstre — maaske oprindeligt med en lille Kanal imellem dem. De middelalderlige Dekorationer plejer at være ret symmetriske, selv om der kan paavises Modeksempler — f. Eks. har den oprindelige Vestgavl ved Kirken paa Fejø forskellige Dekorationsled i de nordre og søndre Felter. Den menige Mand i Errindlev har en Forklaring paa Fremstillingerne af Cirkel- og Halvcirkelfelterne ved Korets Østgavl. De kalder dem Solen og Maanen. Jeg skal ikke kommentere denne folkelige Opfattelse. De oprindelige Lysaabninger i Korets skraa Sider blev paavist, og de staar nu som udvendige spidsbuede Nicher, da man ikke ønskede flere Vinduer i Koret.

Vest for Skibets Vestgavl falder Jordoverfladen stærkt mod Vest, men allerede i Middelalderen har man tænkt at tilføje et stort Taarn, som blev paabegyndt saa smaat; dette blev klart paavist i 1955. Man havde først opført en 1,40 m bred Pille ud fra Vestgavlen og derfra afsat en Fortanding, der skulde optage Taarnmuren; denne Fortanding blev afhugget udvendig, da Taarnet endelig kom. Dette blev opført i Bælter med røde og gule Munkesten i Munkeskifte. Dette paabegyndte Taarn naaede op til nordre Vindues Vederlagshøjde, og derover er Muren opført i Krydsskifte, altsaa sandsynligvis bygget efter Reformationen.

Der er i Errindlev — godt gemt inde i Taarnets Vestmur, et Stykke over Taarnets Hvælving — en mærkelig Granitsten, 45 × 25 cm. Paa denne Sten er i højt Relief fremstillet en Lilje og et Kors i Forlængelse af hinanden. Korsarmene har svagt markerede Hammerforme.⁵⁾ Denne gamle Sten har sandsynligvis siddet i den romanske Vestgavl, inden Taarnet blev opført foran. Menighedsraadet i Errindlev havde ønsket at flytte Stenen til et mere synligt Sted — maaske udvendig paa Bygningen —, men Nationalmuseet fraraadede denne Tanke. De to gamle Symboler — Korset og Liljen — er flere Steder paa Lolland benyttet paa Døbefonte, f. Eks. ved Krønge Kirkes Font, men de er anbragt paa en anden Maade, som Regel ved Siden af hinanden.

Koret. Gl. Vindue. Nordre-Østfag. (Foto: Nationalmuseet).

Liljens Arme kan ligesom skærme Korset. Den anden romanske Enkelthed paa Errindlev Kirke — Tovsnoningen — findes paa mange Døbefonte, f. Eks. to Steder paa Fonten i Torkildstrup Kirke paa Falster. Denne urgamle Kirke minder i Byggemaade og Materialer om Errindlev, desværre har sidstnævnte Kirke ikke Torkildstrups smukke Kridtstens-Gesimser med de levende Enkeltheder.

Errindlev Kirkes Skib har ogsaa en Gang været rødmalet med hvide, paamaalede Fuger, der markerede Størrelsen paa Munkesten. Et mindre Stykke var endnu synlig paa Nord-siden over Norddøren. Den i Nationalmuseets Kirkeværk

Side 690 omtalte store Sten, der nu staar i Vejkrydset Nord for Kirken — og er taget fra Diget — er rejst for en af Lollands berømte Sønner, Niels Hemmingsen, f. 1513, d. 1600, Søn af en fattig Bonde. Det var som den store Theolog, at han blev berømt. Han fik Hædersnavnet »Danmarks almindelige Lærer«.

Medens vi er ved Errindlevs ydre Mærkværdigheder, bør ogsaa omtales den lille Bindingsværksbygning — Sprøjtehuset —, der fra Errindlev er overflyttet til Frilandsmuseet i Maribo i 1937. Maaske Huset er vist paa Planen af Byen ved 1790, gengivet i Kirkeværket Side 702. Da man overlod Museet Sprøjtehuset, medfulgte den gamle Sprøjte ikke. Derfor anbragte man en anden gammel Sprøjte i Bygningen. Men nu viser det sig, at der i Museets Magasin findes en tredie, meget morsom Sprøjte, der har flere paamaalede Oplysninger — et kronet Navnetræk og Dato 1705 samt paamaalet Navnet Nykøbing Slot og et lille Prospekt af det forsvundne Slot.⁶⁾ Museet overvejer at flytte denne kgl. Sprøjte til Errindlevs gamle Sprøjtehus.

Noter.

¹⁾ Kirkeministeriet gav Tilskud til Arbejdet. — ²⁾ Paa Nationalmuseets Plan i Kirkeværket er Resterne af det nordre Vindue i Koret ikke kommet med paa Tegningen. — ³⁾ Paa Københavns Raadhus er der ogsaa øverst paa Sokkelstenene af Granit hugget en Tovsnoning — vel ca. 700 Aar efter den i Errindlev, dog ikke med denne som Forbillede. — ⁴⁾ Dr. M. Mackeprang omtaler i »Vore Landsbykirker« 1920, Side 97, to Kirker paa Sjælland (Bakkendrup og Fensmark), der har disse tværsribede Sten ud fra Ribberne. — ⁵⁾ Det var tidligere Sognepræst N. Albrechtsen, der først fandt den mærkværdige Sten. — ⁶⁾ Desværre er Prospektet ikke saa godt, selv om det er malet paa Kobberbeholderen.

Forsvundne botaniske Haver ved Næsgaard.

Af *J. Bek Pedersen.*

Da Generalmajor *Classen* i sit Testamente bestemte, at der efter hans Død skulde oprettes et Agerdyrkningsseminarium, skete dette med et saa vidtspændende Program, som vist ingen før havde tænkt paa.

Med egen Haand havde han skrevet i Testamentet, at Professoren (Lederen af Skolen) skal besidde grundig Indsigt i Naturlæren, i Botanikken, i Kemien, i Geometri og Mechanik.

Da Landmaaler og Litterat *Chr. Olufsen* blev valgt til Leder af den planlagte Skole, foretog han først en Studierejse i Udlandet for at dygtiggøre sig til denne Stilling.

I Februar 1797 offentliggjorde *Chr. Olufsen* et Forslag til Indretning af »Det Classenske Agerdyrknings Seminarium«. I det lange Programs § 15 staar der: »En økonomisk botanisk Have anlægges i Forsøgsmarken«. I § 22 staar der under Ansættelse af Medarbejdere ved Skolen: »En duelig Gartner, som kan passe den økonomisk botaniske Have, Haven ved Bondegaarden, og undervise i Havedyrknings Praxis«. I § 35: »I den økonomisk botaniske Have... skulde udenrigs Planter naturaliseres og vore egne vildtvoksende opelskes og forsøges«.

Seminariet blev som bekendt anlagt ved Landsbyen Næs og fik Navnet Næsgaard. Bygningerne blev paabegyndt i Foraaret 1798. I Foraaret 1799 blev blandt andre Medarbejdere antaget en Gartner ved Navn *Lippert*. Han afløstes dog allerede i 1800 af en anden Gartner ved Navn *J. Kock*.

I Maj 1801 sender *Chr. Olufsen* en skriftlig Indberetning

til Fideicommisets Direktion om det Arbejde, der var udført paa Næsgaard. Det er ikke meget, han har faaet udført af sine store Planer om Landbruget. Ved Havebruget er det derimod store Ting, han har faaet gennemført. Der nævnes blandt andet: En botanisk Have er anlagt, Pladsen tildels ryddet for Kratbuske. Samme indeholder over 1200 økonomiske og officinale (medicinske) Planter til Forsøg og Plante-kendskab.

Som bekendt maatte Skoleplanerne helt opgives, da der kun meldte sig een Elev. Det var for tidligt at forsøge at realisere saa store Skoleplaner allerede 10—12 Aar efter Stavnsbaandets Løsning, og inden en Skolelov havde sikret alle Børn et Minimum af Lærdom. I December 1803 blev Skolen paa Næsgaard derfor opgivet, og Chr. Olufsen flyttede til København. Her arbejdede han for Det Classenske Fideicommis efter nogenlunde samme Planer. Han holdt Forelæsninger over Landbrug i »Det Classenske Bibliotek«. Landbrug og Forsøg blev drevet i De Classenske Haver paa Østerbro. Her blev der ogsaa anlagt en økonomisk-botanisk Have i Lighed med den, han havde anlagt paa Næsgaard.

Nu er Spørgsmaalet, hvilke Arter de af Chr. Olufsen samlede 1200 Planter bestod af, hvor disse Planter var kommet fra, hvor Haven laa paa Næsgaard samt hvilke Formaal Haven havde.

Havens Formaal var altsaa udelukkende af økonomisk Art. Den skulde være til Forsøg og Plante-kendskab, men udelukkende med Planter, der kunde faa Betydning for Landbruget.

Det siges, at Haven laa i Forsøgsmarken paa Næsgaard; men hvor denne laa, kan ikke paavises, da der ikke findes Kort over Næsgaard fra Chr. Olufsens Tid. Dette er mærkeligt, da Chr. Olufsen tidligere havde været Landmaaler.

Arkiverne indeholder intet om denne Plantesamling, saa der kan heller ikke siges noget om, hvorfra Olufsen havde erhvervet Planterne. Der berettes imidlertid om den botaniske Have paa Østerbro, at den indeholdt alle Slags Køkkenurter samt Medicinal- og Fabriksplanter. Heller ikke denne Have efterlader noget Spor i Arkiverne; men selvom man

medregner baade Landbrugs- og Køkkenhaveplanter samt Medicinal- og Fabriksplanter og yderligere nogle vildtvoksende Planter til Forsøg og Plantekendskab, er 1200 Arter et meget stort Tal. Chr. Olufsen maa have gjort et stort Arbejde for at skaffe denne Samling i Løbet af to Aar.

Jeg tror derfor, at Chr. Olufsen modtog Frø fra de Lærestalter, han besøgte paa sin Udenlandsrejse. Dertil havde Chr. Olufsen Forbindelse med Universitetets botaniske Have i København. Han nævner selv i den før omtalte Indberetning, at han som Gave har modtaget nogle sjældne udenlandske Træer derfra. Dette var Universitetets tredie botaniske Have. Denne laa ved Charlottenborg paa den Plads, hvor Kunstakademiet nu har Udstillingsbygning.

Paa denne Tid sad Statsminister *C. D. Reventlow* i Botanisk Haves Direktion. Derfor er det rimeligt at antage, at Botanisk Have ogsaa har givet et Tilskud til Næsgaardssamlingen. Desuden havde Gartneren ved Botanisk Have paa denne Tid Lov til at sælge Frø og Planter fra Haven. Dog findes der intet derom i Arkiverne, og Botanisk Have førte paa denne Tid ingen Fortegnelse over Planter, der er gaaet ud fra Haven.

Endelig kan man ogsaa regne med, at Præsten, Magister *Biering* i Moseby, der var Chr. Olufsens gode Ven, har hjulpet til at skaffe Planterne til Samlingen fra sin berømte Have. Fra Pastor *Kock* i Horbelev, der ligeledes havde en stor og berømt Have, er der sikkert ogsaa kommet Planter til Næsgaardsamlingen.

Hvilke Arter Chr. Olufsen dyrkede, kan vi kun gætte os til, da Arkiverne alene har en Regning paa Urtefrø. Derfor kan vi søge i de Havebøger, der var brugt paa den Tid, for at faa en sandsynlig Løsning. Men der er ogsaa en anden Udvej for at finde nogle af disse Planter. Det er at søge dem som vildtvoksende paa Næsgaards Marker og i Hegnene der omkring i Form af den saakaldte Reliktflora.

Da *Hans Mortensen* (se senere) i 1849 blev Førstelærer paa Næsgaard Agerdyrkningssskole, førte han omhyggelige Optegnelser om de Planter, han fandt. Af de Planter, han traf paa ved Næsgaard, er der kun to Arter, der eventuelt

kan stamme fra Olufsens Samling. Det er Løvstikke og haaret Kartebolle.

Dette er, hvad jeg kan berette om Chr. Olufsens botaniske Have, men ved heldige Arkivfund i Fremtiden kan vi maa- ske finde Navnene paa alle 1200 Planter.

Hermed er den første botaniske Haves Historie forbi. An- den Gang der indrettes botanisk Have paa Næsgaard, er kort Tid efter, Skoleplanerne endeligt realiseres i 1849.

Som Førstelærer ved Den Classenske Agerdyrkningskole blev samme Aar antaget førnævnte Seminarist Hans Mor- tensen. Han var født i Fiskerlejet Hesnæs og dimitteret fra Jonstrup Seminarium. Mortensen var den Gang meget in- teresseret i Botanik og udviklede sig med Aarene til en af Landets førende Botanikere. Fra de fire Aar, han var Før- stelærer paa Næsgaard, findes der Optegnelser om de Plan- ter, han fandt paa sine Ekskursioner paa hele Falster og Møn samt en Del af Lolland. Hans Mortensen fik af Skolens Ledelse Lov til at anlægge en botanisk Have. Meningen med denne Have er — i Modsætning til den tidligere Have — at danne en Samling af sjældne Planter til Støtte for Skolens Undervisning i Botanik.

Pladsen for den botaniske Have var mellem Bygningerne og Landevejen, op til Kratstien. Ved Anlæggelsen blev der gravet et Reservoir til Vandplanter. Til dette Arbejde be- talte Hans Mortensen selv et Tilskud til Arbejderne for at faa dette gravet. Langs den sydlige Indkørsel fandtes et Buskads med nogle store Graner og Birke. I dette Buskads blev der indrettet en kredsrund Plads til Skyggeplanter. Tæt nord for Bygningerne opkastedes en lille Høj, hvorpaa Gy- velen prangede med sine guld-gule Blomster hver Forsom- mer.

I Hans Mortensens Levnedsbog er der udført mange Teg- ninger, men han har ikke givet nogen Tegning af Havens Anlæg. Ligeledes findes der lange Fortegnelser over, hvor han har fundet over 200 sjældne Planter, men han har ikke skrevet nogen Fortegnelse over, hvilke Planter han plantede i sin botaniske Have. Der er kun omtalt den nævnte Høj med Gyvel, og i hans Optegnelser fra Møns Klint findes der

et lille Hjertesuk over, at han ikke kunde faa de smukke Orkideer til at trives, naar han plantede dem. Det har naturligvis været i sin botaniske Have, at han plantede dem.

I denne Have har Hans Mortensen kælet for sine sjældne Planter. Der havde han den Glæde at vise dem frem for Gæster, som havde Forstand paa disse, og der havde den ivrige Lærer i Botanik sikkert nemmere faaet sine Elever til at fatte Glæden ved levende Planter, end ved de tørre Planter i Skolens Herbarium, som han brugte til Klasseundervisning.

I fire Aar var Hans Mortensen Førstelærer paa Næsgaard. Disse Aar var den botaniske Haves Glansperiode. Herefter gik det tilbage med Haven, og efter faa Aar blev den helt nedlagt.

Hermed er Afsnittet om botaniske Haver ved Næsgaard sluttet, da der ikke senere er anlagt nogen.

Maribo Amts Stednavne.

Et fortolkningsbidrag.

Ved *Knud Morsby*.

I årbogen for 1955 fik vi i afsnittet »Fra Bogverdenen« anbefalet en bog »Maribo Amts Stednavne«, udgivet i 1954 af Stednavneudvalget ved dettes erfarne chef, dr. phil. *Anders Bjerrum* og falstringen, cand. mag. *Chr. Lisse*.

Af denne bogs næsten 300 sider ligner kun de 10 første det, man normalt forstår ved læsestof. Ca. 40 sider optages af forskellige oversigter og registre, der gør det muligt at studere og tildels forstå de resterende 240 sider, som ellers ved første øjekast forekommer komplet meningsløse og uforståelige.

Man bliver da også hurtigt klar over, at bogen ikke er skrevet for almindelige mennesker, heller ikke lokalhistorikere, og dog: en meget væsentlig del af indholdet, nemlig de under de enkelte stednavne trykte henvisninger til samtlige middelalderlige kilder, hvor navnet forekommer — men også et væld af yngre kildemateriale — er medtaget af hensyn til os, og vi har dermed fået et uvurderligt register at arbejde med.

Jo mere man studerer i bogen, des mere spændende bliver den, og efterhånden som ens fantasi sættes i sving, melder der sig en del spørgsmål. Det efterfølgende må således kun opfattes som spørgsmål eller forslag til eventuel overvejelse, absolut ikke som berigtigelser eller forsøg paa kritik.

Stednavneudvalgets gigantiske indsamling og sortering af

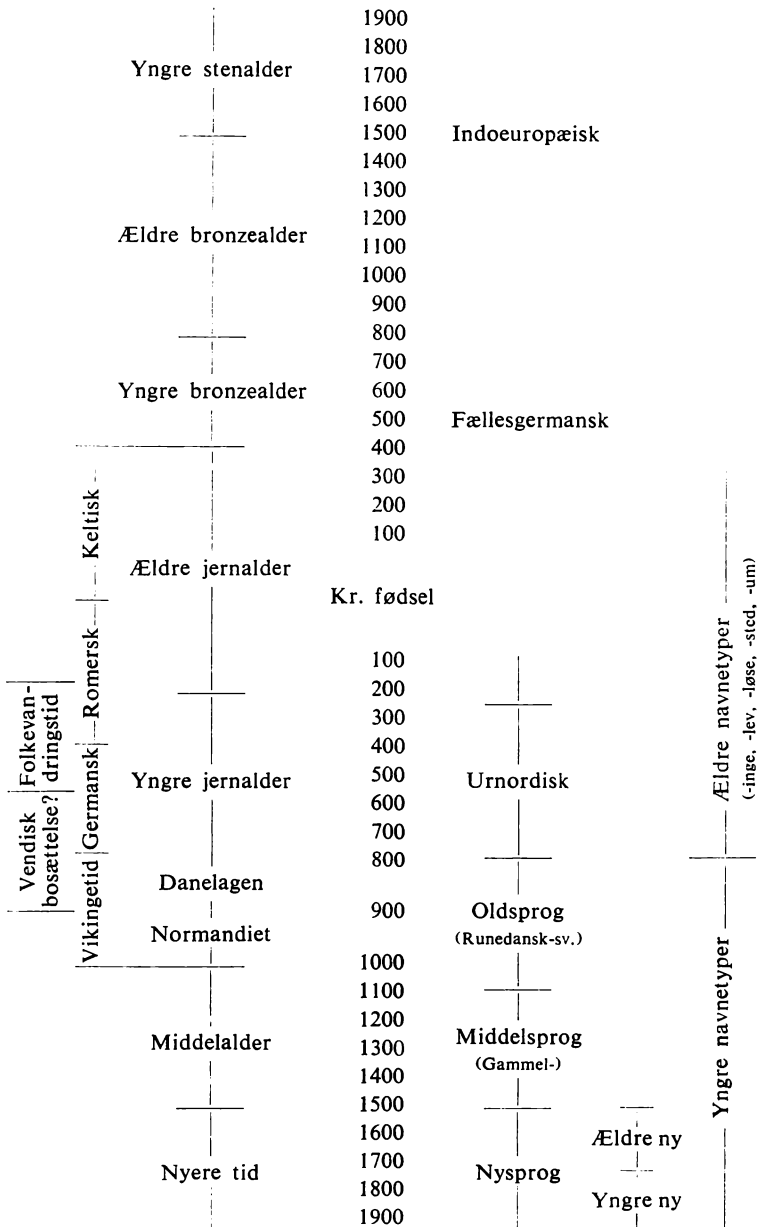
det ældst bevarede navnestof har — foruden at danne grundlag for navnetydningen — givet til resultat, at en mængde middelalderlige dokumenter må henføres til andre lokaliteter, end man hidtil har regnet med. I en del tilfælde redegør forfatterne for, hvordan vi må revidere vor opfattelse, se f. eks. s. 45 (Torpe), s. 80, 111 og 154 (Sørup, Sørupgaard og Sørup birk), s. 200, 210 og 218 (S.-Torstrup, N.-Torstrup, Tosterup og N.-Tosterup) samt s. 203—204 (Jerlitse og Warløse), men mange flere eksempler vil kunne findes ved at sammenholde bogen med den gængse lokalhistoriske litteratur.

Der er dog stadigvæk mange spørgsmålstejn i disse navneforms-registre, og altså noget at gå i gang med for lokalhistorikerne. Man må iøvrigt være opmærksom på, at registrene kun medtager de dokumenter, hvor navnet forekommer som stednavn. Der vil kunne findes enkelte dokumenter, der — selvom de ikke indeholder stednavnet — alligevel vil kunne lokaliseres, se f. eks. s. 9 (Marskov ved Nakskov) og s. 161, 230 (Galmindeager). I begge disse tilfælde får vi oven i købet herved opklaret, at lokaliteterne har navn efter historisk kendte personer, hvilket der ellers kun er ganske få eksempler på i Danmark, når talen er om middelalderlige navne. S. 175 må man således nøjes med at formode, at Nørre-Grimmelstrup har navn efter den Grimulf, der i Falsterlisten er opført som ejer af halvdelen af byen, altså en stormand, eller s. 215, at Sønder-Grimmelstrup tidligere maa have heddet Gnemerstorp efter ejeren af byen o. 1250: Gnemer. Dengang hed byen ganske vist Kietilstorp (s. 216), men netop det forhold, at een mand ejede hele byen, gør navneskiftet sandsynligt, så meget mere som Gnemer og Kietil synes at tilhøre samme slægt.

Det s. 210 nævnte Tostetorp kunne vel også tænkes at have navn efter en kendt stormand, nemlig den Toste, der i 1100-tallet skænkede gods til Sønder-Kirkeby kirke, som vi udleder det af kirkens stenrelief fra denne tid¹⁾.

Men i det store og hele kan det for de gamle stednavnes vedkommende ikke lade sig gøre at datere dem eller give en utvetydig forklaring på, hvad der ligger til grund for

Tidstavle

navnene. Vi må i mange tilfælde slå os til tåls med at få at vide, at et navn er dannet af et *forled*, hvorom forklares, hvilket eller hvilke ord, dette indeholder eller kan indeholde, og et *efterled* eller en endelse, hvoraf der kendes ca. 35 typer fra vort amt, og som er nærmere behandlet i indledningen. Der er dog heldigvis en del tilfælde, hvor man omtrent kan regne med en forklaring og derved hente bidrag til lokalhistorien, se f. eks. s. 44: Avnede = den skov, hvor man graver orm til madding, eller den glimrende redøgørelse for navnene ved Rødby Fjord: Ho, Hoby, Hominde, Dragsminde og Kramnitse = Kramhusnæs! (s. 12, 32, 33, 50 og 51).

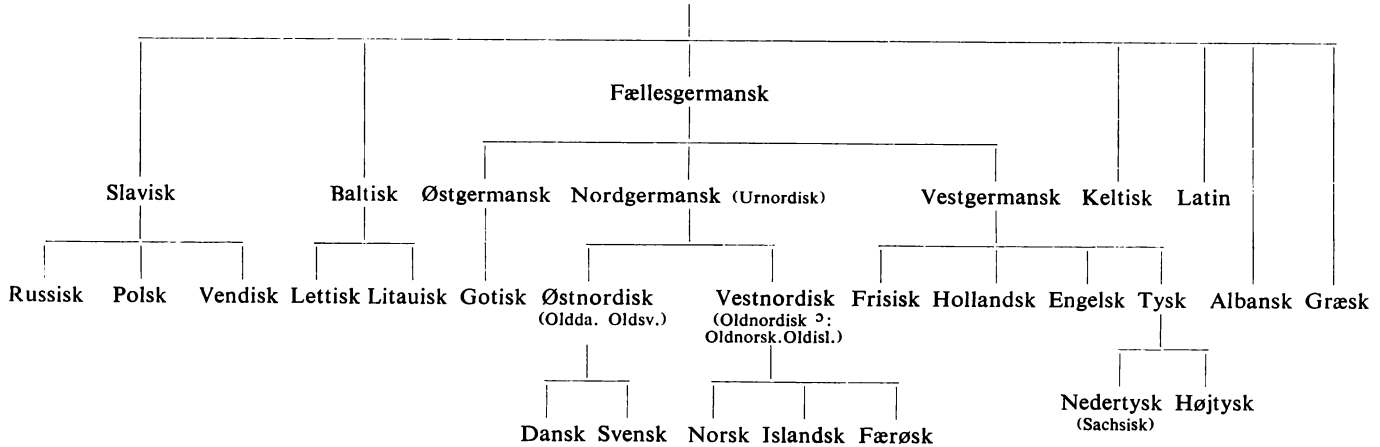
Ofte kunne vi have ønsket os færre forbehold eller lidt mere kød paa tolkningerne, som det f. eks. findes under Trælleholm i Nakskov Fjord (s. 10): »navnet kommer af subst. træl eller snarere verb. trælle i betydningen arbejde skov). I tidligere tid, i oldnordisk, betød vior »skov, træ«, renden lige nord for øen«. Således siges om vore 3 Vedbyer (s. 80, 174 og 201) blot: forleddet er subst. gl̄da with = skov, se indl. under ved. Om efterleddet by se indl.«

I indl. står, at gl̄da with betyder »træ, brænde« (men ikke skov). I tidligere tid, i oldnordisk, betød vidr »skov, træ«, hvilke betydninger også kendes fra gammelsvensk, og det formodes, at i de fleste gamle stednavne er betydningen af with »stor skov«. Alle de anførte eksempler har with som stednavnenes efterled. Kan der ikke være noget særligt ved de navne, hvor with er forled? Vedhaverne er jo dog de indhegninger, hvor brændet opbevares efter skovningen. Om Vedbyerne ville jeg altså sige: Forleddet er subst. gl̄da with »træ, brænde«, måske sigtende til, at det påhvilede disse byer at skove brændeved til den nærliggende kongs- eller hovedgård, ligesom Tjærebyerne (s. 63 og 200) brændte tjære og Kulbyerne trækul.

Eller om Gerringe (s. 103), der måske indeholder det oldnordiske ord for Spyd: geirr. Geir var ogsaa navn på et par fugle, den nu uddøde alkefugl geirfuglen, der havde spydformet næb, og den i hele den gamle verden eftertragtede nordiske jagtfalk geirfalken, der vel hed geir, fordi den i af-

Sprogtavle

Indoeuropæisk

rettet tilstand tjente jægeren som et fortrinligt spyd. Den norske fjord Geiranger er sandsynligvis opkaldt efter fuglene, og helt umuligt forekommer det ikke, at den lollandske landsby også er det, da den og den tilhørende ø Lang ligger i et område, hvor man i ældre tid indfangede falke, hvilket udviklede sig til regalet Det lollandske falkeleje — ved Rødby —, nævnt fra 1532 — ca. 1700²).

A propos Trælleholm. ODS anfører et lignende eksempel på hårdt arbejde: at trælle skibe, d. v. s. trække dem, enten fra en særlig bane på land »trællestien«, som det kendes fra Odense Å og Susåen, eller med en »træl«, et hjælpeapparat, som kendes fra Vordingborg færge. Denne »træl« må være årsagen til navnet Trællegrunden ud for Vordingborg, enten fordi Gaabensefærgen trælledes langs grunden, eller fordi færgemandens træl var »med« for grunden. På samme måde kunne Trælleholmen ved Nakskov have navn af, at skibene blev trællet forbi denne ø, eventuelt at indtrællingen til Nakskov havn påbegyndtes her. Det er klart, at sejlskibene ikke ved egen hjælp kunne forcere dette snævre løb, og til yderligere støtte for antagelsen tjener, at redaktør Haugner i Nakskovs kærnerregnskaber fra ca. 1600 har fundet, at der købes tove til indhaling af skibe, hvilket foretoges af dragere⁹).

At det er svært at tolke navnene — endsige datere dem — forstår man, når man læser, at de ældste navnetyper ikke kan være yngre end år 800 og for en dels vedkommende endog må gå tilbage til ældre jernalder, men skriftlige vidnesbyrd om navnene forekommer først på et langt senere tidspunkt. Vore ældste overleverede: Lolland og Falster når således kun tilbage til 9. århundrede, de næstældste: Gedesby, Vedby og Vaalse til 1135, dernæst en snes stykker til tiden o. 1200. Først i Kong Valdemars Jordebog fra 1231 og den lidt yngre Falsterliste har vi en fyldig repræsentation af Maribo amts stednavne, ja, i Falsterlisten måske en fuldstændig fortegnelse over de dengang eksisterende landsbyer på Falster.

Det er den sproghistoriske metode, der har muliggjort bogens mange tolkninger: man sammenligner med beslæg-

tede — bedre overleverede — sprog, anvender grammatikalske regler, dialektudtaleregler, konstruerer ord, som må have eksisteret i de gamle sprog (kendetegnes ved en * foran glosen) o. s. v., men for at følge forfatterne i sådanne afsnit må man være fagmand. Omstående sprog- og tidstavler har dog været uundværlige ved min læsning i bogen, måske kan de også være andre til nytte³).

Derimod er der hidtil ikke nået store resultater ved at søge bistand hos arkæologerne (s. VIII f), som har kortlagt fund fra bronzealder og fra ældre jernalder til sammenligning med beliggenheden af landsbyer af ældre navnetype. Det synes dog at kunne fastslås, at de ældste landsbynavne ikke går så langt tilbage som til bronzealderen.

Et enkelt stednavn på Lolland rækker dog efter min opfattelse tilbage til en foreteelse i yngre stenalder. Det er Flintinge (s. 141), som er en inge-afledning af navneordet flint, og altså betyder det område, hvor der er flint. Da denne lokalitet er det eneste sted på Lolland, hvor skrivekridtet — med de af stenalderens smede eftertragtede flintlag — når op til overfladen, må navnet her hentyde, ikke til den almindelige overfladeflint, men til rationel udvinding af undergrundens bedre egnede flint, akkurat som de flintminer fra yngre stenalder, vi kender bl. a. i Skaane og nu sidst ved Aalborg. Grænge (s. 142) i samme sogn er en inge-afledning til navneordet grav — hvorfor ikke sigtende til de samme flintgruber? Det må være en opgave for vore amatørarkæologer at påvise stenalderens flintminer i dette område.

Trods al videnskab har forfatterne ikke holdt sig for fine til at søge hjælp i lokalhistorien. Vort amts samfund kan være stolt over bogens mange henvisninger til artikler i årbogen. Også redaktør Haugners bøger om Lolland er flittigt benyttede. Haugners første bind er desværre ikke forsynet med alt for mange kildehenvisninger, hvorfor det bl. a. for Lungholms vedkommende (s. 93) synes uheldigt at henvise til ham. Man skulle tro, at forklaringen af navnets oprindelse ville vinde i værdi, hvis der henvistes til stedets præst på den tid, herregården opførtes: hr. Jakob Clausen, som

beretter: Hr. Palle Rosenkrandtz til Krenkerup opsatte — hvor Olsdorp gård lå — ved afbrydelse af 2 gårde i Olsdorp og 3 i Pugerup, det skønne herresæde »Lungholm«, således benævnt af den salige herres velbyrdige gode husfrue Fru Lisebeth Lunge⁴).

Pastor Clausen er vistnok vor første lokale stednavneforsker, idet han allerede i 1654 skrev om stednavnene i Errindlev-Olstrup sogne, netop 300 år før stednavneudvalget. Dette arbejde er ofte nok skånselsløst kritiseret sønder og sammen, men tværtimod fortjener pastor Clausen al mulig hæder, navnlig for sin metode, hvis fortrin med lidt god vilje kan opregnes således:

1. Han kender den lollandske dialekt, der er hans modersmål.
2. Han søger navnenes ældste former frem i gamle dokumenter i kaldsarkivet og i bysbrevene.
3. Han prøver — med det kendskab han har til sognet og dets historie — at finde frem til en fornuftig forklaring af navnene, f. eks. udlægges Sjøelstofto som »Sælfangerstofto«. Byen er anlagt ved stranden af fiskere, som oprindeligt har levet af sælfangst ved Rødsand, men senere tillige har anlagt tofter til pløjejord, siger han. Selvom denne udlægning ikke holder stik, er det dog morsomt at se, at der også dengang huse-rede sæler på Rødsand.
4. Kan han ikke ræsonnere sig til en jævn forklaring af et navn, slår han op — ikke i ODS, men — i Worms runeleksikon. Eventuelt anfører han flere tolkninger af vanskelige navne.

I en del tilfælde når han virkelig frem til det helt rigtige, f. eks. forklaringen af forleddene i Assenbølle og Galmindrup, og trods alle fejlere ville vi nødtigt have undværet hans arbejde.

Men tilbage til stednavnebogen. Det er et spørgsmål, om ikke indsamlingsarbejdet burde være suppleret med en *systematisk* gennemgang af den vigtigste lokalhistoriske litteratur, ikke så meget for navneformernes skyld, som for

de udsagn om navnene, der vil kunne hentes her. Et par eksempler synes at opmuntre hertil:

Færgeland (s. 8) og Traadingø (s. 9) fremtræder som to forskellige lokaliteter, men af vor årbog for 1920, s. 57, hvor et lensregnskab fra 1626/27 citeres, fremgår, at det er samme lokalitet.

S. 37 siges om Landet, at kirken her måske kan have haft tilknytning til Lollands landsting, hvis tingsted ellers er ukendt, og derfor have fået navnet Landet kirke, men der er også andre muligheder. I årbogen for 1923, s. 56, citeres imidlertid en oplysning fra Eline Gøyes jordebog om, at Lollands landsting den 12/5 1445 holdtes i Aageby kirke, fordi det var regnvej (normalt holdtes tinget på åben mark). I samme artikel fortælles, at Tingmarken støder op til Aageby kirketomt, at Skrivergaarden ligger i Aageby, samt at herremændene på Aalstrup i mange år var landsdommere.

Beliggenheden ved den gamle hovedlandevej på herredsgrensen er yderligere et indicium, således at en del taler for, at Lollands landstingsted er rigtigt stedfæstet til denne egn, samt at stednavnebogens ovennævnte tolkning af Landet bør foretrækkes³⁾. Det er vel for dristigt at sætte Tyvstrup gård (s. 39) og Trætteskov (s. 54) i forbindelse med landstinget, for ikke at tale om Tingslette skov (s. 5). Ved tingstederne findes ellers ofte navne sammensat med »Ting«, »Trætte«, »Sande«, »Skriver«, »Tyv«, »Galge« og »Stejle«, se s. 46 (Gallemose), s. 70 (Skrivergaard) og s. 187 under Tingsted.

Det forhold, at mange stednavne er ældgamle, at sproget har ændret sig væsentligt gennem tiderne, samt at anvendelsen af skriftsprog i ældre tid var sjældent, har som foran antydnet bevirket, at navnenes oprindelige betydning gik i glemmebogen. I mange tilfælde er de gamle navne derved blevet forvanskede til ukendelighed eller helt omtydede, og der er herved opstået de såkaldte navneforklarende sagn, således f. eks. side 15 om smedien Pynthenborg, der skal have været det sted, hvor dronning Sophies hofdamer pynkede sig, når de skulle i selskab, eller side 17 om navnet

Pribrød, der senere er omtydnet til Fribrødre, og hvorom fortælles sagnet om to brødre, der slap fri for henrettelse ved at uskadeliggøre en i dalen huserende røver.

De navneforklarende sagn er altså sekundære, hvorfor det synes ulogisk at søge årsagen til navnet Klokkækær (s. 119) i et sagn om en kirkeklokke, der er sunket i kæret. Sådanne klokkesagn er udbredte, og det kunne være morsomt, om de kunne samvises med klokkefrøens (Bombinator) udbredelse, der er ret sporadisk. Hanklokkefrøens stemme høres i betydelig afstand og minder om en fjern klokkeringen⁶), hvorfor den må være det primære i klokkesagnene.

Blandt de mange tusinde indsamlede navneformer er der nogle få stykker, som slet ikke har kunnet placeres, se især s. 4—5. Grunden hertil er oftest, at navnene ved afskriverfejll o. l. er gjort ukendelige. En af gåderne er Brynneløffuæ på Falster (s. 4). Her er det efterleddet, som må være forskrevet. Mest nærliggende er det at antage, at det i originaldokumentet har været stavet -høffuæ (= høje), jfr. Enehøjes stavemåde ca. 1525 (s. 57).

Men så må der være tale om det middelalderlige fiskerleje Brøndehøje på Møn⁷), idet stedbetegnelsen »i Falster« er kommet til ved en fejltagelse. Vor kilde er en udskrift af et forlængst tabt skøde fra 1354, som opbevarede i rigsarkivet på Vordingborg slot, hvor det registreredes i året 1476. Dette skøde må have haft flg. form: Jeg Pæther Perssøn aff Falster opplather oc skøther Aruedh Knap, foghet paa Wordhingburgh paa kongh Woldemars wegnæ til konninghædømet allæ minæ godz i Lwnbytorp i Hammersherret o. s. v.

Giffuet paa Brynnehøffuæ 1354.

Det er altså en mand af slægten Falster, der under silde-markedet på Brøndehøje handler gods med kongens foged på Vordingborg, men registratoren i 1476 misforstod skødet derhen, at Peder Pedersen havde hjemme på Falster, hvor skødet udfærdigedes på hans gård Brynneløffuæ⁸), og derfor er navnet kommet med under vort amt.

Det ligeledes ukendte Lønnehøje (s. 4) kan måske være identisk med Lindehøjen i 1766 (Hjelholt II s. 579), et af

Nykøbing slots enemærker i Idestrup sogn, der ellers almindeligvis benævnes Lindeskoven, således Hjelholt II, s. 84 og 479 samt M 1688 og stednavnebogen s. 226. Afledt af samme skovnavn er sikkert også Lønhusene (s. 15). Det Wedby, der nævnes 1502 sammen med Lønnehaffue, er da snarest Sønder-Vedby.

— — —
 Dette var lidt spredte tanker efter det første års læsning i Maribo Amts Stednavne. Selvom der i bogen er stof til lang tid endnu, imødeser vi spændt den i udsigt stillede fortsættelse: foreløbig behandlingen af naturnavnestoffet fra Falster.

Noter.

¹⁾ Danmarks Kirker. Maribo Amt, s. 1381 f. — ²⁾ Haugner V, s. 78 f. P. V. Jacobsen: Bidrag til en Skildring af Falkevæsenet og Falkejagten forhen, navnlig i Danmark (Nyt historisk Tidsskrift 2, s. 307—414. — ³⁾ Sprogtavlen medtager kun de sprog, hvortil der henvises i Maribo Amts Stednavne. I Kaj Boms nye bog (1955) DANSK I DAG findes et lignende »sprogtræ« med forklarende tekst (s. 153—156), herunder et eksempel på samme gloses udseende i alle de beslægtede sprog. — ⁴⁾ Kirkehistoriske Samlinger II, s. 162—66. M. Hansen: Errindlev Sparekasse 1872—1947. — ⁵⁾ Den meget store Landet kirke ligger kun ca. 1 km fra Aageby. Omtrent samme afstand er der mellem Herredskirke (s. 71 f) — der har haft tilknytning til Nørre Herreds ting — og Løjtofte, i hvilket sogn tingstedet lå på Sandbjerg Hede, se Haugner III, s. 42. — ⁶⁾ Danmarks Fauna. Krybdyr og Padder, s. 64. — ⁷⁾ TRAP⁵ IV, s. 363. — ⁸⁾ Peder var almindeligt navn i slægten Falster. Johan (Jens) af Falster nævnes 1354. Formen på Brøndehøje var den sædvanlige, således 1505, 1541, 1558, 1563 og 1584. — ⁹⁾ Haugner: Nakskov Købstads Historie. 2. udg. I s. 365.

En Herremand og hans Samtid.

ved *Carl Petersen.*

Naar man kommer ind i en af vore ærværdige, alderstegne Kirker og lader Øjet dvæle ved det ofte særdeles gamle Inventar, der trods Aarhundreder stadig er velbevaret og i Brug, kan det næsten ikke undgaas, at man anstiller Betragtninger over disse Ting og gerne vil vide noget mere om deres Historie.

Det er derfor heldigt, at mange af disse Genstande ved Stil, Farve, Signatur, Indskrift eller paa anden Maade giver Vink om, hvem der har udført eller skænket dem. Og ved nærmere Efterforskning er det undertiden muligt at opridse et Billede af disse Personer og deres Kreds, saaledes at man kan faa et lille Indtryk af Liv og Levned i svundne Tider.

Saaledes gav Maribo Domkirkes Prædikestol Inspiration til det efterfølgende.

Saa vel Prædikestolen som den dertil hørende, samtidige Lydhimmel er smukt og kunstfærdigt udført Snitværk i Højrenaissance. Begge Dele er udstyret med smukke Stafferinger, der dog stammer fra en senere Tid. Prædikestolen, der bæres af en Midterstolpe med derom samlede s-formede Bøjler, bestaar af fem Fag, hvoraf det ene er tilsluttet den noget nyere Opgang. I de andre fire Fag har Storstykkerne nicheformede Arkadefyldinger med smukt udskaarne Figurer af de 3 Evangelister Johannes, Lukas og Markus samt Kristus. Sandsynligheden taler for, at det femte Fag har været udfyldt med Evangelisten Matthæus. Hvornaar dette Fag og Figuren er forsvundet, vides ikke. Over og under Figurerne findes smalle Felter med Indskrift i latinske, gyldne Versaler. Paa to af de bredere Postamentfelter staar

skrevet paa Dansk med gyldne Versaler: Johs. 14,6 & Mar. 8,36, medens de andre to Felter fortæller, at

»Denne Prædikestol er bekostet Anno 1606 af ærlige og velbyrdige Morten Venstermand til Søholt og ærlige og velbyrdige Fru Anne Galt«.

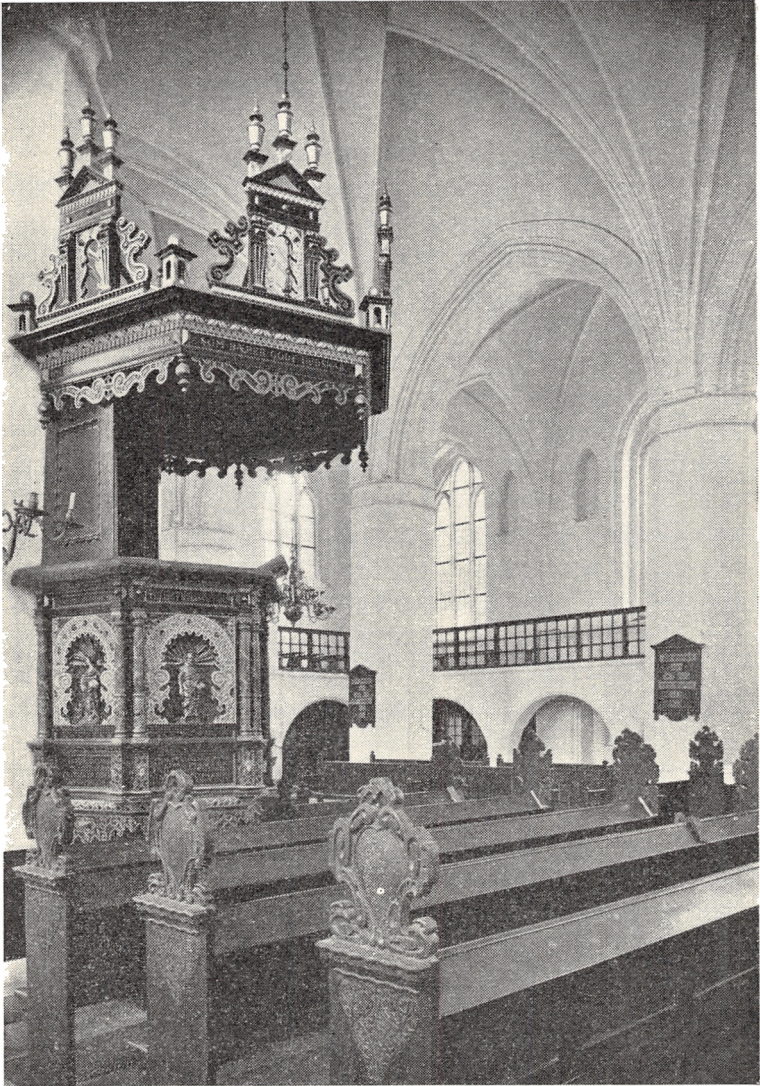
Ligesaa er vedføjet deres Initialer, Vaabenskjolde og Aarstallet 1606. Stolens Rygpanel har i en udskåret Arkadefyldning en latinsk Indskrift, der fortæller, at Stolen blev lavet, da Christian IV var Konge, Henrik Lykke Klosterforvalter, Margrete Hardenberg Abbedisse og Georg Christian Faxe Sognepræst i Aaret 1606.

Desværre kendes Mesterens Navn ikke, men man tør sikkert formode, at det har været en meget virksom Mand her paa Lolland, idet man i flere Arbejder af lignende Slags her paa Øen mener at kunne spore hans Stil, bl. a. i Kirkerne Taars, Vaabensted, Radsted, Arninge og Tillitse, men heller ikke disse afgiver Oplysninger om denne dygtige Haandværker. Den Mulighed, at det kan være Billedsnideren Abel Schrøder fra Næstved eller maaske en Elev af ham, kan imidlertid tænkes¹⁾.

Hvem var da dette Ægtepar, der skænkede saa stor og paa den Tid sikkert ogsaa kostbar Gave, og hvad var Grunden hertil? Om det sidste kan kun gisnes, men lad os først se lidt nærmere paa selve Giverne.

Af et Epitaf i Vesterborg Kirke (se senere) tør vi slutte, at Morten Venstermand maa være født i 1536. Som ung Junker kom han til Hoffet. Senere fik han store Forleninger og tjente som Kronens Befalingsmand igennem 34 Aar. 1589 blev han Lensmand paa Frederiksborg⁷⁾. I 1575 maageskiftede han Gods paa Falster med Kongen og fik i Stedet Krønge Birk, der dels bestod af Krøngegaarden, dels af nogle Bøndergaarde. Af alt dette oprettede han en ny Hovedgaard — Søholt.

Imidlertid var der sket en Ting, som bevirker, at man om Morten Venstermand ved en hel Del mere, end man ellers havde kunnet vente. En Del Kirker blev nemlig efter Reformationen dømt til Nedrivning som Følge af, at Kronen havde inddraget det rige Kirkegods, hvorved Præstekaldene

Prædikestolen i Maribo Domkirke.

blev for smaa til at give Udkommet. Blandt disse var Krønge Kirke, midt i Venstermands Domæne.

I April 1555 udstedte Christian III Befaling om, at Kirken skulde lukkes³). Men Beboerne sad denne Opfordring

overhørig, og selvom den blev gentaget i 1579, hjalp det heller ikke. Beboerne vilde ikke søge Bursø Kirke, hvortil de var henvist, idet den var for lille til begge Sognes Kirkefolk⁶).

Den næste halve Snes Aar synes der at have været en Del Diskussion og Skriverier mellem Venstermand, Provst, Præst og Lensmand angaaende Krønge Kirke. Nogle af de herom foreliggende Oplysninger er ganske interessante og giver et særdeles godt Billede af Herremanden i al hans Magt og Vælde.

Den 5. Maj 1579 var Provsten Jørgen Christensen og Herr Christoffer i Horreby (Præsten i Holeby — Horreby var Navnet paa Holeby i Middelalderen) indkaldt til Møde i Maribo med Lensmand Hack Ulfstand og Morten Venstermand for at forhandle med dem om Bursø og Krønge Sogne paa Grundlag af to Kongebreve, som Herr Christoffer havde. Men Sagen blev opsat, indtil Bispen kom til Landet⁷), saa man tør vel formode, at der har været Vanskeligheder. Og disse blev ikke mindre sidenhen, da Kongen 20. Juni samme Aar udsteder et aabent Brev om, at Krønge Kirke skal lukkes⁸) og Sognefolkene søge Bursø Kirke. Den 5. Juli var Provsten i Bursø, hvor han oplæste Kgl. Maj.s Brev for Almuen og fordrede dennes Svar. Men Almuen vilde ikke give Svar, og de fleste gik ud sammen med Kirkeværgen Hans Poulsen, der havde været Ordfører⁹) og sikkert havde faaet Instruks af Venstermand. Sidstnævnte besværede sig ogsaa til Provsten over, at denne vilde kalde en Sognepræst i Bursø. Provsten svarede imidlertid, at han var mødt efter Lensmandens Befaling for at læse Kongens Brev og Befaling for Almuen for derefter at rette dem. »Hack Ulfstand, som var nærværende, hjemlede Provsten Sagen, at den var saa«¹⁰).

Morten Venstermand forlangte ogsaa, at Kapellanen i Rødby skulde gøre Tjeneste paa Gaarden i Krønge, og selv om Lensmanden tilstedte dette, undskyldte Provsten sig og turde ikke godkende anden Præst, end Kongens Brev gav Besked om, i det mindste ikke uden at spørge Bispen. Herover blev Morten Venstermand saa vred, at han ikke vilde

give Provsten Haanden til Afsked, men sagde, han vilde gemme det til mere Regnskab¹¹).

Efter dette tør man sikkert formode, at Venstermand har bragt Sagen til højeste Instans — Kongen — og dér faaet Ørenlyd for sine Meninger. Thi den 16. August indvilliger Kongen i, at Krønge Kirke maa blive ved Magt¹²), efter at Fyens Bisp i Forvejen havde været bemyndiget til at undersøge Sagen, og den 6. September har der sikkert været Fred og Idyl paa Krøngegaard, idet baade Bispen og Lensmanden var nærværende dér ved Morten Venstermands Forlig med Provsten Jørgen Christensen. To Dage efter holdtes Landemode i Maribo, og her er uden Tvivl Sagen igen blevet drøftet af saavel Lensmanden og Bispen som de fire Provster, der var til Stede¹³).

Men ret længe gaar det ikke gnidningsløst. Allerede den 6. Juni 1581 er Lollands Provster samlet i Rødby for at drøfte forskellige Sager, bl. a. det Forhold, at Morten Venstermand ikke vil have Kapellanen Herr Jacob, men Kapellanen Anders Maas kaldet til Bursø og Krønge Menigheder, og det lykkedes ham ogsaa, for den 1. Oktober 1581 var Provsten i Bursø Kirke for at fuldføre Herr Anders' Kald til Sognepræst i Overværelse af Morten Venstermands Fuldmægtig, Jens Kock, og Aaret efter indsættes Herr Anders saa til Præst¹³). Nu skulde man tro, det var helt godt, naar Herremanden saaledes havde faaet sin Vilje baade med Kirken og Præsten, men nye Trængsler dukker op for saavel Morten som Præst og Provst efter faa Aars Forløb.

Den 8. Marts 1586 indstævner velbyrdige Frue Lene Giøe udi Bursø Præsten Herr Anders for Provsten med Klagemaal over, at han altid gjorde Tjeneste først i Bursø og sidst i Krønge, men Herr Anders svarede, at han holdt det ikke anderledes, end hans tvende Formænd altid havde holdt Tjeneste sidst i Krønge, siden Venstermandslægten begyndte at holde Hus paa Krøngegaard, og Provsten afviste Klagen¹⁶).

Lang Tid gaar ikke, førend Krønge Kirke og Morten Venstermands Navn er fremme igen. Det er allerede den 29. Juli, da Lensmanden Hack Ulfstand paa Aalholm giver

Provsterne Jørg. Christensen, Østofte, og Laur. Jørgensen, Maribo, Besked paa at undersøge de underliggende Kirkers Tilstand sammen med Skrивeren paa Aalholm, Rs. Jørgensen. Synet blev foretaget i August og Ordlyden var følgende:

Krøinge Kyrcke.

Der erlig oc welbyrdig Hack Wlstands Tienere met Prousterne besøgte denne Kyrcke, da berette Erlig oc welbyrdige Morten Venstermands Foget, Mats Hendriksen, wdj sin Hosbondis frauereelse at hand ikke viste til wisse huad helder w. Morten Venstermand haffde Jurisdiktion oc Rettighed til Krøinge Kyrcke eller By. Dog bekiende hand, at Morten oppebar Kyrckens Indkompst Landgilde oc andit, lod bygge paa Kyrcken, sætte sielff Kyrckeuærie.

Item giffuer ikke Studij penninge. Oc at Lensmanden, w. Hack Wllstend, haffde kun hørd it Regnskab aff denne Kyrcke om hannem ellers ret mindis, siden Morten fick Krøinge Byrck.

Efter saadan Beretning oc leylighed bleff denne Kyrcke wbesøgt oc wbeset, paa widere beskiend aff Øffrighedt¹⁷).

Man tør vel formode, at Morten Venstermand ikke har sat særlig Pris paa de høje Gæsters Nærværelse, da han ikke selv var til Stede; men man hører ikke mere om Besøget.

Et Par Aars Tid hengaar nu, inden der igen høres om Venstermand; men den 10. Juli 1588 hidkalder denne igen Provsten til Krøngegaard for at besvære sig over Præsten Anders Maas paa Grund af, at han har bortvist hans Bolderske Agnete fra Alterens Sakramente. Venstermand indrømmede, at han havde faaet Barn med hende, men mente ikke, hun havde Afløsning fornøden i Krønge Kirke, da det var sket paa Pederstrup, og Præsten dér havde sikkert straffet hende for hendes Syndefald. Han lovede paa sin Side Bod og Bedring og vilde ogsaa skille sig af med hende, saa snart hun kunde bydes et ærligt Ægteskab og skamløst Brød.

Provsten raadede derpaa Herr Anders — der dog havde været Morten Venstermands Præst i 6 Aar og som ifølge sit eget Udsagn ikke tilforn havde befundet Morten Venstermand i aabenbar Synd og ligeledes havde Haab om Agnetes alvorlige Pønitens over sit Fald — til denne Gang at rette sig efter kongelig Majestæts Brev om Adelens Boleri, og lade det blive ved hemmelig Formaning¹⁸).

Som man ser, var det en ret ensidig Betragtning af Skyldspørgsmaalet, og Venstermand slap nemt fra det lille Eventyr. Om han senere har været i Stand til at skaffe Agnete et ærligt Ægteskab eller yde hende anden Hjælp, erfares desværre ikke; hendes Skæbne taber sig i Glemselens Mørke.

Om det har været sidste Gang, Provsten Jørg. Christensen maatte beskæftige sig med Morten Venstermand, vides ikke, men Sct. Hansdag 1593 dør Provsten, 73 Aar gammel. Hans og Hustruens Gravsten med deres udhuggede Portrætter ses endnu i Østofte Kirke, hvor den er indmuret i Korets Syd væg¹⁰⁾.

Samme Provst skal iøvrigt efter dengang raadende Forhold have været en god, vellært og dygtig Mand i en ond Tid, men desværre ogsaa have foraarsaget, at en Del Kalkmalerier er forsvundne, bl. a. i Taagerup Kirke, hvor »den slemme Maling« skulde udslettes²⁰⁾.

Morten Venstermand havde sikkert ogsaa mere at tage Vare paa end Krønge Birk, idet han ejede baade Gaarde og Huse flere Steder paa Lolland, og mere arvede han efter sin Broderdatter, Jomfru Alhed Venstermand, der i 1599 indtages i Maribo Kloster²¹⁾ og hvis Gods skulde afleveres til Slægten, men erstattes, hvis hun giftede sig¹²⁾. Om der har været Planer om Giftermaal, vides ikke, men Alhed dør i 1602 eller 1604 af Pesten, der i disse Aar hjem søger Klosteret, og Morten arvede alt. Sandsynligvis har hendes Død været Aarsag til, at Morten skænkede Maribo Domkirke Prædikestolen 1606, ligesom man maaske tør formode, at han har været medvirkende til, at den meget smukke Vinkande ogsaa blev skænket Kirken samme Aar²³⁾.

Vinkandens Inskription fortæller: »Til denne Alterkande hafver salig Jomfru Alhed Venstermand i Mariebo Kloster gifvet XLVI (46) Lod Sølvf, hvilken forne Kande Abbedissen, ærlig velb. Jomfru Margrete Hardenberg i denne Form ladet forfærdige och forbedre med en gammel Kalck og Disk af Klostræts 1606²⁴⁾.

Saa vel Prædikestol som Vinkande synes næsten mere at tjene som Minde om Alhed end Morten Venstermand, der formentlig ikke har haft anden Tilknytning til Maribo

Kirke. Men man kan kun være ham taknemlig for hans Erkendtlighed midt i Glæden over sin nye, store Arv.

Sandsynligvis har det været en højtidelig Dag, da Prædikestolen blev taget i Brug første Gang, og man tør sikkert formode, at de tidligere nævnte Henrik Lykke, Margrete Hardenberg og Præsten Georg Faxø sammen med Giverne har bivaanet den højtidelige Stund.

Endda fik Morten Venstermand yderligere en stor Arv i 1609 — Pederstrup Gaard og Gods, efter en Broder, og han har da sikkert foretrukket at bo paa sin nye Ejendom i Stedet for Krøngegaarden. Men lang Glæde af denne Arv fik Morten Venstermand ikke, da han døde Aaret efter, i 1610, og bisattes da, som naturligt var, i Vesterborg Kirke. Herom og om hans og Hustruens Liv giver et nu forsvundet Epitafium i Vesterborg gode Oplysninger. Selve Epitafiet bestod af et rektangulært Maleri af en Mand og en Kvinde, knælende ved Kristi Kors. Maleriet var omgivet af en bred Ramme med 32 Ahnevaaben og havde forneden et langt, malet Skriftefelt, der skal have baaret følgende Inskription:

»Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Mand Morten Venstermand til Søholt, som var født paa sin Fædrengaard Stadager i Falster og var af Kgl. Maj. med Kjøbenhavns & Frederiksborg og flere andre af Kronens Slotte & Len paa 34 Aars Tid forlenet. Døde paa sin Gaard Pederstrup den 5. Sept. 1610 i sin Alders 74 Aar.

Gud give ham med alle Guds udvalgte en ærefuld og glædelig Opstandelse paa den yderste Dag.

Her ligger begravet ærlig og velbyrdig Frue Anne Galt, salig Morten Venstermands til Søholt, som var født paa sin Fædrengaard Birkelse i Jylland og døde Aar 16... Gud give hende etc. ...«²).

Denne sidste Gravskrift over Hustruen Anne Galt blev aabenbart aldrig udfyldt med Dato og Aarstal, idet hun efter Mandens Død giftede sig med Tycho Brahes Farbroder, Falco Brahe, med hvem hun boede godt et Aars Tid paa Søholt. Herefter forsvinder Oplysningerne om hende, idet nogle Beretninger³) gaar ud paa, at hun døde tidligt her i Landet, medens andre siger, at saavel hun som Brahe »droge ud af Landet og døde i England«. Det er derfor tvivlsomt, om hun skulde være begravet i Vesterborg; men

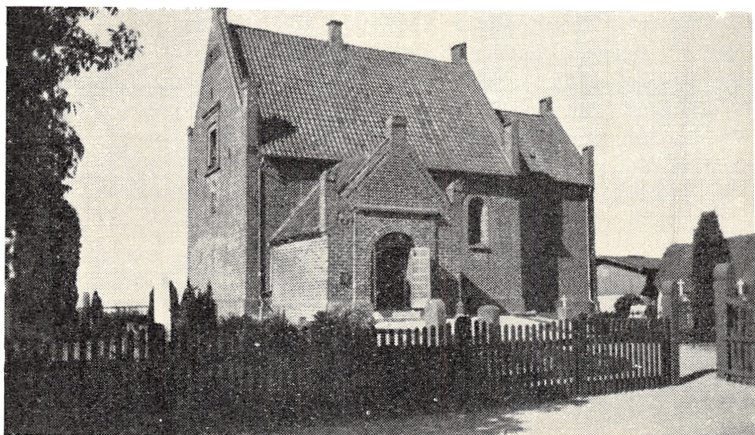
at hun har bekostet Epitafiet og samtidig sat Plads af til sig selv, lyder meget troligt.

Om Præsten Georg Faxe vides kun lidet. Han skal have været den tredie Præst efter Reformationen og kaldet til Maribo 1603, hvor han døde 1623²⁵). Der er bevaret et udmærket Portræt af ham i den Del, der er tilbage af hans ødelagte Gravsten i Maribo Domkirkes Østkor. Iøvrigt har man ogsaa Kendskab til, at han saavel som andre Præster paa Lolland vaagede over deres Frihedsbreve med Omhu, og en Paategning af 1621 viser Faxes Maade at udtrykke sig paa: — »ad dette er en rett viss Vidisse aff. forskriffue 6 Konge breffue vdtagen aff originalen, som findes vdj Stockemarcke Kircke vdi lande Kisten, dett kjendis Jeg Jurgen Faxe, præst vdj Mariæbo och Prouest vdj Moosse herridtt, met denne min egen hanndtt²⁶).

Som man ser, kaldes han det ene Sted Georg og det andet Sted Jurgen, hvilket sidste imidlertid stammer fra det græske Georgios.

I Krønge Kirke findes intet, der tyder paa Morten Venstermands Gavmildhed. Man kunne ellers have forventet, at denne Kirke, der havde staaet saa megen Strid om at faa bevaret, vilde blive betænkt med et eller andet af sin Ejer.

Derimod skænkede Præsten Anders Maas Sølv et til en

Krønge Kirke. Foto: C. Petersen, Maribo.

Kalk og Disk, som Herr Eiler Kruckow lod bekoste med Forgylnding og Arbejdets Løn, til Bursø Kirke 1609, hvor den endnu findes. Herr Anders har sikkert ogsaa holdt mere af Bursø Kirke, hvor han ogsaa hviler, uden at man kan paavise hans Grav eller Gravsten, men en forlængst forsvunden Gravramme skal have oplyst, at han var Præst i 35 Aar i Bursø-Krønge og døde den 31. Marts 1618, 72 Aar gammel²⁷⁾. Han overlevede saaledes sin Herremand i 8 Aar.

Aarhundreder er gaaet, og Tiderne har forandret det jor-diske Gods og Ejendom, som Venstermand havde samlet — bortset fra Kirkerne i Krønge og Bursø, der begge staar og endnu er i Brug, og som sammen med Maribo Domkirkes Prædikestol og Vinkande giver Nutiden Minder om længst forsvundne Tider.

Kilder.

¹⁾ C. C. Haugner: Maribo Historie I, 1937, S. 134. — ²⁾ Kirkehistoriske Samlinger 1891/93, 4. Rk., 2. Bd., S. 16. — ³⁾ P. Rhode: Samlinger til De danske Øer Laaland og Falsters Historie 1776, S. 630. — ⁴⁾ C. C. Haugner: Rødby Købstad og Fuglse Herred 1928, S. 307. — ⁵⁾ Haugner: Rødby, S. 284. — ⁶⁾ Trap: Danmark, 4. Udg., S. 150. — ⁷⁾ Kirkehist. Saml. 1891/93, 4. Rk., 2. Bd., S. 11. — ⁸⁾ Trap, smst. S. 150. — ⁹⁾ Kirkehistoriske Saml., S. 13. — ¹⁰⁾ Samme, S. 14. — ¹¹⁾ Samme, s. 14. — ¹²⁾ Trap, smst., S. 151. — ¹³⁾ Kirkehist. Saml., S. 14. — ¹⁴⁾ Samme, S. 20. — ¹⁵⁾ Samme, S. 22. — ¹⁶⁾ Samme, S. 24. — ¹⁷⁾ Samme, 1887/89, 3. Rk., 6. Bd., S. 481. — ¹⁸⁾ Samme 1891/93, 4. Rk., 2. Bd., S. 26. — ¹⁹⁾ Danmarks Kirker, Maribo Amt, udg. af Nationalmuseet, S. 865. — ²⁰⁾ C. C. Haugner: Gamle lollandske Kirker, 1915, S. 147. — ²¹⁾ Haugner: Maribo, S. 75. — ²²⁾ Samme, S. 134. — ²³⁾ Samme, S. 134. — ²⁴⁾ Haugner: Maribo, S. 134. — ²⁵⁾ P. Rhode: Saml., S. 441. — ²⁶⁾ Kirkehist. Saml. 1887/89, 3. Rk., 6. Bd., S. 428. — ²⁷⁾ P. Rhode: Saml., S. 611.

Falstringernes Bygde-Vi og Landsting.

Af *Ejnar Dyggve*.

Amtsforvalter Axel Holck
til minde.

Udgravningerne i *Jelling* i 1941 gav et overraskende resultat i påvisningen af en vinkelformet helligdom under åben himmel, et Vi, anlagt af kong Gorm i første halvdel af 900-tallet¹). Et nyt fund af et helligt område, af samme form og størrelse som i *Jelling*, havde jeg held til at gøre i *Tibirke* i 1954. Viet i *Tibirke* er betydeligt ældre, synes at være fra bronzealderen eller keltisk jernalder, i hvert fald fra tiden før III. årh. før v. t.²).

Trods den store afstand i tid, er overensstemmelsen så fuldkommen mellem disse to anlæg, at jeg måtte formode, at der i de mellemliggende tidsperioder havde eksisteret tilsvarende monumenter, som havde kunnet overføre typen fra århundrede til århundrede. Efter tid og lejlighed har jeg derfor ønsket at se mig om i andre landsdele efter helligområder af denne *Jelling-type*, og det var naturligt for mig at søge hen til Lolland-Falster, hvis historie og topografi jeg har været særlig fortrolig med fra de første studieår. Min interesse for Lolland-Falster har haft en personlig grund, idet min fars slægt har sit udspring fra disse egne, nemlig fra Sandby ved Nakskov.

Jeg tænkte først på at undersøge Herredskirke i Lollands Nørre Herred, hvor Sandby ligger, men standsede dog allerede ved *Tingsted*.

Tingsted ligger midt på Falster, ved Tingsted å, i skellet mellem de to falsterske herreder. Dér, hvor åen sammen med et tilløb fra syd danner et å-slyng, afskærer herreds-

skellet et område, der på de tre sider omslutes af åløbet. I oldtiden skal åen have været vandrig, og endnu i dag udgør den en følelig hindring i terrænet, som her har karakter af højslette. Indenfor dette areal ligger der en naturlig forhøjning, en kulle, som åen er gledet udenom og som, efter falsterske forhold, fremtræder prægnant i landskabet. Området, som har megen lighed med terrænet ved Trelleborg, er som en naturligt befæstet holm (*fig. 1*) ypperligt egnet til forsvar eller til anlæg af en helligdom. At der på kullen ligger et gudshus, selv om dette er kristent, og at landsbyens navn er Tingsted, fører tanken rent umiddelbart hen til den særegne forbindelse mellem gudedyrkelse og tingshandling, som i oldtiden har præget de nordiske bygdehelligdomme.

Landsbyen Tingsted af idag (*fig. 2*) er med dets få huse tilsyneladende uden mindste interesse, når vi undtager kirken, der ligger frit og smukt mod det ubebyggede land i nord³). Ejendomsskel og bebyggelse er i een forvirring spredt ud over det ret store byareal syd for kirkegården (jvnf. *fig. 3*, hertil *fig. 4-6*). Stedet har ikke som andre gamle landsbyer bevaret visse oprindelige karaktertræk i sin bebyggelse. Man har svært ved at fatte tillid til, at Tingsted er en by med gamle aner. På et enkelt sted, ved mærket *P* i *fig. 2*, er der dog et spor i terrænet — rester af brolægning — efter et ældre gårdanlæg. De skjulte runer i denne landsbyplan er usædvanligt vanskelige at tyde, kun et gammelt kort fra tiden *inden udskiftningen* kan lede os paa vej. Dette kort, hvor bygningerne til alt held er indmålt, viser til gengæld en meget ejendommelig landsby, hvis gårde, 6 i antal, ligger med 3 langs hver af siderne i en stor vinkelformet plads (*fig. 4*). Det er her på denne åbne plads, på dette trekantede tomrum syd for kirkegården, at den senere udstykning og bebyggelse lidt efter lidt er rykket ind, efter at udskiftningen havde slået den oprindelige, næsten monumentale ordning over ende.

De rester af brolægning ved *P* i *fig. 2*, som vi omtalte foran, stammer fra indkørselsporten til den midterste gård

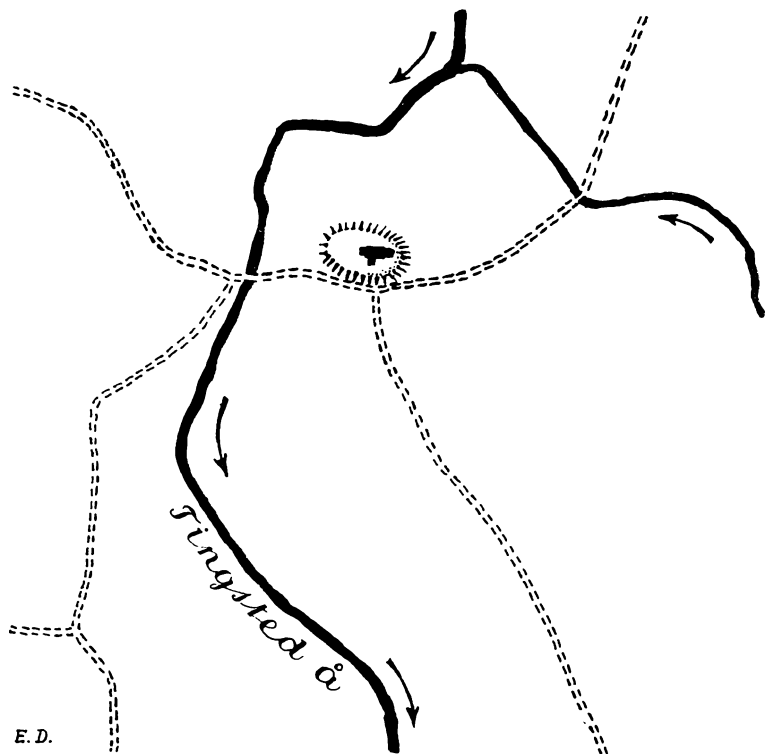

Fig. 1: Terrænforholdene ved Tingsted. 1:4000.

i pladsens vestre side, og vi kan nu, med det gamle kort i hånden, finde også andre sparsomme spor i marken efter den ældre tilstand, som f. eks. visse skellinier og dele af vejføringen. Det er næsten et mirakel, at vi her, punkt efter punkt, kan generobre et vinkelformet areal under åben himmel, i bedste overensstemmelse med de to geometriske Vier af Jelling-type, som vi allerede har lært at kende. Vinklerne dækker hinanden i alle tre tilfælde. Også i Tibirke lå gårdene i den gamle by fordelt på begge sider om Viet, uden at bebyggelsen nogetsteds nåede ind på det område, som havde været helligholdt i Oldtiden. Man har således, såvel i Tibirke som i Tingsted, helt op i nyere tid, vist respekt for de gamle grænselinjer.

På et andet gammelt kort, som derimod er målt efter udskiftningen, kan den store åbne plads endnu spores i afmærkningen af den s. k. gadejord, hvis ydergrænser viser sig at falde sammen med yderpunkter for vinkelområdet. I sin helhed har det trekantede areal sikkert indtil udskiftningen været landsbyens gadejord (jvnf. *fig. 3*).

På grundlag af besigtigelse i marken og af de gamle kort har jeg udført en rekonstruktion (*fig. 9*) af Viet ved Tingsted. Det er af allerstørste vigtighed, at det viser sig, at midtaksen i vinkelarealet skærer kirkebygningens kor, d. v. s. det hellige sted, hvor altret er rejst. Takket være den nødvendige revision af kirkens placering på det gældende matrikelkort, som landinspektør Jungersen venligst har villet udføre⁴), er det muligt at fastslå denne aksers forhold til kirkekoret. Som det vil ses af *fig. 10*, er midtaksens forløb i Tibirke-Viet ganske tilsvarende. I Jelling rammer midtaksen den kongelige dobbeltgrav i Nordhøjen, medens kirken ligger nede på selve Viet — rejst, hvor en stavkirke og, inden denne, et hedensk hov har ligget. Det er overordentlig sandsynligt, at vi under koret i Tibirke og i Tingsted romanske kirker ligesom i Jelling vil finde rester, først af en trækirke og derunder af et gudehov, idet det er en kendsgærning, at det kristne gudshus oftest er opført direkte på stedet for dets lokale hedenske forgænger. Kirken overtager derved så at sige forgængerens funktion og folkelige traditioner, men under et nyt og andet fortegn. Spørgsmålet om, hvad der skjuler sig under koret i Tingsted, kan dog kun afgøres med spaden i hånd.

I Jelling er Viet indhegnet af oprejste bautaer med ca. 2 m afstand fra midte til midte, i Tibirke består afgrænsningen af en opbygget vold af strandsten og jord. Hvad Tingsted angår, kan vi desværre ikke mere konstatere noget i marken om indhegningens art. Men på de ældre kort, ja, selv på det nugældende matrikelkort (*fig. 3*), ses det, at et stendige følger en stor del af den vestre linje i vinkelarealet, og i et kort af 1808, revideret 1861, genfindes dette dige, medens et tilsvarende stendige er angivet i øst, men i et på grund af udskiftningen flyttet skel. Sidstnævnte dige er da

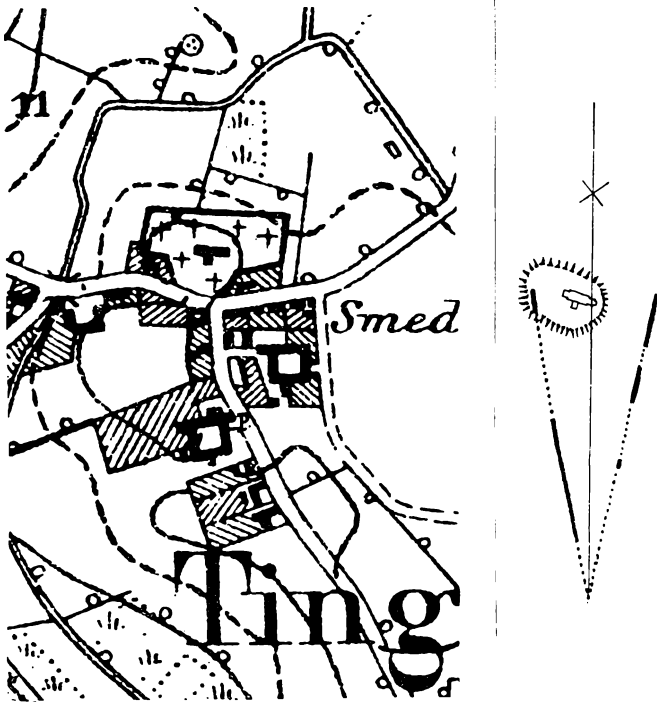

Fig. 2: t. h. Del af målebordsblad nr. 4426, forstørret til 1:4000.
t. v. Eksisterende spor i marken efter Viets grænselinier.

muligvis flyttet ud samtidigt med skellet til dettes ny beliggenhed nær vejen. Der er næppe megen sandsynlighed for, at man så sent som i forrige århundrede skulle have samlet sten fra fjerntliggende marker og stablet et nyt dige op på det gamle trekantareal inde i byen, hvor der ingen markjord ligger. Disse stendiger er nu borte, måske er der brugt sten herfra til den store nye branddam, som helt er sat af kampesten. Kirkegården har også et stendige, som tidligere har gået helt rundt, og en udvidelse af kirkegården fra 1860 er hegnet af et højt og bredt dige i kløvede kampesten af betydelig størrelse (fig 8). Disse sten i landsbyen kan meget vel i deres oprindelige, første anvendelse tænkes at have stået i vinkel-Viets grænselinier. Det behøver ikke at være en tom formodning, således ses i Jelling kirkegårdsdige mange af Viets bautaer opsat i kløvet tilstand.

Vejene, som fører til Tingsted, synes at være gamle — både den, som fører hen til overgangen over åen vest for kirken og, videre mod øst, over endnu en overgang, hvorefter den fortsætter bl. a. forbi Falstringernes fælles folkeborg ved Virket³⁾, og den vej, som kommer sydfra og stiler mod den vestlige overgang. Den sidste vejstrækning løber nu indenfor vinkelområdet (*fig. 2*) og må antages at have været en nødvendig forbindelsesvej fra Sydfalster. Det kan tænkes, at den oprindeligt har været ført udenom selve Viet, f. eks. langs med den ene ydergrænse, som foreslået i *fig. 9*.

Jeg har ovenfor fremlagt det materiale og gengivet de betragtninger, der i hovedsagen ligger til grund for min rekonstruktion af Tingsted-Viet, og viser det nu sammen med de to andre helligdomme af Jelling-Type, alle i samme målestok, i *fig. 10*. Ligheden er slående.

Hvad det kultiske angår, foreligger der ingen overleveringer for selve Tingsted, men jeg henviser til, hvad der allerede er sagt om den sammenhæng mellem kultsted og Vi, som midtaksens forhold til stedet for kirkecoret antyder. Vejledende skal nævnes, at det endnu på Kristian II's tid ved lov var påbudt at begynde tinghandlingen med et messeoffer — en messe, som naturligvis har fundet sted i kirken på højen.

Om den anden side af et Vi's funktion, tinghandlinger, der har med retsplejen og andre offentlige interesser at gøre, er den historiske tradition her i Tingsted klar og lærerig. De historiske kilder meddeler, at Kristoffer II 1324 indgår forlig i Tingsted med marsken Ludvig Albertsen Eberstein, og at samme konge fire Aar derefter, i 1329, sammesteds slutter fred med sin halvbroder, grev Johan. Og her førte Kong Hans 1512 forsædet på tinge i den kendte strid mellem stiftets biskop, Jens Andersen Beldenak, og lensmanden på Nykøbing, herr Oluf Holgersen Ulfstand.

Højest værdifuld er også en meddelelse (af 2. marts 1511) om, at Falsters landsting holdes her — et bevis for, at Tingsted fungerer som landsting for øen. At Tingsted i det hele har haft en vigtig opgave som samlingsplads for hele

Fig. 3: Del af gældende matrikelkort for Tingsted by. 1:4000.

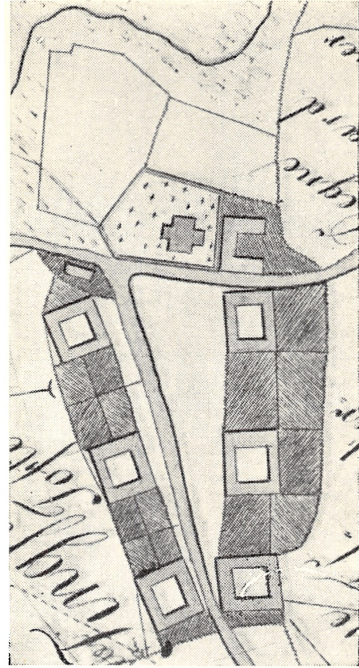
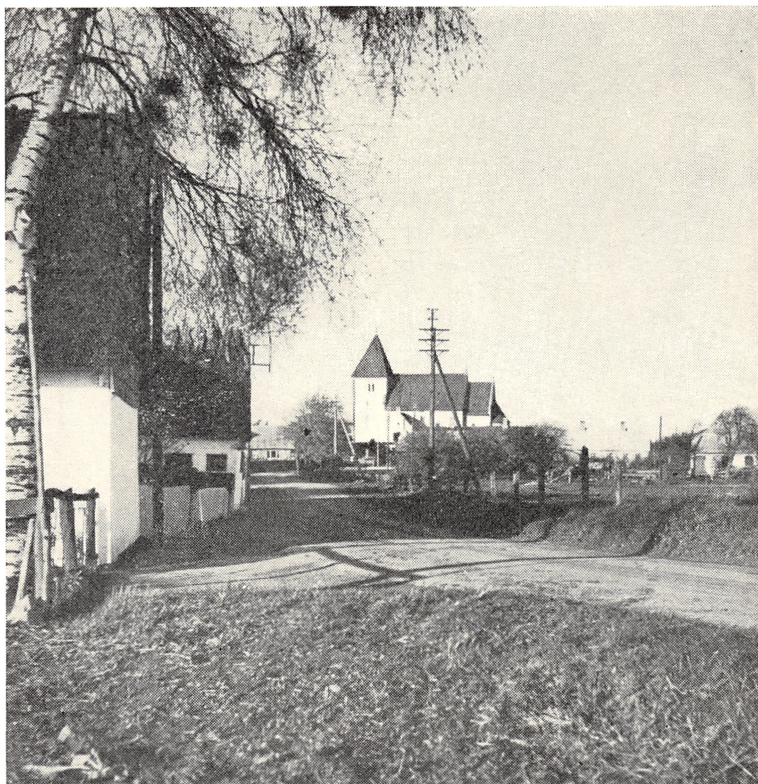

Fig. 4: Ældste kort (af 1784 — før udskiftningen) med Tingsted by. 1:4000. Matrikelarkivet.

Falster, bekræftes af, at det var her i Tingsted, at sognefogederne fra hele øen skulle give møde med de unge bønderkarle, der skulle indføres i soldaterrullen⁶).

På 1600-tallet blev det mere almindeligt — velsagtens under indflydelse fra udviklingen i byerne — at bryde med traditionen for, at ting skulde sættes under åben himmel. Man lod opføre tinghuse. Også Tingsted fik et tinghus, rimeligvis et yderst beskedent, der kun gav tag over dommeren og de vigtigste deltagere i retshandlingen. De fremmødte af befolkningen måtte derimod uden tvivl fortsat opholde sig i det fri på *tingbakken*, som området syd for kirke og kirkegård er kaldt helt op til vor tid⁷).

Tinghuset i Tingsted lukkes 1720 for at flyttes til Sønder Kirkeby — man havde delt Tingsted jurisdiktion i to birk, et søndre det anførte sted og et nordre i Alstrup. Men kun få år efter, i 1735, samledes hele Falster igen under ét birk,

*Fig. 5: Området syd for Tingsted Kirke, set fra spidsen af det trekantede Vi.
— Fot. E. D. nov. 1955.*

og tinget førtes tilbage til Tingsted sogn, men dog ikke til byen Tingsted, men til Kraghave, hvor der måske har været en særlig egnet bygning til rådighed.

Året 1720 betegner altså den endelige afslutning på en lang tradition, som i den bevarede overlevering, gennem 400 år har været knyttet til den særlige samfundsinteresse, der har givet Tingsted navn, og som det påviste Vi har været scene for. Men modsat, hvad kan vi tænke os til om begyndelsen, om det første anlæg af Tingsted Vi, om Tingstedes oprindelse og alder? Den ældste bevarede optegnelse af navnet er Falsterlistens THINGSTATHÆ — et navn, som altså allerede er i brug i begyndelsen af 1200-tallet.

Fig. 6: Området syd for Tingsted Kirke, set fra kirketårnet. — Fot, E. D. nov, 1955.

Stednavneforskere må træffe afgørelse om de vistnok meget små muligheder, navnet kan have for en periodebestemmelse. Usandsynligt er det vel ikke, at der ligger lange tiders virksomhed på tinge gemt bag benævnelsen, som så til slut kan være trådt i stedet for et andet oprindeligt stednavn⁸).

Længere tilbage end den nævnte meddelelse i jordebogen, fører os det senromanske kirkeskib og kor, der, som vi har understreget, er placeret i organisk forbindelse med det vinkelformede Vi. Kirken, som er stor i forhold til landsbyen⁹), må være opført i sidste halvdel af 1100-tallet. En anden arkæologisk kilde er fra en endnu ældre tid og vidner om forbindelse med England. Det er en mønt, slået af kong

Fig. 7: Tingsted å, set fra broen vest for kirken. — Fot. E. D. nov. 1955.

Ethelred, der døde den 23. april 1016, og hvis enke Emma blev gift med Knud den Store¹⁰).

Jeg tror, at et historisk ræsonnement ad indirekte vej kan sandsynliggøre, at Viet har meget gamle aner i historien. Det bliver i så henseende nødvendigt at indføre Nykøbing by og borg i diskussionen.

Nykøbing ligger ca. 5 km fra Tingsted, ved munden af den å, som er opkaldt efter Tingsted og ikke efter Nykøbing. Efter den almindelige opfattelse er såvel selve byen som borgen anlagt i sidste halvdel af 1100-tallet eller først på 1200-tallet — i den periode, hvor forsvarsborge og strandkøbinger anlægges ved landets kyster. Sakse, som jo

Fig. 8: Kirkegårdsdige af kampesten i Tingsted, sat i 1860. — Fot. E. D. nov. 1955.

kommer en del ind på falsterske forhold, nævner ikke Nykøbing, hverken byen eller borgen. Og selv om man selvfølgelig ikke tør bygge alene på, at en kilde tier, forekommer det mig dog, at dette faktum, i forbindelse med en oplysning i jordebogen om, at lensmændene på Falster sad på Egenseborg og på Gedesgård, kan tale for, at borgen ved Nykøbing endnu ikke har været anlagt i pågældende tid, straks efter 1200, eller at den i hvert fald har haft ringe betygnig. Byen er derimod nævnt i Jordebogen og således opkommet før 1231 som handelsby, hvad købingnavnet udsiger. En logisk betragtning, som dog heller ikke behøver at være bindende, gør det sandsynligt, at byen er anlagt før borgen, da borgen har antaget navn efter byen og ikke omvendt.

Navnetypen ny købing (og ny sted, jvnf. også ny borg) breder sig som bekendt i middelalderen herhjemme og i Sverrig. Det ret fantasiløse navn *kan* hænge sammen med en grundlæggelse på et magtbud¹¹). Det falsterske Nykøbing anføres i Kronens indtægtsfortegnelse af 1270 på linje med Helsingør og langt overgående sine nabobyer. Som et tegn på stadigt stigende økonomisk fremgang må det tages, at Nykøbing 1379 får et nyt rådhus. Dette om byen.

Den ældste historiske omtale af selve borgen er, efter kilderne, fra 1253, hvor den indtages af Lybækkerne og Holstenerne i forening. I hvert fald fra den anden halvdel af samme århundrede har borgen dog været mere end et militært støttepunkt, været beboelig som enkesæde¹²).

På amtsforvalter A. Holcks initiativ havde jeg i 1921 lejlighed til at lede en mindre gravning på slotsområdet i Nykøbing. Det viste sig kort fortalt, at den murede middelalderlige borg var opført af munkesten i polsk skifte og næppe før 1300-tallet. De ældste keramiske fund fra gravningen hørte til tiden omkring 1300. Under fundamentene, som var af kampesten, fremdrog jeg et egebrædt med not, som følgelig måtte være fra et bygningsarbejde og ældre end den murede borg, hvis forgænger udmærket kan have været af træ. Den ældre borg ved Nykøbing gik op i luer ved et angreb 1289, men kan have været genopført i samme materiale.

Valdemar Atterdags far, Kristoffer II, døde her på borgen 1332. Det har måske nogen sandsynlighed for sig, at det er Valdemar Atterdag, der genopbyggede borgen i Nykøbing, hvis tidligste påviselige anlægstype (*fig. 11*) er beslægtet med det af denne konge ombyggede Vordingborg. Valdemar Atterdag var, synes det, sjælen i en stor byggevirksomhed: han indhentede således pavens tilladelse til at lade indrette en hel række borgkapeller — i Kalundborg, i Søborg, København, Korsør og Vordingborg.

Mere er vi ikke i stand til at meddele om borgens ældste data, så længe der ikke er udført kontrollerende snitgravninger på udvalgte punkter på slotsgrunden. Jeg skal imidlertid tilføje nogle historisk sikre tildragelser, som har fun-

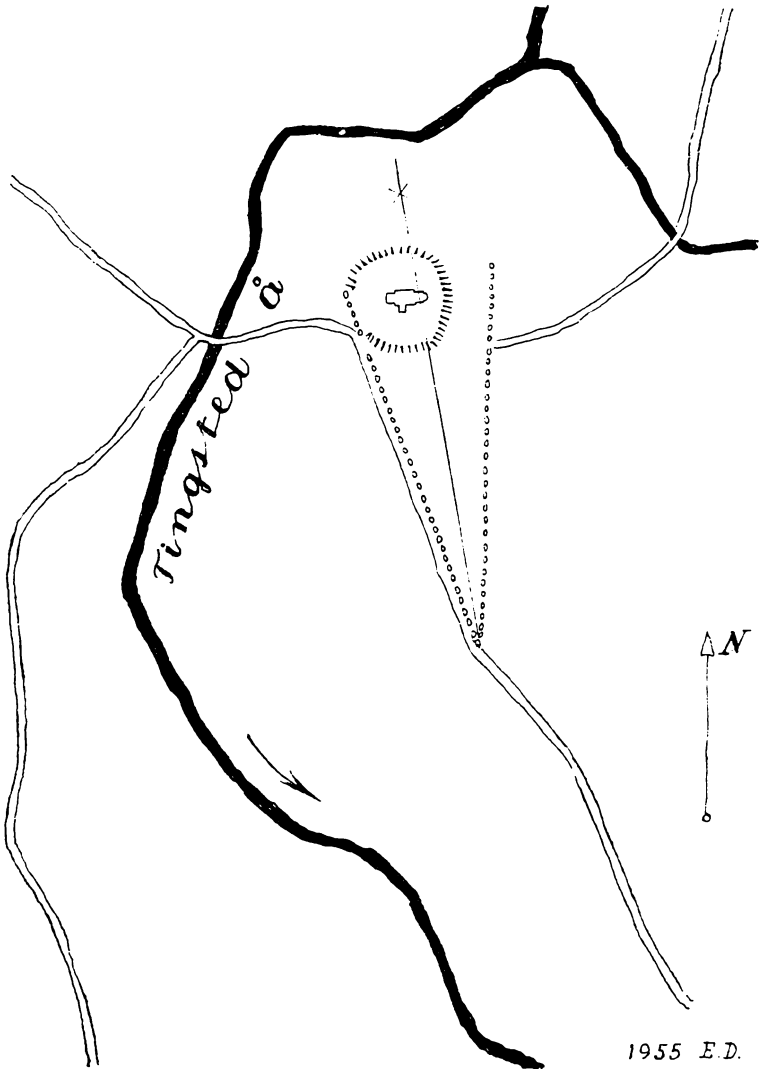

Fig. 9: Rekonstruktion af Viet ved Tingsted på grundlag af fig. 2, 3, og 4, terrænbesigtigelse samt kort af 1808 i matrikelarkivet. — E. D.

det sted på dette slot i middelalderen — tildragelser, som vil have særlig betydning for vor forståelse af problemet om Tingsteds alder: 1395 er der på borgen et møde mellem

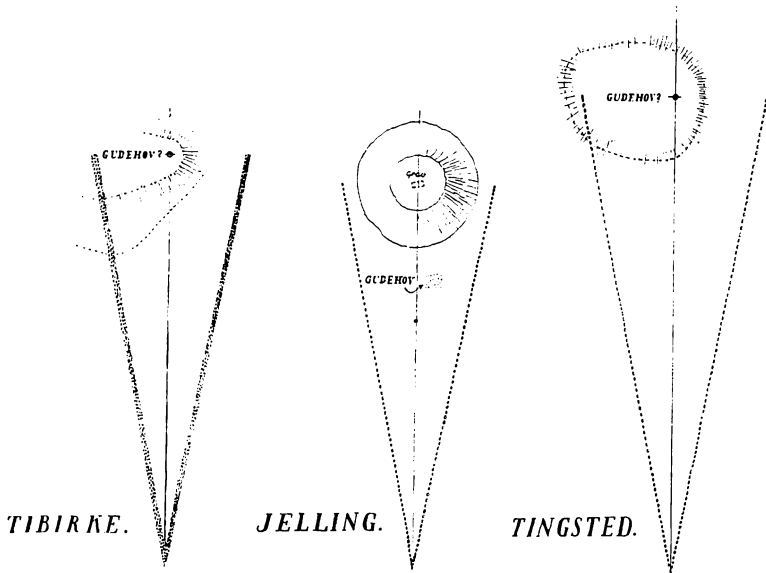

Fig. 10: Sammenligning, i samme målestok, mellem de tre Vier af Jellingtype. — E. D.

Margrete, »Valdemar Dankonges Datter«, og udsendinge fra Hansestæderne. 1420 holdes fredsmøde mellem Erik af Pommern og igen Hanseaterne. Og 1508 kalder Kong Hans til Danehof her. Disse data har jeg samlet i nedenstående skema, side om side med de ovenfor anførte møder under kongers forsæde i Tingsted. En sammenligning giver unægtelig den beskedne kirkeplads ved Tingsted relief.

TINGSTED

- 1325 *Kristoffer II* Forlig med Marsken Ludvig Albertsen.
 1329 *Kristoffer II* Fred med Grev Johan.
 1511 Landstinget sat.
 1512 *Kong Hans* Forlig i striden mellem bisp og lensmand.

NYKØBING SLOT

- 1399 *Margrete* og Hanseaterne congressmøde.
 1430 *Erik af Pommern* og Hanseaterne fredsmøde.
 1508 *Kong Hans* Danehof.

Man ser helt vist, at borgen spiller en betydelig og, må man vel synes, naturlig rolle. Men når der altså trods opførelsen af denne kongeborg, og når der dog fortsat kun 5 km herfra, kaldes til møder af indgribende vigtighed under åben himmel i Tingsted, kan grunden til tingpladsens fortsatte hævd sig, efter min bestemte opfattelse, kun være den, at der har hvilet en stærk og levende tradition over dette sted: tingpladsen her, Viet, må have været en institution, dybt funderet i samfundets bevidsthed fra ældgammel tid. Ser vi nøjere til, er der en meget vigtig, ja afgørende forskel i mødernes karakter: på borgen holdes der forhandlingsmøder, i Tingsted sluttes der overenskomster, der kræver en vedtægtsmæssig offentlig bekræftelse ved det samlede folks tilslutning på tinge. Formodningen om Tingsteds ærværdige fortid, finder yderligere overbevisende støtte i den formelle overensstemmelse med Jelling og Tibirke (*fig. 10*).

Hvad der ligger til grund for den ejendommelige geometriske anlægsform, er det indtil videre vanskeligt at bedømme, men det er i hvert fald givet, at vinkelformen rent praktisk egner sig fortrinligt til offentlige forsamlinger. Disse pladser kunde tage et meget stort fremmøde af tilhørere eller tingsmænd, og i det brede parti med højen kunde goden eller tingledeisen tage plads ligesom på et podium, synlig for alle. Omvendt, deroppefra kunde man overskue forsamlingen i dens helhed, hvad den tilspidsende form ganske særligt var egnet til. Det er indlysende, hvor vigtig overskueligheden og de skarptlignede arealgrænser var, når tingfred skulde overvåges. Det gjaldt tinget selv, men også ansvaret ved de meget strænge straffe, død eller landsforvisning, der var lovfæstede for brud på tingets fredhellighed.

Den overskuelighed, som pladsens form og indretning under åben himmel gjorde mulig for begge parter, var tillige en betingelse for det ældgamle, fundamentale krav om tingshandlingens fulde offentlighed. Sjællandske lov kom fra 1284 også til at gælde Falster. Der er nogle ord i denne lov, der er en særlig grund til at fremhæve ved denne lejlighed, fordi de nu — for Falsters vedkommende — har fået fuld

forståelig virkelighed: Det skal man vide, at ting skal tre have: *Stedet, Tiden og Folket*. — Folket, det ved vi, det er Falstringerne, Tiden, det ved vi, det er den vedtagne mødedag, Stedet, hvad det vil sige ved vi først besked om i dag, det er det Vi under åben himmel, hvis størrelse og form, det er lykkedes at fastlægge gennem redegørelsen i denne afhandling.

Det fremgår af det foranstående, at Tingsted-Viet er et særlig betydningsfuldt mindesmærke, ikke alene for Falsters, men i det hele for det gammeldanske samfunds historie. Hvor værdifuldt og hvor interessant vilde det ikke være, om dette område kunde ligge åbent hen og som i fortiden danne en helhed med den smukke kirke som baggrund, en stor og sjælden, historisk seværdighed.

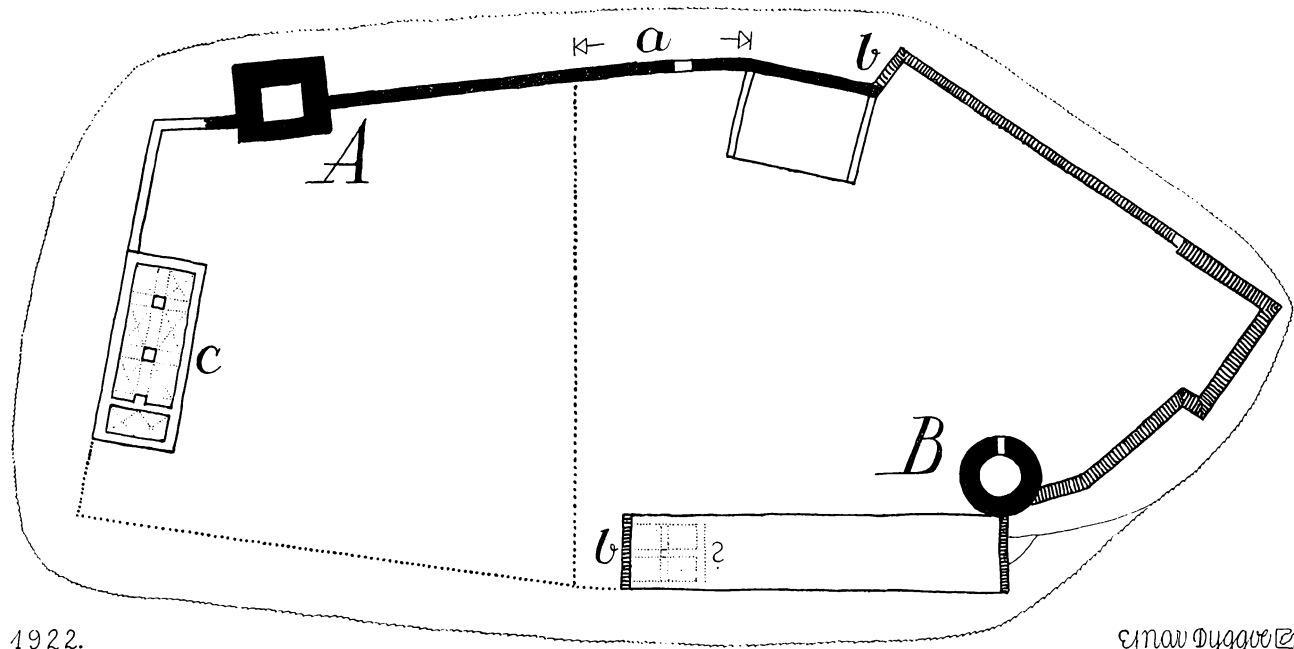
Mon det skulde være uoverkommeligt at opnå, at arealet gennem forhandling og overenskomst blev friholdt for yderligere bebyggelse, beplantning og hegnopsætning, og at der blev forsøgt en langsom og overfor ejerne hensynsfuld retablering af den åbne tingplads, som den endnu lå ren og klar til opimod 1800. At nå dette mål vil være en smuk og næppe uigennemførlig fælles opgave for Falstringerne. Tænk om initiativet hertil kunne udgå fra Falstringerne selv, fra de kredse, hvis forfædre var selvskevne folkelige repræsentanter på det falsterske bygde-Vi, og på hvem håndhævelsen af sædvane og ret indenfor bydens liv dengang beroede.

Modstående side, fig. 11: Borgen i Nykøbing i middelalderen. Eft. opmåling af generalbygmester Ernst og tegn. hos Resen sammenholdt med inventarerne af 25/5 1926 og 2/5 1531 og bygningskontrakt, oprettet mellem Frederik II og arkitekten, Philip Brandin fra Utrecht. — Skitse 1922 af E. D. — A. Krudttårnet; B. »Faders hat« (jfr. samme navn i Kallundborg og Bohus); a. murstykke, påviseligt med murtinder; b. takket gav; c. antagelig en af de tre middelalderlige kældere, som Brandin overtager i sit projekt af 1587, uddyber og overhvælver. — Krudttårnet er ikke en oprindeligt fritstående barfred (som for eks. i Korsør); tårn og ringmur er sammenbyggede og samtidige, som det ses af, at tårnmuren mod borgens indre er tyndere end i de tre udadvendende tårnsider.

nykøbing.

middelalder.

305

1922.

Einan Dyggøe

Noter.

¹⁾ Se bl. a. Nat. mus. Arbejdsmark 1943, og, Jelling, det gamle kongesæde, Vejle amts hist. Samf. Festskrift 1955. — ²⁾ Nat. mus. Arbmd. 1955. — ³⁾ En oplysning af interesse er, at Tingsted kirke indtil 1767 har tilhørt Kronen. — ⁴⁾ Jeg skylder landinspektør Jungersen og frem for alt Stiftsmuseets formand, baron Rudolph Bertouch-Lehn, Højbygård, tak for varm interesse for undersøgelserne i Tingsted. — ⁵⁾ Sakse siger udtrykkelig *falles* — jvnf. Jørgen Olriks tolkning. Saksens Danesaga, II, s. 7. — ⁶⁾ H. Hjelholt, Falsters historie I, s. 326. — ⁷⁾ En vigtig oplysning, som jeg skylder min mangeårige ven, Rudolph Bertouch-Lehn. — ⁸⁾ På Falsterlistens tid er øen delt i to herreder, hver med sin tingplads. Tingsted må antagelig allerede forinden have fungeret som Falsters fællesting. — ⁹⁾ Iflg. Marius Christensen, Hist. Samf.s Aarbog 1921, s. 33, har Tingsted altid været en ubetydelig landsby. — ¹⁰⁾ Mønten er fundet nord for kirkens tårn ved gravning i Rasmus Christiansens gravsted. Foruden denne mønt har nu afdøde graver Vilhelm Olsen fundet 20 andre mønter fra forskellige tider op til 1863, alle på kirkegården. Disse mønter, som er af stor interesse for Tingsteds historie, er nu af ejeren, Kai Axel i Nykøbing F., skænket til Stiftsmuseet i Maribo. En dagbladsnotits af 18. april 1956 om fund af romerske mønter på kirkegården har ikke kunnet bekræftes. — ¹¹⁾ Det har vi eksempler på i de tilfælde, hvor en »novum oppidum« blev anlagt i løbet af 1200-tallet, i fortyskningens tjeneste, på den nære slaviske østersøkyst. Schlie, Denkm. IV, s. 189. — ¹²⁾ For dronning Margrete, den pommerske fyrst Sambors datter, som her udsteder et brev, dateret 1267.

Småstykker.

Et lidet kendt supplement til kirkebøgerne.

I Rigsarkivet opbevares den kendte genealog J. C. L. Lengnicks uddrag af en meget stor del af landets kirkebøger. Samlingen omfatter 79 bind, og uddragene er foretaget i årene omkring 1850. For landsognene omfatter uddragene kun personer udenfor bondestanden, og i almindelighed, bortset fra præster, degne o. l., kun personer, der bærer et slægtsnavn. Uddragene benyttes nu ikke overdreven meget, delvis grundet på den ualmindelig vanskeligt læselige håndskrift, hvormed de er ført.

Hvad der er mindre kendt er, at en del af kirkebøgerne senere, i tiden mellem 1850-erne og 1890, er forsvundne, således at Lengnicks uddrag her er *primære kilder*.

For Lolland-Falsters vedkommende drejer det sig om følgende: Aageby 1719—1752, Birket 1747—1779, Eskilstrup 1645—1723, Halsted 1708—1720 og Landet 1719—1752.

Alfred Larsen.

Stiftsmuseets polakminder.

Det var både en smuk og rigtig tanke, der blev virkeliggjort, da afdøde pastor J. Klessens' samling af polakminder i 1948 blev opstillet i Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Samlingen, der findes på 2. sal i det såkaldte »Værelse med Polakminder«, er paa een gang interessant og særpræget. For vor landsdel har den sin store betydning, idet eftertiden på grundlag af de udstillede ting kan danne sig et billede af, hvordan polakkerne har levet og virket på Sydhavsøerne. Naturligvis kun i meget store træk, for samlingen belyser jo langt fra alt i polakkernes tilværelse. Men dette forringer på ingen måde dens værdi.

Hvad indeholder da samlingen?

Egentligt bohove findes der ikke meget af. Midt på gulvet er der opstillet et gammelt bord, som er forsynet med en skydeskuffe og med krydsfødder for enderne. Et lignende bord har stået i mange polakkaserner. Ved dette er der blevet spist, lappet tøj o. s. v. Dette stykke bohove er som den gamle træstol og skammelen henne i kroen yderst tarveligt. Og hvad med kakkelovnen, godt 1 m høj, som er opstillet ved den ene dør? Den er så sandelig også tarvelig. Men den slags brændeovne blev jo brugt talrige steder før hen.

Interessante er de mange ting på vægge og i skabe. Oven over kakkelovnen hænger et »velkomstfad til brød og salt«, i hvilket der er udskåret to leer, et neg samt en hjulplov. Fadets indskrift lyder i dansk oversættelse: »Giv os hver dag vort daglige brød«. Det hører til en af samlingens smukkeste ting. Oven over dette fad lægger man mærke til et stort billede, der forestiller et valfartssted.

I skabet, der er opstillet på den nordre væg, er der masser af julepynt og vægpynt, som vidner om polakkernes håndsnilde og kunstsans. Der er også en bjergstok med sølvbeslag og ringe til damens sløjfe i kotillondansen. Og der er landarbejderens madkrukke¹⁾, beregnet til en dagsration, som hører til en af denne afdelings interessanteste ting.

Glasmontren er også et studium værd. Den indeholder bl. a. påskeæg (flere smukt farvede), påsekort, påkeservietter, en rosenkrans af tørret kagedej, en halskæde, krucifikser. Over den er ophængt folkelivsbilleder fra Polen. De er meget morsomme.

I et andet skab ser man en høstsløjfe²⁾, som på den første høstdag blev givet til husbonden. Endvidere polske seddelpenge og mønter.

På væggene hænger talrige billeder. Nogle af polske kvindetyper, andre af konfirmander. Flere af billederne belyser polakkernes kirkelige liv her i stiftet. Af den omfattende samling billeder nævner vi: Polske nationaldragter båret ved processionen i Maribo 1922; den katolske kirke

i Maribo pyntet til sit 25-årige jubilæum 15. august 1922; Sct. Nikolausfesten i Maribo 1923; katolske præster, som arbejdede blandt polakkerne, Maribo, 1913; Nedlægning af grundstenen til Nykøbing kirke.

Ud over billederne findes der på den ene væg også en roekniv. Den er uundværlig i samlingen, for det var jo den, som »befordrede« polakkerne her til Sydhavsøerne. Oven på et skab ved den søndre væg er opstillet en mølle.

Men først og fremmest er det dog dragterne³⁾, som påkalder vor opmærksomhed. De findes i to skabe, og de er så afgjort det værdifuldeste i hele samlingen. Der er de smukke Krakow-dragter, der består af spraglet nederdel, hvid bluse og hvidt hovedtørklæde samt et snøreliv med pailletter. Og der er endvidere en smuk ruthensk dragt, som også vidner om polakkernes sans for farver.

Samlingen af polakminder kan vel ikke betegnes som særlig omfattende, men dens indhold er godt. Dens tilblivelse skyldes en mand, som havde sans for de mange små ting, som må med, hvis en samling skal udgøre et naturligt hele. Netop derfor vil polakminderne i stiftsmuseet i tiden fremover kunne påkalde manges interesse.

En smuk og værdifuld samling, som man ikke finder nogen til på vore museer uden for Lolland-Falster.

Birger Isaksen.

Supplerende oplysninger.

¹⁾ Når man gik på arbejde, medbragte man sin madkrukke. Dens indhold var ofte mælk og grød, som var en almindelig ret i Polen. Derimod spiste man ikke meget kød. Maden var mere sur end hos os. Hjemme i Polen lavede man grød af en slags frø, som ligner dem, kanariefluglene får. — ²⁾ Dette med at give husbonden en høstsløjfe var en gammel skik i Polen. Når høsten var ovre, plejede man i Polen at lave kranser af korn, som man tog med i kirken. — ³⁾ Nationaldragterne, som man ser i stiftsmuseet, blev kun brugt ved højtiderne. De blev lavet af kvinderne, som i det hele besad en ikke ringe fingerfærdighed og kunstsans. Når de skulle vies, syede de selv den dragt, de skulle have på i kirken. I »Den polske Forening« har man i dag flere smukke nationaldragter, som man bruger, når der skal spilles diletant. Dragterne i museet er alle medbragt fra Polen.

Ovenstående oplysninger er fra folk af polsk afstamning, der ikke ønsker deres navne offentliggjort.

Fra bogverdenen

Erik Arup:
Danmarks
Historie III.

Det med så stor spænding imødesete 3. bd. af Arups Danmarkshistorie har omsider set lyset, takket være Carlsbergfondens økonomiske støtte og et omfattende og uselvisk arbejde fra de to udgivere, professor Aksel E. Christensens og cand. mag. Troels Dahlerups side.

Resultatet er blevet en statelig bog, der med hensyn til typografi og billedudstyr fremtræder i samme skikkelse som de tidligere bind. Men indholdet vil utvivlsomt skuffe såvel den almindelige læser som specialforskeren. De 250 tekstsider dækker nemlig kun en begrænset del — tiden 1624-65 — af det planlagte binds første trediedel: Embedsmanden. For den alment historisk interesserede vil fremstillingens ujævnhed og huller sikkert virke trættende, og specialisten vil, trods den bredt anlagte skildring, hverken finde meget nyt eller impulser til forsatte studier. Mens de to tidligere bind ustandselig vækker læserens begejstring eller oppositionslyst, lader det foreliggende bind ham i det store og hele kold og ligegyldig. Naturligvis findes der enkelte veloplagte kapitler, og spredt rundt omkring en række bemærkninger typiske for Arup. Men stoffet falder uhjælpeligt fra hinanden, og dette kan ikke udelukkende skyldes manuskriptets ufærdige form.

En af årsagerne til den løse komposition er muligvis, at Arup har haft svært ved at finde passende »helte«. Der har været for få betydelige personligheder, der var »godt stof«. Af de tre største, Chr. IV og hans to svigersønner, Hannibal Sehested og Corfitz Ulfeld, er kun skildringen af kongen fuldført, og det helt igennem med negativt fortegn. Overfor Ulfeld synes Arups oprindelige ret ukritiske beundring gen-

nem de forskellige redaktioner af teksten at være blevet noget mere forbeholden. Med hensyn til vurderingen af Sehested spores en vis usikkerhed, der giver sig udslag i højst beklagelige huller i teksten.

Krigene og den store politik optager en langt større plads end i de tidligere bind, mens samfunds- og kulturforhold er trådt noget i baggrunden.

Kun i yderst begrænset omfang bringer bogen bidrag til Lolland-Falsters specielle historie. Den udvalgte prins Christians hofholdning på Nykøbing slot, og øernes vanskeligheder under de sidste to svenskekrige nævnes blot en passant. Arup går dog, som ventet, i rette med nationalistiske historikers kritik af Nakskovs borgere, fordi de nægtede at kæmpe mod svenskerne 1658. Under gennemgangen af enevoldsregeringsakten og dens underskrivere nævnes en påfaldende detalje. Mens de øvrige købstæder har fem til højst ti underskrivere, møder Nakskov med 18, kun overgået af Københavns 38.

Hvad bogen mangler i fremstilling og problemstilling, opvejes til en vis grad af, at det gennem noterne er muligt at følge udarbejdelsens mange stadier og se, hvorledes Arup bestandig indfører ændringer og afpunder sproget. Det er karakteristisk, at rettelserne næsten uden undtagelse betyder forbedringer af teksten. Det giver et højst interessant indblik i hans arbejdsmetode. Ikke mindre interessant virker den hidtil utrykte redegørelse for Danmarkshistoriens plan og udførelse, tænkt som et svar på den voldsomme kritik, der fra mange sider fremkom efter 1. bind.

Thelma Jexlev Larsen.

Der går en lige og stadigt opadstigende linie fra Erik Pontoppidans, Daniel Bruuns og H. V. Clausens Danmarksbeskrivelser til værket »*Danmark før og nu*«. Det er redigeret af Nationalmuseets direktør, *Johs. Brøndsted*, under medvirken af rigsarkivar *Sv. Aakjær* samt museumsinspektør *Jens Sølvsten* og med bidrag af en række ansete forfattere.

Et sådant værk kan ifølge sagens natur kun behandle emnerne summarisk, på populærvidenskabelig måde. Men

»Danmark før og nu«. Red. af Johs. Brøndsted m. fl.

redaktørernes og forfatternes høje standard er i sig selv en borgen for lødigheden af dette værk, som en værdifuld første-håndskilde til vort lands historie i fortid og nutid for det store publikum, en kilde, som kan anspore til fortsatte studier.

Af dette værk er nu 5. bind udkommet, omfattende Fyn, Lolland-Falster og Bornholm. Her skal dog kun omtales afsnittet om Lolland-Falster. Det behandles dels i almindelige oversigter, dels i specielle monografier. Til de mest interessante hører vel oversigterne over natur og landskab med træk af Danmarks geologiske udvikling, over stednavne, der dog for en del henviser til tidligere bind, over oldtidsminder, kirker, herregårde, byggeskik på landet og åndeligt liv. Til disse oversigter skal kun gøres følgende bemærkninger.

For *stednavnenes* vedkommende er det interessant, at Sv. Aakjær konstaterer et lollandsk på endelsen — um = hem, nemlig *Emb* (= Ø-hem = Øm), (i Arninge sogn. Det har altså ingen forbindelse med Bispens Ø (i Godsted sogn).

Med hensyn til *oldtidsmindesmærkerne* glæder man sig over, at Lolland-Falster kommer til sin gode ret både i henseende til tekst og billeder. Dog har Ramskou åbenbart ikke haft mulighed for at medtage videnskabens nyeste konstatering af menneskeliv her i landet allerede inden sidste istid (jfr. Möhl-Hansen i den nylig udkomne Årbog 1954 for Nordisk Oldkyndighed og Historie), eller fundet af oldtidsviet i Tingsted (jfr. E. Dyggve i nærværende årbog). Trods de snævre rammer for opgaven har forf. på den anden side fundet plads til interessante detaljer, såsom de først kendte krigsskjolde, og de ældste runer. Så skal vi iøvrigt tilgive forf., at han har anbragt Frejlev skov på Vestlolland.

Under *herregårdene*, der har et underafsnit om »voldsteder«, må vi savne en omtale af de gamle bondefæstninger som Eriksvolde og Falsters Virke m. fl., medens på den anden side visse borgsteder (Ravnsborg, Aalevad) betegnes som voldsteder, en ukorrekt sprogbrug, der dog nok har vundet en vis hævd. Formentlig ville det også have været naturligt at behandle (ikke blot omtale) Aalholm under

de kongelige borge (i stedet for i underafsnittet herregårde), i betragtning af, at de forhåndenværende bygninger i det væsentlige hidrører fra kongemagtens dage.

Afhandlingen om *kirkerne* er af særlig interesse ved at foretage et næppe hidtil forsøgt tværsnit gennem kirkernes bygningshistorie, deres kalkmalerier, altertavler, døbefonte, m. v. Derigennem gives ikke alene en fortræffelig oversigt, men også et sammenligningsgrundlag af stor værdi. Herunder er der blandt andet gjort rede for tårnenes forhold til deres kirker, men man efterlyser en omtale af de talrige ombygninger af ældre kirker i gotisk tid.

Medens man savner en separat redegørelse for bybefolkningens byggeskik og boligforhold, indeholder afsnittet om *byggeskik på landet* en kort, men særdeles instruktiv oversigt over de tilsvarende forhold for landbefolkningens vedkommende. Dog kan det undertiden være vanskeligt at se, hvorvidt visse foreteelser som f. eks. sulekonstruktionen under tagværket omfatter et eller flere af de beskrevne områder. Ligeledes drages der vistnok for almindelige slutninger af bindingsværksbygningernes fremtræden på Guldborgland, idet typen ved de røde murstensfelter og det farvede bindingsværk formentlig er en specielt til dette område overført sydfynsk tradition.

Anders Bæksted har givet en levende skildring af *åndslivet*. Forf. har, meget forståeligt, foretrukket at behandle Fyn, Langeland og Lolland-Falster under eet, hvilket gavner oversigten. I kirkelig henseende udgjorde jo disse øer eet stift indtil 1805, og heller ikke på andre områder af åndslivet er der anledning til at fremhæve forskelle. Alligevel kan skildringen ikke tilsløre det forhold, at åndslivets stade i tidens løb har skiftet indenfor disse landsdele.

For *landsogdenes* vedkommende kan man henholde sig til, hvad der er berettet i de almindelige beskrivelser med de supplerende oplysninger, der findes i bogens sidste kapitel, medens der med hensyn til *byerne* følger en række monografier. Disse er skrevet af lokale forfattere, der har præget artiklerne, ikke blot ved saglighed, men ogsaa ved personlig interesse for emnet.

Værket rummer utvivlsomt meget materiale af interesse bl. a. for hjemstavnskursus o. l. —

Danmarks
Kirker. Udg.
af National-
museet.

Yderligere et smukt bind, det 14. i rækken fra Maribo amt, har nu føjet sig til de tidligere om *Danmarks Kirker*, udgivet af *Nationalmuseet*. Bindet omfatter Tingsted kirke (som den sidste i Falsters Nørre Herred) samt kirkerne i Systofte, Idestrup, Væggerløse, Skelby, Gedesby, Sdr. Kirkeby, Sdr. Alslev og Karleby i Falsters Sønder Herred.

Opmærksomheden fanges straks af de to romanske kirker af rå kampesten, Tingsted og Sdr. Kirkeby, der er vidnesbyrd om meget gamle kultsteder. Medens den førstnævnte stadig står stor og smuk på sit dominerende højdepunkt ved det gamle pas over Tingsted å, har Sdr. Kirkeby i nyere tid undergået en restaurering indtil ukendelighed.

Det synes i det hele, som om kirkebyggeriets kraft ebber ud i den sydlige del af Falster, både hvad størrelse, materialer og inventar angår, ligesom restaureringen synes at have været mere indgribende og hårdhændet, men måske også mere tiltrængt, end i det øvrige amt.

Kalkmalerier af betydning findes kun i Tingsted kirke, udført af Elmelundemesteren. De er allerede tidligere blevet udførligt beskrevne af Nabe-Nielsen.

Også i denne egn er Jørgen Ringnis's navn knyttet til forskellige træskærerarbejder, såsom altertavlerne i Idestrup og Systofte samt prædikestolene i sidstnævnte kirke og i Væggerløse, medens Henrik Werner har udført altertavlen i Sdr. Kirkeby. Fra en tidligere altertavle i Sdr. Alslev opbevares et alabastrelief (korsnedtagelsen) fra 1425 i Nationalmuseet.

Endelig kan vi glæde os over, at flere af disse kirkers altersølv og tinkander bærer lolland-falsterske mester-mærker, såsom for Hans Nielsen Hugaf, Anders Jensen Scheel, Bagge Thomsen Hjort, J. P. Lund og Ole J. Holm.

Og selv i disse mindre vel udstyrede kirker findes vidnesbyrd fra den tidligste historiske periode i korbuekrucifikserne i Væggerløse, Idestrup og Skelby (det sidste i Nationalmuseet) fra slutningen af 12—1300'årene. —

Hvor meget véd vi om norsk kulturhistorie? Det spørgsmål har vi vist lov at gøre os selv. Men det omvendte spørgsmål kan ikke stilles til nordmændene. Vi behøver blot at slå op i »Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevarelse«s seneste årbog (1954), hvor vi i en artikel af *Bent C. Lange* om *Norske teglovner fra middelalderen* finder en jævnføring med danske fund (Lindeballe, Vejle amt) og et fortræffeligt billede af det middelalderlige tag på Kippinge kirke. —

Bent C. Lange:
Norske
tegløvner fra
Middelalderen.

I tidsskriftet *Nordisk Kultur* er der indenfor serien »Teknisk Kultur« tidligere fremkommet afhandlinger om våben, lervarer, metaller, vævede stoffer og dragter. Nu har prof. *Sigurd Erixon* i årgangen 1955 bl. a. publiceret en afhandling om *djurfångst och jakt samt insamling af vegetabiliska födoämnen under nyare tid*.

Sigurd Erixon:
Djurfångst och
jakt samt in-
samling av
vegetabiliska
födoämnen.

Forf. påviser den etnologiske begrundelse for indsamling af vildtvoksende vegetabiliske fødemidler dels ud fra almindeligt ernæringshensyn dels til afhjælpning af mangelsygdomme (skørbug). Efterhånden dyrkedes flere af disse frugter, således kornsorterne — dog med undtagelse af manna-græs (*glyceria fluitans*). Sidstnævnte erstattedes imidlertid i Skandinavien af *festuca fluitans*, der også benævntes manna-græs. »Manna-sødgræs« har, siger forf., således også været samlet i Danmark og specielt på Lolland, hvorfra det tilmed eksporteredes.

Vi håber i næste årgang at kunne bringe en afhandling om det lollandske manna-græs. —

I Festskriftet til rigsarkivar Linvald skriver *Gunnar Olsen* om *Geistlige arkiver på Sjælland og Lolland-Falster før 1647* — året, fra hvilket det ældste sjællandske herredsarkiv stammer.

Gunnar Olsen:
Geistlige
arkiver på
Sjælland og
Lolland-
Falster før
1647.

Vor viden om Danmarks historie i middelalderen hviler blandt andet på, hvad kirken og dens mænd gennem forvaltningsakter og breve har overleveret os. Men så snart det drejer sig om lokale efterretninger fra herreder og sogne, er kilderne meget sparsomme.

Gunnar Olsen anstiller i sin lille afhandling nogle betragtninger over, hvad der for provstiernes og sognekaldenes

vedkommende kan antages at have foreligget, og hvad der heraf er gået tabt, idet han af de overleverede kilders henvisninger, hvor sådanne foreligger, drager slutninger med hensyn til, hvilket materiale der kan tænkes at have eksisteret.

I så henseende vil tilfældet, at man er i besiddelse af »Ærindlev og Olstrup Sognes Præstekrønike 1415—1669«, for største delen samlet af Jakob Clausen. Men hvad har han bygget på? Jo, i det væsentlige på Jørgen Christiernsens indberetninger, provstebøger og visitatsbøger (de to sidste endnu delvis i uddrag hos Poul Rogert) samt hans bog om kirkens privilegier (i Karen Brahes bibliotek). Foruden sådant materiale må der, efter forf.s mening, navnlig også have foreligget kirkebøger med genparter af kirkernes dokumenter og breve, provsteregistre, jordebøger, kopibøger, regnskaber og skattelister. Når der nu — fraset Fuglse Herred — er så beklagelig lidt levnet af præste- og provstearkiverne, må årsagen hertil, siger forf., søges i u hensigtsmæssige opbevaringsforhold i præstegårde, hos kirkeværger eller -patroner, hos degne o. s. v.

Desværre synes der her til lands ikke at have været brevkister i selve kirkerne, og man kunde derfor spørge, om da ikke aflevering til et centralarkiv havde kunnet redde disse skatte? Det er dog tvivlsomt — Sjællands bispearkiv gik op i luer ved Københavns brand 1728. Saa svært er det at bevare arven fra fortiden.

Et andet eksempel er det af genealog *Alfred Larsen* (ovenfor under »småstykker«) fremdragne med hensyn til flere lolland-falsterske kirkebøger. —

At det kan gå lige så uheldigt med andre fortidsminder kan man f. eks. se af museumsdirektør, dr. phil. *Helge Søgaard's* meddelelse i »Den Gamle By«, årbog 1955, om en *kisteplade fra Maribo*, der var endt som rivejern, indtil dr. Søgaard's årvågne blik fandt den.

Ved nærmere undersøgelse viste rivejernet sig at være en messingkisteplade for Birgitte Steensen født på Grimsted gård 1636, død to år efter og begravet i Maribo Domkirke (findes ikke i kantor Ross' fortegnelser, årbog 1947, s. 308).

Helge
Søgaard: En
kisteplade fra
Maribo.

Ved varsom restaurering har man været i stand til at læse kistepladens indskrift. —

Vor årbog bragte i 1945 og 46 nogle spredte oplysninger om »mikmuskagen« og dens historie på Lolland-Falster.

Nationalmuseet har nu i de senere år ved museumsinspektør *Bjarne Stoklund* foretaget en undersøgelse af hele spørgsmålet om *høstkage og julerente*, hvis resultat på grundlag af det indsamlede materiale er meddelt i »Budstikken« for 1956.

Mikmoskagen (på lollandsk) møkmøskagen (på falstersk) var — som det oprindelige navn »mikkelsesmessekeg« antyder — en kage, som uddeltes til høstfolkene ved høstens afslutning oprindelig omkring mikkelsdag (29. september), på hvilken høstgildet hyppigst afholdtes.

Mikmuskagen var en flad, cirkelrund hvedekage og dens størrelse var afgørende for gårdens renommé. I Taagerup f. eks. »hed det sig altid, når det var et godt sted at høste, at man fik en mikmuskage så stor som et vognhjul«.

Særlig bemærkelsesværdigt er det, at Stoklunds undersøgelse tillige viser, at mikmuskagens geografiske område er ret nøje begrænset til Lolland-Falster og det sydlige Jylland, medens julerenten ganske overvejende var i brug udenfor disse områder. —

Forfatteren, dr. phil. *Gudmund Schütte* har gentagne gange skrevet om dyr som genstand for religionsdyrkelse i vor oldtid, navnlig om tyredyrkelsen. I en afhandling i »Skivebogen« 1955 (s. 114) om *jydske og østdanske Helligdomme for dyredyrkelse*, har Schütte behandlet et emne, som han mener ikke hidtil har været tilstrækkelig påagtet. Forf. fremsætter den formodning, at forekomsten af dyrenavne i adskillige stednavne har sakral oprindelse. Dette gælder også her på Lolland-Falster; således nævner Schütte Fuglse (fugl), Arninge (ørn), Horslunde (hest), og han antager, at disse navne er ældre end stednavne med asaguders navne som forled (Torslunde, Tirsted) o. s. v.

Stednavneudvalget (jfr. Maribo Amts Stednavne) har dog ikke turdet tage stilling til dette spørgsmål, som Gudmund Schütte nu sætter til diskussion. —

Bjarne
Stoklund:
Høstkage og
julerente.

Gudmund
Schütte:
Jydske og øst-
danske Hellig-
domme for
Dyredyrkelse.

Knud
A. Larsen:
Solvogn og
solcult.

I »Kuml« for 1955 har cand. mag. *Knud A. Larsen* offentliggjort en afhandling om *solvojn og solcult*. Forfatteren hævder, at Trundholm-vojnens sol aldrig har haft mere end een gylden skive (dagsiden), som drages over himlen af hesten fra øst til vest. Problemet for vort oldtidsfolk har været, hvorledes solen om natten nåede tilbage fra vest for atter at stå op i øst. Her mener forf. at kunne påvise, at solvojn tænkt at blive ført tilbage om natten og følgelig vendte den mørke side (natsiden) mod beskueren i nord. Påstanden understøttes med en række andre billeder: helle-ristninger og graveringer på bronze. Paa disse sejles solen ofte i et skib tilbage om natten. I senere bronzealder anvendes solbilledet, undertiden kun dekorativt (ragekniven fra Kettinge, fig 5 a), idet man nu i stedet for solen dyrker solguden. Denne afbildes da med forskellige attributer som den oprakte hånd med udspilede fingre (morgenrøden), thorshammer, frugtbarhedstegn m. m., ofte flere i forening, undertiden også styrende den hestetrukne solvojn. Forf. standser ikke ved det nordiske bevismateriale, men fører bevisekæden helt tilbage — arkæologisk og sprogligt — til græsk, persisk og indisk solcult.

Det er teorier, som vistnok længe har beskæftiget viden- skaben, men som her på særdeles overbevisende måde er blevet fremført på et omfattende grundlag. —

Minderige
Steder i
Grundtvigs Liv

Det er Grundtvig på en ny måde, som vi oplever gennem *Holt og Madsens* fotografiske billegbog af *Minderige Steder i Grundtvigs Liv*. En måske noget usædvanlig måde at lade Grundtvig fremstå på, kunne man synes. Men *Ernst Borups* lødige tekst slynger et smukt mindebånd om de særdeles ud- søgte billeder. For mange kan bogen tjene som en første introduktion til Grundtvigs liv og virke, for mange som en kær mindelse herom.

Vi nikker genkendende især til Torkilstrup og Gunslev. —

Sprogets
melod i.
Danske
dialektidgte.

St. St. Blicher, Erik Bøgh, Skjoldborg, Jeppe Aakjær, Kaj Munk, Helene Strange og mange flere har skrevet digte til hjemstavnens pris. Værdifuldest er vel de digte, som er lagt i munden på hjemstavnens egne beboere og med hjem- stavnens egen dialekt, digte, der udmærker sig snart ved

djærvhed og snart ved finhed, snart ved pragt og snart ved jævnhed som de vilde blomster ved vejkannten.

Af de mest typiske har *personalet i Schweitzer's Bogtrykkeri, Vejle*, ved Richter Hansen udgivet en nydelig lille buket med yndefulde tegninger af K. V. Jensen. Af disse digte har vi særlig grund til at glæde os over Kaj Munks »Ungkarlesang« (i lollandsk dialekt) og Helene Stranges »Falster« (i falstersk dialekt). —

Det er meget fortjenstfuldt og et eksempel værdigt til efterfølgelse, at Nagelsti bylav — som altså fortsat eksisterer og værner om de gamle traditioner — har udgivet posthumt et udtog af gårdejer *Chr. Ringsings* samlinger om *Nagelsti bylav*.

Chr.
Ringsing:
Nagelsti bylav.

Bogen, som er tilrettelagt af F. Nabe-Nielsen, indledes med et smukt forord og indeholder en kort redegørelse for Nagelsti bys og Nagelsti bylavs historie samt nogle bemærkninger om gadetræet. Den største del af bogen udgøres af lister over hver gårds tidligere beboere m. m. ledsaget af gode luftfotografier af hver enkelt gård.

Det er kun skade, at dette arbejde, som fremtræder i et nydeligt udstyr, ikke har fået et fyldigere omfang. —

Lollands Højskoles brand kuldcastede alle planer om til højskolens 50-årsdag at skrive skolens historie, og i stedet har *elevforeningen* udgivet et lille jubilæumsskrift med spredte erindringer, skrevet af tidligere forstandere og elever.

Lollands Højskoles
årskrift
1955.

Som motto over skriftet kunne meget vel stå de ord, som forstander Bengtsson har formuleret i indledningen: »Det har aldrig kunnet lade sig gøre, men det er altid blevet gjort alligevel«. Thi gennem flere af indlæggene, navnlig Sigurd Brøndstedts, får man indtryk af de mange problemer, der er forbundet med at drive højskolevirksomhed — navnlig på Lolland — problemer, der med held er blevet løst efter de skiftende tiders behov, ligesom de sikkert også vil blive løst i forhold til vor tids åndelige og materielle vilkår. Det kan i denne forbindelse nævnes, at forstander Bengtsson andetsteds på overbevisende måde har redegjort for de betydelige opgaver, der stadig kalder på højskolerne, og heri

støttes han kraftigt af andre kyndige folk som Engberg-Pedersen.

Iøvrigt stiller forstander Bengtsson os en virkelig beskrivelse af Lollands Højskoles historie i udsigt. —

Den danske Femernrutekomité har 1955 udsendt et nyt hefte af ingeniør *E. V. Lundsryd* om *Rødby-Femernruten*, der følger hans brochure af 1952 om emnet op (jfr. årbog 1953, s. 278), således som det anføres i forordet.

Lundsryd gennemgår de forskellige overfartsmuligheder og slutter med at påvise, at en rute Rødby Havn-Grossenbrode som mellemløsning ikke er væsentligt hurtigere end Gedser-Grossenbrode forbindelsen, selv med visse forbedringer af de øvrige strækninger mellem Nykøbing og Lybæk, og at »fugleflugtslinien« derfor er den eneste rigtige løsning.

Noget andet er, at en omlægning af forbindelsen til Rødby ville have øget turistmæssig interesse for Lolland-Falster. —

Årsberetning.

Historisk Samfunds ordinære generalforsamling afholdtes den 26. november 1955 i Maribo, hvor formanden, stiftamtmand, greve *Reventlow*, bød velkommen og aflagde følgende beretning:

Det forløbne år har bragt en bedring i Historisk Samfunds økonomi, takket være den i fjor vedtagne kontingentforhøjelse, således at der er fremkommet et omend beskedent overskud på regnskabet. Men trykkeomkostningerne er i stadig stigning. Særlig glædeligt er det, at vort medlemstal ikke er dalet, men at medlemmerne tværtimod har stået trofast om Historisk Samfund, der nu tæller ca. 1060 medlemmer.

I årets løb blev der foranstaltet en udflugt til *Sorø* under stor tilslutning fra medlemmernes side. Akademiet besøgte under elskværdig vejledning af akademiets rektor Sigurd Højby (tidl. Maribo), og klosterkirken besøgs under kustos Christensens erfarne førerskab. Med særlig interesse besøgs man bl. a. altertavlen, der er skåret af Hendrik Werner (jfr. Maribo domkirkes altertavle).

Af virksomheden iøvrigt er der grund til at nævne, at man har udsendt tilbud til folkeskolerne på Lolland-Falster af Historisk Samfunds årbog (vederlagsfrit) som *præmie til en flink elev i historie* med henblik på styrkelse af ungdommens interesse for hjemstavns historien. Vi håber, at man vil gøre flittigt brug af tilbudet.

Endvidere påtænker Historisk Samfund udgivelsen af visse dele af »*Hans Mortensens Levnetsbog*«, navnlig omfattende afsnittene om Hesnæs samt Øverup og Moseby, hvis de fornødne midler hertil kan tilvejebringes. Trykningen anslås at ville koste 7000 kr., og Historisk Samfund modtager gerne bidrag, små eller store. Det var dansk-amerikaneren, opfinderen Peter L. Jensen, der under sit besøg på Falster henlede Historisk Samfunds opmærksomhed på bogen, som også omtaltes udførligt i pressen. Peter L. Jensen er selv gået i spidsen for indsamlingen ved at skænke det meget smukke beløb af 400 dollars.

Som sædvanlig var Historisk Samfund repræsenteret på Historisk Fællesforenings årsmøde, der denne gang afholdtes i Herning. På mødet fremkom der navnlig betænkeligheder med hensyn til de historiske samfunds vanskelige økonomi, idet tilskudene ikke er vokset i forhold til pengenes synkende værdi, og der henvistes til undervisningsministerens udtalelse på den foregående dags museums møde om, at både *staten og ikke mindre kommunerne* burde være sig deres kulturelle ansvar bevidst.

Paa den anden side fremhævedes på nævnte møde forskellige måder at aktivisere de historiske samfunds virksomhed på, bl. a. ved *foredrag, indsamling af kulturelt stof* helt op til nutiden og ved at fremkalde *sognebeskrivelser* fra folk, som er fortrolige med hjemstavnsens historie. Også jeg tror meget på nytten af sammenkomster, som bl. a. kan give mange impulser og påmindelser.

Til slut vil jeg gerne bringe en hjertelig tak til en række myndigheder og institutioner for den støtte, de har ydet os, nemlig Undervisningsministeriet, Maribo amtsråd, Det Classenske Fideicommiss, Lollands Spare- og Laanebanks Fond, Den lollandske Landbostands Sparekasse, Nakskov, Landbostandens Sparekasse, Nykøbing F., Errindlev Sparekasse, Det Bertouch-Lehnske Fond samt snedkermester Emil Larsen.

Også pressen bringer jeg en oprigtig tak for den forståelse og støtte, den altid viser Historisk Samfunds arbejde.

Kassereren, forretningsfører *Thordrup*, aflagde derefter det reviderede regnskab for året 1. april 1954—31. marts 1955. (Se uddrag).

Beretning og regnskab godkendtes enstemmigt af generalforsamlingen.

Under »eventuelt« drøftedes Historisk Samfunds arbejdsopgaver. Forretningsfører *A. Thordrup* foreslog støttet af handelsgartner *Bek Pedersen* at ansøge kommunerne om tilskud. Hr. *Bek Pedersen* slog også til lyd for sognemøder, eventuelt indenfor aftenskolerne eller aftenhøjskolerens rammer.

Redaktør *Verner Hansen* udtalte ønske om genoptagelse af de årlige lokale sommerstævner, og om fortsat udgivelse af *Sv. Jørgensens* bøger »Bag Diger og Hegn«. Endvidere ønskede han samarbejde med hensyn til et foredragsprogram for hjemstavnshistorie i aftenskolen og spurgte om, hvad der var sket med hensyn til revision af kildefortegnelserne.

Folketingsmand *Sv. Jørgensen* oplyste, at udgivelsen af 3. bind af »Bag Diger og Hegn« bl. a. var et økonomisk spørgsmål.

Formanden, *Greve Reventlow*, tilsagde støtte med hensyn til tilrettelæggelse af foredragsspørgsmålet, men mente, at spørgsmålet i første række skulle drøftes af Historisk Samfund og Stiftsmuseet med Amtsungdomsnævnet.

Baron *Bertouch-Lehn* udtalte glæde over den forbedrede økonomi, men oplyste, at man på årsmødet i Herning havde ytret betænkelighed ved de ringe forfatterhonorarer, dels ud fra den betragtning, at de offentlige tilskud også burde anvendes til betaling af forfatterne, dels ud fra ønskeligheden af at skaffe gode forfattere. Hvad foredragsvirksomheden i aftenskoler og aftenhøjskoler angik, mente *Bertouch-Lehn*, at Historisk Samfund ville kunne hjælpe til at finde foredragsholdere. Med hensyn til kildefortegnelserne meddelte han, at man håbede, at de to Centralbiblioteker ville tage opgaven op.

Endelig fremsattes forskellige forslag med hensyn til udflugter i det kommende år, og bestyrelsen bemyndigedes til at søge disse tilrettelagt.

Til bestyrelsen genvalgtes Folketingsmand Sv. Jørgensen, Toreby, Handelsingartner Bek Pedersen, Nakskov, Bibliotekar Valerius, Maribo, og Fuldmægtig Nabe-Nielsen, Nykøbing F.

Revisorerne genvalgtes. Samfundets bestyrelse og revision består herefter af:

Samfundets bestyrelse:

Stiftamtmand, greve F. Reventlow, Nykøbing F., *formand*.

Folketingsmand Svend Jørgensen, Toreby, *sekretær*.

Rektor L. Willesen, Nykøbing F.

Lærer A. H. Bendsen, Bandholm.

Baron R. Bertouch-Lehn, Højbygård, *redaktør*.

Forretningsfører A. Thorstrup, Nakskov, *kasserer*.

Viceskoleinspektør L. Kring, Nykøbing F.

Sognepræst Tage Lunn, Birket, Torrig.

Handelsingartner J. Bek Pedersen, Nakskov.

Bibliotekar V. Valerius, Maribo.

Fuldmægtig F. Nabe-Nielsen, Nykøbing F.

Lærer A. E. Nørdrup, Horbelev.

} *Redaktionsudvalg.*

Revisorer:

Amtsforvalter O. E. Sonne, Maribo.

Amtsfuldmægtig Rich. Nielsen, Nykøbing F.

Uddrag af regnskab for 1954—55:

In dt æ g t :	Kr. Ø.	U d g i f t :	Kr. Ø.
Kassebeholdning 1/4 1954...	23,26	Årbogen	6.063,16
Renter	40,66	Forfatterhonorarer	189,97
Tilskud	2.025,00	Møder	497,52
Medlemsbidrag	5.798,55	Administration	785,20
Salg af årbøger.....	322,24	Andre udgifter	290,24
Salg af Perlestikkerbogen ...	224,40	Købt 20 stk. Perlestikker-	
Salg af Maribo Amts Sted-		bogen	400,00
navne	222,55	Købt 75 stk. Maribo Amts	
Refunderet papirafgift.....	113,40	Stednavne	300,00
		Kassebeholdning 31/3 1955...	243,97
	<hr/>		<hr/>
	8.770,06		8.770,06
	<hr/>		<hr/>

Medlemsliste.

Maribo:

- Andersen, H. C., Kontorbestyrer, Museumsgade.
Andersen, J. P., Handelsgartner.
Bak, Tage, Kommunalærer, Ny Klostergade 13.
Beck, Rich., Fru Købmand.
Bolvig, J., Lærerinde Frk.
Bøteling, Carl, Nørregade 5.
Davidsen, L., Kæmnerkontoret.
Dyckjær, Chr., Landinspektør, Refshalevej.
Ellehaug, Chr. Johs., Læge.
Engel, Fru Konsulent, Østergade 51.
Frandsen, Poul, Arkitekt, Vester-gade 15.
— Ellen, Vesterbro 36.
Frederiksen, E., Rektor, Østergade 2.
Friborg, W., Fabrikant, Suhrsvej.
Godfredsen, Husbestyrerinde Frk., Amtsforvalterboligen.
Hansen-Garde, Postmester.
Hansen, R. C., Bankdirektør.
— Edvard, Direktør, Refshalevej 38.
— S. Stenstrup, Ansgarsvej 9.
— Verner, Redaktør, »Ny Dag«.
Hinrichsen, Fru Installatør.
Hjerrild, B., Skolebestyrer.
Holst, Birthe, Adjunkt Frk., Maribo Gymnasium.
Jacobsen, Hother, Frisørmester, Vestergade.
Jensen, Harald, Købmand, Vester-gade 22.
— Kristian, Dommer, Vesterbro 22.
— M., Osthandler, Ostecentralen.
Johansen, Kjeld, Disponent, Vester-gade 22.
Jungersen, S., Landinspektør.
Kjær, K., Overretssagfører.
Knudsen, V., Direktør, Sdr. Boule-
vard.
— M., jun., Urmager.
Konradsen, O. G., Skovrider, Refs-
halevej 28.
Krag, Th., Inkassator.
Krarup, Preben, Sagfører.
Kruse, K. P., Skoleinspektør.
Larsen, L., Gartner, Østergade.
— Overbetjent.
Looft, J. A., Maskinmester, Suk-
kerfabrikken.
Madsen, Axel, Forvalter, Sukkerfa-
brikken.
Lundsteen, E., Overlæge, Vesterbro.
Møribo Gymnasium.
Møribo Kommune.
Maribo kommunale Børnebibliotek.
Milling, Direktør, Dampmøllen.
Musse, H., Arkitekt, Vestergade.
Møller, Frede, Malermester.
Nicolaisen, H., Grosserer.
Nielsen, Chr., Fisker, Engvej 25
— Kaj, Trafikassistent.
— N. M., Radioforhdl.
— Gunnar-, Tømrermester.
Nissen, Sophus, Fotograf.
Nissen, Th., Balslev, Overingeniør,
Østervej 44.
Nørgaard, K., Købmand, Østergade.
Olivarius, fhv. Stiftsprovst.
Petersen, Carl, Bogholder, Øster-
gade 22.
Pedersen, Poul, Slagtermester, Ve-
stergade.
— Viggo, Boghandler, Vestergade.

Petersen, Trafikkontrollør, Sdr. Boulevard.
 — Henry, Direktør.
 — Svend, Overassistent, Suhrsvej 2.
 Philipson, Anton, Købmand, Boulevarden.
 Rasmussen, Carl A., Smedemester, Boulevarden 5.
 — C. O., Vaskemester, Østervang 43 C.
 — Hans, Læge, Ny Klostergade.
 — Olaf, Bogtrykker, Nørregade.
 — Sofus, Kommuneleder.
 Rosenfeldt, K., Stationsforst., Refshalevej.
 Skaaning, Købmand, Vesterbrogade.
 Sondrup, Knud, Redaktør, Lollands Tidende.
 Sonne, O. E., Amtsforvalter.
 Staunstrup, A., Lærer, Vestergade. Stiftsbiblioteket.
 Stiftsmusæet.
 Suhr, J. P., Købmand, Torvet.
 Swanstrøm, J. E., Civilingeniør, Sukkerfabrikken.
 Søgaard, E. Wilh., Boghandler.
 Sørensen, Edm., Stenhuggerm., Ny Klostergade 2.
 Valerius, V., Overbibliotekar, Refshalevej.
 Wedege-Mathiassen, H., Bankdirektør.
 Wested, Ole Blak, Lrsagfører.
 Winchler, R. Hansen, Musikdirektør.

pr. Maribo:

Christensen, H., Førstelærer, Hillested.
 Egballe, C., Lærer, Engestofte.
 Eriksen, H., Lærer, Skelstrup.
 Frandsen, Svend, Gartner, Erikstrup.
 Hansen, Hjalmar, Husejer, Erikstrup.
 Nicolaisen, Margr., Lærerinde Fru, Hillested.

Nielsen, Jørgen, Lærer, Maglemer.
 Petersen, Peter, Parcellist, Olstrup.

Bandholm:

Abel, Carl, Tømrermester, Reersnæs. Bandholm Bibliotek.
 Bendsen, H., Førstelærer.
 Christensen, Karen, Lærerinde, Fr. Christjansen, Fru Proprietær, »Thomasminde«.
 Dalsby, Aage, Proprietær, »Vildmosegaard«, Saltvig.
 Holtse, Sognefoged, Reersnæs.
 — Vald., Gaardejer, Blans.
 Hovmand, G., Skibsmægler.
 Jeppesen, Mads, Kontorassistent.
 Jørgensen, Chr., Gaardejer, Havløkke.
 Knuth, F. M., Lensgreve, Knuthenborg.
 Kristensen, Otto, Gaardejer, Reersnæs pr. Bandholm.
 — Rasmus, Gaardejer, Reersnæs pr. Bandholm.
 Mathiesen, Trafikassistent.
 Møller, Sofus, Malermester, Kældernæs.
 Mønbo, J. P., Købmand.
 Nielsen, Henrik, Gaardejer, Reersnæs.
 Pedersen, Ejner, Landmand, Baadsminde.
 — S. C. Hvalsøe, Lærer, Blans.
 Rasmussen, Jørgen, Uddeler.
 Wiingaard, G., Konsul.

pr. Bursø:

Bitsch, Chr., Proprietær, Søgaarde.
 Bursø Folkebogsamling.
 Wolsing, Niels, Gaardejer.
 Christiansen, G., Lærer.

Øerne:

Bang-Jensen, P., Sognepræst, Fejø.
 Jensen, Rasmus, Læge, Fejø.
 Winding, Fru Dyrslæge, Fejø.

Danielsen, Vald., Sogneraadformd.,
Femø.

Killerich, P., Sognepræst, Femø.

Munksgaard, Læge, Femø.

Petersen, P. A., Gaardejer, Nørreby,
Femø.

Skotte, Henrik, Førstelærer, Femø.

pr. Nørreballe:

Andersen, C., Mejeribest., Østofte.

Christensen, Th., Gaardejer, Gl.

Skovgd., Paarup.

Danielsen, Karl, Gaardejer.

Mortensen, Axel, Mælkehandler,
Østofte.

Pedersen, Fru Ingeborg, Paarup.

Østofte Sognebogsamling.

pr. Stokkemærke:

Bierbum, E., Snedkermester.

Clausen, Henry, Gaardejer.

Davidson, Vald., Sognepræst.

Hansen, Hovmand, Godsejer, Knu-
thenlund.

Henriksen, Fru, c/o Gdr. A. Møl-
ler.

Stokkemærke Bibliotek.

pr. Ryde:

Christiansen, Harald, Gaardejer,
Skørringe.

Clausen, Johs., Gaardejer, Skør-
ringe.

Hansen, P. H., Bestyrer, Ryde Sav-
værk.

Jensen, Astrid, Fru, Skørringe Elek-
tricitetsværk.

Jørgensen, Ove, Sognefoged, Chri-
stiansdal.

Larsen, Emil, Parcellist, Stibanken.

Mølholm, A., Dyr læge, Brandstrup.

Nakskov:

Adrian, Svend, pens. Trafikass., Mid-
lerkampsvej 19.

Allerup, G., Boghandler, Sønder-
gade.

Andersen, Direktør, »Danske Køb-
mænd«, Havnegade.

— Ludv., Lodsformand, N. Niel-
sensgade 1.

— Niels, Købmand, »Uldvarehuset«.
— P. Falkenberg, cand. mag., Have-
byen 11.

Arnshoff, Anhardt, Konsulent,
Vejlagede 26.

Aubertin, M., Tømmerhandler,
Rosnæsvej.

Bang, Ellen, Frk. cand. mag., Hav-
negade 69.

Beier, C. Landsretssagfører, Ny-
gade 33.

Bjelbo, C. H., Grosserer, Vejlegade.

Bjerger, Alf., Skolebestyrer, Nakskov
private Realskole.

Bock, Karl N., Rektor, Dr. phil.,
Torvet 1.

Bock, Rolf, Tandlæge, Søndergade.

Bondesen, Ingv., Arbejdsmand, Kon-
genstofte 16, I.

Børnebiblioteket, Nakskov Folke-
bibliotek.

Bøtcher, Holger, Købmand, Sønder-
gade 53.

Centralbiblioteket, Klostergade.

Christensen, Chauffør, Birkevæn-
get 10.

— E. R., Direktør, Kondenserings-
fabriken.

— Carl, Fuldmægtig, Kondense-
ringsfabriken.

— Chr., fhv. Stadsingeniør, Have-
byen 18.

— Friis, Urmager, Søndergade 23.

— J., Viceinspektør Frk., Rosenpar-
ken 12 B, I.

— K. Vibe, Landsretssagf., cand.
jur., Nygade.

Christoffersen, J. C., Statsaut. Revi-
sor, Nygade.

- Dastrup, Fru Joh., Nygade.
 Date, A., Skoleinspektør, Jødevej 30.
 Dideriksen, Werner, Dyr læge, Win-
 chellsgade 27.
 Eliassen, Casper, Annoncechef, »Ny
 Dag«.
 — Chr., Fotohandler, Nygade 18.
 — Terje, Kontorassistent, Maribo-
 vej 69, I.
 Elmer, Bankass., Handels- og Land-
 brugsbanken.
 Falbe-Hansen, Poul, Læge, Nybro-
 gade 1.
 Ferdinandsen, A., Trafikass., Perle-
 stikkergade 2 b.
 Folkvard, H., Sognepræst, Præste-
 stræde.
 Frandsen, K., cand. pharm., Nybro
 Apotek.
 Frederiksen, Poul, Planteskoleejer,
 Apotekervej.
 Fussing, Poul, Isenkræmmer, Torvet.
 Gaardmand, E. N., Tandlæge, Søn-
 dergade.
 Gudmundsen, H., Annoncechef, Lol-
 lands Tidende.
 Græsholm, E., Underdirektør, Svin-
 gelsvej 62.
 Gunnersen, L., Skibsfører, Havnega-
 de 23.
 Hansen, Fuldmægtig, Lollands Bank.
 — Anders, cand. pharm., Nybro
 Apotek.
 — Frk. Marie Elsebeth, Revent-
 lowgade 2.
 — Fr., Blikkenslagerm., Vejlegade
 12.
 — H. P., Direktør, Nakskov Damp-
 mølle.
 — Marius, Lektor, cand. mag., La-
 vendelvej 2.
 — Poul, Tandtekniker, Nygade 6.
 — Rudolf, Vulkanisør, Vejlegade.
 — A. Søgaard, Lærer, Solsikkevej.
 — V., Gartner, Sønderport.
 Hansen, Vilh., Kasserer, »BOB«,
 Søndergade.
 Hesselgren, J. L., Kioskejer, Jernba-
 negade.
 Hinsby, Knud, Maskinarbejder,
 Taarsvej 113.
 Holck, Frk. K., Danagade 5.
 — Rud., Arkitekt, Svingelsvej 5.
 Holte, Niels, cand. mag., Kastanie-
 vej 16.
 Honoré, Knud, Skotøjshandler, Ro-
 senvænget 11.
 Hornbæk, O., Købmand, Taarsvej
 117.
 Hovmand, E., Sagfører, Havnegade
 53.
 Iongh, Jaap de, Landsretssagfører,
 Nygade 4.
 Iversen, Ole Bertel, Købmand, »Uld-
 varehuset«.
 Jakobsen, Aage, Postmester.
 — Einar, Redaktør, Lollands Ti-
 dende.
 — H. J., Købmand, Bredgade.
 — Thorkild, Politimester.
 Jensen, A., Ø. Boulevard 19, I.
 — Harald, Bankdirektør, Handels-
 og Landbrugsbanken.
 — Harald, Malermester, Heesvej 36.
 — Konrad, Bankfuldmægtig, Land-
 mandsbanken.
 — P. Munk, Sagfører, Rosenvæn-
 get 8A, II.
 — Rich., Boghandler, Ø. Boule-
 vard 1.
 — S. Lund, Folketingsm., Løjtofte-
 vej.
 — Vilh., Muremester, Fayesvej 7.
 Jørgensen, H. Alf., Snedkermester,
 Jernbanegade 3.
 — C. V., Installatør, Søndergade.
 — Kastor, Købmand, Nr. Boule-
 vard 3.
 — Chr., Proprietær, Færgelands-
 gaarden.

- Jørgensen, E., Repræsentant, Ahornsvej 11.
 — Leo, Kommunelærer, Fayesvej 3.
 Ketelsen, S., Landinspektør, Havnegade 81.
 Kiertzner, P., Bogbinder, Tilegade 19.
 Klerens, J., Politifuldm., Rosenvænget 10 E.
 Klinke, Alvin, Direktør, Havnegade.
 Knudsen, Aage, Direktør, Nytorvhus.
 Kristoffersen, Aage, Bankdirektør, Lollands Bank.
 Krogsbæk, Janus, Tandlæge, Sønderport.
 Kryck, Otto, Gartner, Ø. Boulevard.
 Krøyer, Jens, Konsul, Nygade 4.
 — T. G., Konsul, Nygade.
 Kyhl, H. T., Bankdirektør, Havnegade 45.
 Langhoff, E., Assurandør, Rødbyvej 47.
 Larsen, Chr., Skoleinspektør, Rosenvænget 29.
 — Valborg, Guldsmed Frk., Søndergade.
 Levinsen, F. C., Landsretssagfører, Nybrogade 1.
 Lindhardtzen, A., Byraadssekretær, Strandvej 3.
 Ludwigsen, N. B., cand. pharm., Nakskov Materialhandel.
 Lumbye, Carl, Maskinhdl., Ø. Boulevard.
 Lund, H., pens. Lærer, Svingelsvej 121.
 — Henrik, Sagfører, Sønderport.
 — Niels, Murermester, Bøgevej 2.
 Løchte, Sv., Læge, Torvet 9.
 Mac Dougal, C., fhv. Overlæge, Birkevænget.
 Madsen, K. Hovmand, Tandlæge, Havnegade 61.
 Madsen, Kn. Erik, Maskinarb., Zonen, Maribovej.
 — Vigand, Tandlæge, Søndergade 23.
 Meinved, Rob., Restauratør, Søndergade 10.
 Mikkelsen, G., Direktør, Fayesvej 14.
 — P. E., Købmand, Torvet 15.
 Mogensen, Erik, Assurandør, Ø. Boulevard 8.
 Munk-Hansen, Overlærer, Solsikkevej 5.
 Møller, Bent, Bogholder, Lollands Tidende.
 — Louis, Salgschef, Havebyen.
 Mølvig, Ove, Købmand, Søndergade.
 Neisig, Herluf, Bankrevisor, Bregnevej 25.
 Nielsen, Emma, Fru, Bredgade 43.
 — Hannibal, Bogtrykker, Fruegade 20.
 — Knud Aage, Læge, Nybrogade 3.
 — Marius, Borgmester, Skovsgaardsvej 47.
 Nørregaard, H., statsaut. Revisor, Nygade 3.
 Olsen, Helge, Gartner, Oksebæksvej 3.
 — Marie, Klostergade 28.
 Ovesen, Martin, Købmand, Nygade.
 Pedersen, A. Wilken, Direktør, Kondenseringsfabriken.
 — J. Bek, Gartner, Svingelsvej 83.
 — Benny, Direktør, c/o P. Hatten & Co.
 — Nordahl, Salgsleder, Gartnernes Salgscentral, Vejlegade.
 Paulsen, A. R., Sparekassedirektør.
 Prytz, D., Overlæge, Dr. med., Hoskiersvej.
 Rasmussen, Chr., Bogtrykker, Winchellsgade 19.
 — Halfd., Skibsmægler, Havnegade 33.

Rauch, E. O., Konsulent, Søndergade 13.
 Rosengaard, Grosserer, Svingelsvej 100.
 Sakskilde, Kurth, Købmand, Søndergade.
 Scheby, K., Bankfuldmægtig, Lollands Bank.
 Schmidt, P. G., Guldsmed, Søndergade.
 Schou-Nielsen, Poula, Søndergade.
 Schrøder & Co., Firma Carl, Havnegade.
 Skaarup, J. V., Bankfuldmægtig, Bredgade 22.
 Skotte, Sv., Snedkermester, Reventlowsgade 2 A, I.
 — H. A., Skoleinspektør, Karbergs Allé 6.
 Sinnbeck, Verner, Redaktionssekretær, Lollands Tidende.
 Steffensen, J. P., Købmand, Søndergade 2.
 Stoltze-Møller, A., Landinspektør, Lienlund.
 Sørensen, K., Lærerinde Frk., Tilegade 22.
 Teknisk Skole v/ Forst. Nyboe, Nr. Boulevard.
 Thordrup, A., Forretningsf., Lollands Tidende.
 Thorsen, Niels, Snedker, Rødbyvej 160.
 Toft, Chr., Skoleinspektør, Løjtoftevej 120.
 Trentemøller, M., Sekretær, Jernbanegade 6.
 Valentin, P., Købmand, Torvet 5.
 Vallø, Jens, Købmand, »Kastor«.
 Ørnsholt, Arkitekt, Svingelsvej.
 Ørvad, Oluf, Direktør, Svingelsv. 79.

pr. Nakskov:

Andersen, O., Lærer, Løjtofte.
 Christensen, Arthur, Prokurist, V. Karleby.

Cour, H. la, Forpagter, Holmegaard.
 Jensen, Gartner, Rudolfsholm.
 — A. Th., pens. Lærer, Vestenskov.
 — Chr. H., Gaardejer, Vigløgke.
 — Jens O., Gaardejer, Snæverald.
 Larsen, Erik, Lærer, Vestenskov Skole.
 Madsen, Viggo, Gaardejer, Mindegaard, V. Karleby.
 Nielsen, Proprietær, Fru, Adams-gave.
 Olsen, Fru Gerda, V. Karleby Præstegaard.
 Rasmussen, K., Godsejer, Fredsholm.
 Rasmussen, S., Proprietær, Bulskovgaard.

pr. Aunede:

Bendsen, Dan, Proprietær, Torpegaard.
 Birkebæk, Lærer, Halsted.
 Dideriksen, Købmand, Ullerslev.
 Frijs, N. Krag-Juel-Vind, Lensgreve, Halsted Kloster.
 Jensen, J. K. V., Lærer, Ullerslev.
 Jørgensen, Kjeldgaard, Arbmd., Aunede.
 Kjær, Chr., Gaardejer, Godthaab, Ore.
 Madsen, N. J., Lærer, Ullerslev.
 Møller, Holger, Hovmester, Halsted Kloster.
 Petersen, Ehrenreich, Rentier, Ullerslev.
 Stryhn, Chr., Handelsgartner, Ullerslev.
 — Erik, Anlæggsgartner, Ullerslev.
 Volmer, Murermester, Halsted.
 Worsøe-Christoffersen, N. E., Dyr-læge, Ullerslev.

pr. Dannemarre:

Hovmand, Kr., Gaardejer, Støby.
 Koch, Chr., Sparekassebestyrer.
 Olesen, Bakkegaard, Sognepræst, Arninge.

Sørensen, Henry A., Mejeribestyrer.
— M., Gaardejer, Pilegaard.

pr. Gloslunde:

Boesen, Aage, Lærer, Gloslunde.
Feldthus, N. F., Læge, Gloslunde.
Hansen, H. J., Gaardejer, Græshave-
gaard.
Juul, Gerhard, Proprietær, Hoby.
Kjær, Meldgaard, Sognepræst, Glos-
lunde.

pr. Tillitse:

Lassen-Laursen, J., Sogneraadsfor-
mand, Tillitse.
Laursen, Tage, Proprietær, Tilke-
gaard.
Lundgren, N. Chr., Fru, Maglehøj.
Nielsen, O., Proprietær, Rosenbjerg.
— Inger, Lærerinde Frk.
Petersen, Vilh., Gaardejer, Jørgens-
minde, Arninge.
Rasmussen, H. Edv., Lærer.
Reventlow, Einar, Greve, Rudbjerg-
gaard.
Søgaard, Anna, Lærerinde Frk.
Sørensen, Alf., Gaardejer, Majbølle.

pr. Kappel:

Bay, J., Godsejer, St. Riddersborg.
Christensen, J., Proprietær, Bartofte-
gaard.
Hansen, Kaj E., Dyrlæge, Munkeby.
Jacobsen, Aage, Gaardejer, Øster-
gaard, Munkeby.
Jensen, Harald, Kommunekasserer,
Næsby.
— I. P., Gaardejer, Næsby.
Madsen, Niels Bo, Kappel Præste-
gaard.
Skeelbo, B., Gaardejer, Vesternæs.
Knudsen, Skytte, Mejeribestyrer,
Bukkedal Andelsmejeri.
Stigsen, Otto, Proprietær, Strand-
gaard.

pr. Harpelunde:

Aggebo, P., Realskolebestyrer, Villa
»Omega«, Sandby.
Brünniche, C., Proprietær, Marie-
bjerg.
Jacobsen, Axel, Proprietær, Jarl-
stensgaard.
Kristjansen, Johs., Gaardejer, Nord-
gaard, Sandby.
Petersen, N. M., Førstelærer, Højs-
marke Skole.
Rasmussen, Aage, Førstelærer.
Sandby.

pr. Købelev:

Clausen, Kaj, Lærer, Købelev.
Larsen, Torben Juul, Proprietær, Ro-
lykkegaard.
Galsgaard, Proprietær, Lille Købe-
lev.
Hove-Christensen, S., Proprietær.
Marthasminde.
Jensen, A. Viggø, Entreprenør,
Skovbølle.
Jørgensen, Laurits, Arbejdsmand.
Rolykke.
Keiding, J., Sognepræst.
Købelev Sognebibliotek.

pr. Onsevig:

Baasch, Herluf, Landmand, Skred-
torpe.
Jørgensen, Mary, Egemose.
Rasmussen, Poul, Sognepræst, Vin-
deby.

pr. Kastager:

Christoffersen, Poul, Hønseriejer,
Kastager.
Dyssegaard, H. H., Pastor, Utters-
lev.
Hemmingsen, Johs., Fisker.
Isaksen, Birger, Førstelærer.
Melgaard, Mathilde, Lærerinde Frk.

pr. Horslunde:

Bjerre, S., Skovfoged, Nøbbølle-
lunde.
Eriksen, Aksel, Parcellist, Langesø.
Horslunde-Nordlunde Sogne-
bibliotek.
Hansen, Holger, Købmand, Nøb-
bølle.
Kolbye, G., Proprietær, St. Tvede-
gaard.
Kristensen, K. A., Læge.
Olsen, Otto, Gaardejer, Langesø.
Stevns, J., Overlærer.
Sønderstrup, Knud, Redaktør.
Ørvad, Kjeld, Mekaniker.

pr. Torrig:

Andersen, Frederikke, Lærerinde,
Mageltving.
Birket Sognebibliotek.
Christensen, Jul. Gaardejer, Torrig.
Hirshals, Sv., Skolebestyrer, Peder-
strup.
Knudsen, Hans, Sogneraadformd.,
Birket.
Lund, F. O., Købmand, Kragenæs.
Nielsen, Fru Godsejer, Pederstrup.
Olsen, A., Førstelærer, Birket.
Ploug, L., Gaardejer, Bønnded.
Søegaard, Sv., Bagermester, Birket.
Thomsen, H., Proprietær, Egelund.

pr. Svinsbjerg:

Hansen, Hansa, Frk. Plantageejer,
Nøbbet.
Mølgaard, Kr., Dyrslæge.
Olsen, O. J., pens. Lærer, Nøbbet.

pr. Vesterborg:

Boye, Axel, Proprietær, Ernstminde.
Haagen, B., Lærer, Lindet.
Johansen, Knud, Gartner, Vester-
borg.
Kallesøe-Jensen, Skovfoged, Rosnin-
gen.

Petersen, Fru, Toftegaard, Lindet.
— Else, Fru, Tønsberggaard.
Søndergaard, Georg, Sognepræst,
Vesterborg.
Sørensen, S., Parcellist, Lindet.
Vesterborg Sognebibliotek.
Videriksen, Fru, Vesterborg Apotek.

pr. Søllested:

Bang, Sadelmagermester.
Bendsen, Erik, Gaardejer, Højreby.
Borre, Kr., Tjennemarke.
Bähr, Henrik, Centralbestyrer.
Christensen, Lærer, Anlægsvej.
Danneskiold-Samsøe, F., Greve, Øl-
lingsø.
Henriksen, I., Lærer, Gurreby.
Højgaard, Ove, Gaardejer, Troelse-
by.
Jacobsen, J., Barber.
Juil, Martha, Fru Gaardejerske,
Nøbbølle.
Jørgensen, L., Godsejer, Søllested-
gaard.
— Kaj, Forpagter, Troelseby.
— Svend, Folketingsmand, Lærer,
Taareby.
Landet-Ryde Sognebibliotek.
Larsen, E., Læge.
Leonhardsen, Kn., Bagermester.
Linding, Chr., Uddeler, Ryde Brugs-
forening.
Madsen, Hald, Manufakturhdl.
Nielsen, Emil, Gaardejer, Skodse-
bølle.
Odsbjerg, F., Provst.
Pedersen, L. P., Rentier, Højreby.
— Robert, V., Lærer, Ryde.
— Rode Due, Gaardejer, Skodse-
bølle.
Rasmussen, Orla, Lærer, Tjenne-
marke.
Søllested Bibliotek.
Trolleborg, Søren, Lærer, Toreby
Skole.

pr. Landet:

Lund, Chr., Gaardejer, Alminde.
 Olsen, Sven, Proprietær, Aalstrup.
 Rauch, K., Førstelærer.

Rødby:

Biblioteket.
 Birch, Musiker.
 Carstensen, Fr., Købmand.
 Due, Knud, Tømrermester.
 Faustrup, C., Stationsforstander.
 Funch, Th., Husejer, Vestergade 33.
 Jacobsen, Marius, Bogholder, Aarbyesvej 49.
 Jul-Christensen, C., Politimester.
 Jørgensen, Em., Snedkermester, Aarbyesvej 49.
 — L., Skoleinspektør.
 — Hjalmar, Købmand.
 — J., Blix, Lollands Tidende.
 — Lauritz, Rentier, Villa »Sæddinge«.
 Larsen, Jon, Barbermester.
 — Orla, Vognmand.
 Markersen, H. M., Civilingeniør.
 Munch-Clausen, A., Proprietær, Rødby Møllegaard.
 Nielsen, C. O., Apoteker, Løveapoteket.
 Nielsen, M., Redaktør, Ny Dag.
 Olsen, Poul, Bankdirektør.
 Pedersen, P., Enkefrue, Engvej.
 Petersen, Chr., Sagfører.
 Poulsen, F. Juul, Postmester.
 — Sofus, Købmand.
 Rasmussen, Hans, Vognmand, Aarbyesvej.
 Ruder, Hans, Pantefoged.
 Saxfjed, F., Fotograf.
 Schiøtz-Nielsen, A., Skrædermester.
 — Walther, cand. pharm.
 Seyer-Hansen, K., Bankdirektør.
 Svendsen, Grønlund, Direktør.
 — Ole Willer, Købmand.

Wengel-Christensen, Gartner, Østergade.

Wiese, P., Læge.

pr. Rødby:

Bertouch-Lehn, P., Baron, Lungholm.
 — R., Baron, Højbygaard.
 Bruun, P. Poulsen, Gaardejer, Ringsebølle.
 Christiansen, Sara, Fru, Højbygaard.
 Haar, Svend, Gaardejer, Vennerseje, Ringsebølle.
 Hansen, Astrid, Fru Parcellist, Kramnitze.
 Hansen, Rud., Forpagter, Ottelundsgaard.
 — Th., Smedemester, Lundegaarde.
 Jensen, Hans Jørgen, Statshusmand, Taagerup.
 Jørgensen, Chr., Sognefoged, Hyldtofte.
 — Chr., Parcellist, Humlegaardsvej.
 — Th., Gaardejer, Lundegaarde.
 Lund, Viggo, Forsøgsleder, »Sophiehøj«.
 Madsen, Axel, Gaardejer, Ringsebølle.
 Møller, Arne, Gaardejer, Gerringe.
 Nielsen, Ejner, Husejer, Taagerup.
 Petersen, Rs., Lærer, Bukkehave.
 — Erh., Landmand, Tjørnebjerg.
 Taagerup-Torslunde Sognebibliotek, Taagerup.
 Wrede, Sogneraadsmnd., Taagerup.

pr. Rødbyhavn:

Christensen, Sv., Gaardejer, Rødby Mark.
 Hybschmann, E., Bageriejer.
 Larsen, Marius, Pumpemester.
 Nielsen, A., Proprietær, Rixø.

pr. Vester Tirsted:

Andersen, Erik, Forpagter, Næsgaard.

Daubjerg, Asger, Købmand, Brandstrup.

Fogh-Hansen, Ebbe, Købmand, Vejleby.

Jacobsen, Alfr., Købmand, Vejleby.

Munk, Anders, Opager Skov.

Pedersen, Helge, Gaardejer, Hollegaard.

Petersen, Niels P., Arbejdsmand.

Sørensen, Sv., Snedker, Brandstrup.

Tirsted-Skørringe-Vejleby Sognebogsamling.

pr. Errindlev:

Errindlev Sognebogsamling.

Errindlev Sparekasse.

Hansen, Chr. Duus, Arbmd., Sjælstofte.

Hansen, Johs., Gaardejer, Assenbølle.

Jantzen, C., Sparekassedirektør.

Konge-Hansen, P., Sognepræst.

Neergaard, Knud Kaas, Førstelærer.

Sarup, H. V., Læge.

Strate, Alfred, Gaardejer, Sjælstofte.

pr. Holeby:

Clausen, Erik, Forvalter, Højbygaard Sukkerfabrik.

Fuglse-Krønge Sognebibliotek.

Grut, Erling, Direktør, Ingeniør, Højbygaard Sukkerfabrik.

Hansen, J. M., Lærerinde Frk., Højbygaardsvej.

— Louise, Frk., Højbygaardsvej.

Holeby Bibliotek.

Jørgensen, C., Boghandler.

— H. C., Proprietær, Annasminde.

— Poul, Skrædermester.

Knudsen, Knud, Gaardejer, Thorslunde.

Larsen, I. M., Skoleinspektør.

Pedersen, Aage Kr., Landmand, Thorslunde.

— Martin, Parcellist, Thorslunde.

Ploug, Carl, Sogneraadsformand, Thorslundegaard.

Romme, Rigmor, Lærerinde Fru.

Sauntved, John, Sognepræst.

Spønneck, L., Greve, Kærstrup.

Sakskøbing:

Christensen, Chr., Rentier, Skolegade 4.

Dornonville de la Cour, G., Proprietær, Cypressesgaard.

Folkebogsamlingen for Sakskøbing og Omegn.

Jørgensen, A., Politifuldmægtig.

Jepsen, pens. Lærer, Guldborgvej 9.

Larsen, Restauratør, Rørbæk.

— Frits, Snedkerm., Nystedvej 11.

Lindqvist, K., Sognepræst.

Mortensen, M., Redaktør, Juniorsgade.

Nedertorp, J. Dagny, Sundhedsplejerske, Rønnebærvej.

Nielsen, Aksel, Redaktør, L.-F. Venstreblade.

Pjenggaard, Johs., Landstingsmand.

Rosenstand, H., Bankbestyrer.

Steffensen, C. Thaaning, Boghandler.

Thygesen, K. O., Stadsingeniør.

pr. Sakskøbing:

Andersen, P., Brøndborer, Slemminge.

— Bent, Sletteskovgaard, Ud Stolpe.

— Erhard, Gaardejer, Forneby.

Arildsen, Olaf, Gaardejer, Kalø.

Christensen, Lærer, Vaabensted.

Eriksen, K., Uddeler, Taars.

Hansen, Vurderingsformd., Hvidesby.

Jacobsen, A., Skovfoged, Jægershvide.

Jensen, Meta, Lærerinde Fru, Oreby.

Jørgensen, Chr., Bødker, Oreby.

Klitgaard-Sørensen, Sognepræst,

Slemminge.

Kristiansen, E., Lærer, Kraarup.
 Marcussen, K., Sognepræst, Vaabensted.
 Olsen, Frederik, Gartner, Oreby.
 Petersen, Gregers, Gaardejer, Udstolpe.
 Pynt, Evald, Gaardejer, Udstolpe.
 Radsted Sognebibliotek.
 Rosenørn-Lehn, Lensbaron, Oreby.
 Strange, Smedemester, Killerup.
 Svendsen, Maler, Fjelde.
 Taars Folkebibliotek.
 Vaabensted-Engestofte Kommunebibliotek.

pr. Grænge:

Buxbom, Marius, Gaardejer.
 Larsen, Jørgen, Repræsentant.
 Larsen, Verner, Gaardejer, Thorsgaard.
 Lolle, Chr., Parcellist.
 Markersen, Chr., Hjælm.

pr. Guldborg:

Hansen, Fru Lods, Guldborg F.
 — Vilh, Snedker, Tatol, Guldborg L.
 Måjbølle Kommunes Sognebibliotek.
 Rasmussen, Ellen, Fru, Sundevedgaard, Guldborg F.

pr. Ø. Ulslev:

Ahrnung, B., Lærer, Vester Ulslev.
 Biblioteket for V. Ulslev-Ø. Ulslev-Godsted Kommuner, V. Ulslev Skole.
 Boyesen, Johs. B., Sognepræst.
 Jensen, Poul, Tømrermester, Skolevej.
 Larsen, Viggo, Lærer.
 Schwensen, E., Forpagter, Ulriksdal.

Nysted:

Andersen, C., Skoleinspektør.
 Bischoff, F., Garvermester.
 Thomsen, Bøgelund, Sagfører.

Jensen, Carl, Pastor.
 Krag, Svend, Isenkræmmer.
 Nielsen, Fr., Viktualiehandler.
 Nysted Folkebibliotek.
 Hansen, R., Dyrslæge, C. R. Hansensvej 1.

pr. Nysted:

Andersen, Alf, Skovløber, Frejlev.
 Nielsen, Ludvig, Gaardejer, Herritslev.

pr. Kettinge:

Henriksen, Marie, fhv. Lektor Frk.
 Pedersen, H. Skjøt. Sognepræst.

pr. Flintinge:

Ahrnung, A., Inspektør, Fuglsang.
 Hansen, V. Jul., Dyrslæge, Toreby.
 Holm, Jørgen, Muremester, Toreby.
 Juul, Carl, Parcellist, Toreby.
 Marquardsen, Ricard, Entreprenør.
 Ringsing, Arne, Gaardejer, Højdalgaard, Nagelsti.

pr. Frejlev:

Kettinge-Bregninge Sognebogsamling.
 Raben, Frederik, Stenvængegaard.

pr. Herritslev:

Jensen, Carl, Amdtsraadsmedlem, Bramslykke.
 Larsen, Chr., Snedker.
 Larsen, Emil, Snedkermester, Herritslev Møbelfabrik.
 Olsen, Chr., Lærer.

Nykøbing:

Abildgaard, Jens, Apoteker, Løveapoteket.
 Andersen, Johs., Forstander, Handelsskolen.
 — Poul, Sparekassebogholder, Hospitalsvej 5.

- Andersen, Vang, Lærer, Jes Jessens-
gade 8.
- Axel, Kai, Fabrikant, Frisegade 51.
- Balslev, Jens, Dyr læge, Thorsens-
vej 33.
- Blegvad-Jensen, Tandlæge, Jern-
banegade 43.
- Boyhus, Tage, Amdraadssekretær,
Søvej 88.
- Bruun, Niels, Dommer.
Byskolen.
Centralbiblioteket.
- Christensen, V. G., Cigarhandler,
Jernbanegade 48.
- Christensen, Leif, Købmand, Lang-
gade 21.
- Clausen, Ella, Frk., Amtsgaarden.
— Ove, Lærer, Ejegodvej 15.
- Dam, C. E., Arkitekt, M.A.A., Slots-
gade 11.
- Drejjer, Kaj, Laggade 6.
- Dresler, O., Bankdirektør, Sundby L.
Dyrfjeld, Repræsentant, Laur. Lar-
sensgade 11.
»Falsters Minder«.
- Fosdal, S., Sognepræst.
- Frederiksen, E., Lærerinde Frk.
- Friser, C. J., Købmand, Nygade 34.
- Fugl, M., Politimester, Ejegodvej 21.
- Gaardmand, Fru M., Nybrogade 9¹.
- Gudme, Per, Sagførerfuldmægtig.
- Hansen, Egon, Fuldmægtig, Telefon-
selskabet.
— Frederikke, Fru, Strandboule-
varden 36².
— M. B., Ligningsinspektør. Inge-
mansgade 4.
— Willy Vagner, Stenhugger, Slots-
gade 55.
- Henriksen, Oliver, Amtslæge.
- Høgsbro, Halfdan, Biskop, Grøn-
sundsvej 1.
- Højer, Vilfred, Købmand, Jernbane-
gade 13.
- Jensen, H. G., Repræsentant, Gart-
nergade 15.
— Johs., Musiker, Teglværksgade 9.
— P., Lærer, Grønsundsvej 75.
- Jørgensen, Erna, Fru, Allé kiosken.
— J., Direktør, Trælsthandelen,
Kajgade.
- Jørgensen-Møller, Landsretssagfører,
Nr. Boulevard 10.
- Jørgensen, Otto, Politiaass., Laur.
Larsensgade 9.
- Knudsen, D., Lærerinde Frk., Østre
Skole.
- Kring, L., Viceinspektør, Strand-
boulevarden 42.
- Kristensen, Bjørn, Overlæge, Sjæl-
landsgade 2.
— Børge, Civilingeniør, Jernbane-
gade 26.
- Larsen, Arnold, Boghandler, Øster-
gade 35.
— Esben, Cigarhandler, Gl. Told-
bod.
— Helge, Adjunkt, Katedralskolen.
— S. B., Assistent, Colbjørnsens-
vej 29.
— Sv. Aa. Fabeck, Repræsentant,
Østre Allé 34.
— Viktor, Sagfører, Torvet 2.
- Lolland-Falsters Stifts-Tidende.
- Lollesgaard, Lektor, Dr. phil., Frise-
gade 20.
- Lund, C. A., Bankrevisor, Skov-
boulevarden 22.
- Lynggaard-Madsen, Forretningsfører,
Strandgade 2.
- Lysholt-Hansen, R., Kommunalærer,
M.F., Hospitalvej 39.
- Madsen, S., Konsulent, Strandboule-
varden 36¹.
- Manicus-Hansen, Adjunkt, Rosen-
vænget 13.
- Matthiasen, H. C., Guldsmed, Øster-
gade 23.

Melgaard, A., Installatør, Jernbanegade.
 Munch, P., Overbibliotekar. Centralbiblioteket.
 Møller, F. H., Overlærer, Østre Skole.
 Nabe-Nielsen, F., Fuldmægtig, Aavej 13,
 Nielsen, Aa., Distriktsbest., Rosendahlsgade 17.
 — K. E., Kommunelærer, Østre Skole.
 — Marie, Sundhedsplejerske Frk., Toftevej 9, Sundby.
 O. A., Kontorfuldmægtig, Politikontoret.
 — Richard, Amtsfuldmægtig, Klosterstræde 5.
 Nobel, H., Tobaksfabrikant, Torvet.
 Olsen, Direktør, A/S Kr. Stærk, H. P. Jensensgade 18.
 Parlev, L., Trafikkontrollør.
 Petersen, Alb., Arkitekt, Slots-gade 37.
 Petersen, Johs., Uddeler, Gaabensevej.
 Poulsen, Kaj, Trafikekspedient, Gaabensevej 56.
 Rasmussen, Ulla Struwe, Bogtrykker, Fru, Jernbanegade 5.
 — Jørgen H., Kommunelærer, Sverigesvej 14.
 Reimer, H. A., Bankdirektør, Landmandsbanen.
 Reventlow, F., Stiftamtmand, Greve
 Samson, Erik, Landsretssagfører, Ejegodvej 23.
 Sidenius, Vilh., Købmand, Vestensborg Allé 11.
 Skafte, Aage, Kunsthandler, Østergade 6.
 Skott, cand. mag., Katedralskolen.
 Sørensen, N., Lærer, Thorsensvej 28.
 Thomsen, E., Lærerinde Frk., Østre Skole.

West, Stationsforstander, Nr. Boulevard 11.
 Willesen, L., Rektor, Katedralskolen. Østre Skole.

pr. Nykøbing F.:

Albrecktsen, Frits L., Skovfoged, Hamborgskoven.
 Bang, Skovrider, Orupgaard.
 Bay, E. Bjørn, »Bjørnebo«, Sundby L.
 Hillerup, Jørgen, Godsejer, Gl. Kirstineberg.
 Krogh, Th., Gaardejer, Sdr. Vedby.
 Lise, M., Sukkerkoger, Kraghave.
 Lohse, Wilh., Muremester, Kraghave.
 Rasch, Poul, Lærer, Nagelsti.
 Snedker, Kjeld H., Gdr., Nagelsti.
 Saunte, L., Lærer, Sundby.
 Wirke, C., Gaardejer, Systofte.

pr. Eskildstrup:

Bertelsen, Lars, Gaardejer, Stødstrup.
 Carlsen, L. O., Gaardejer, Gunslevmagle.
 Dinesen, Godsejer, Skjørringe.
 Eske, L., Larsen, Gaardejer, Ønslev. Eskildstrup Sognebibliotek.
 Frimand, L. P., Gaardejer, Gunslevmagle.
 Hare, Hans, Gaardejer, Sørup.
 — H. P., Gaardejer, Virket.
 Jyde, Carl, Gaardejer, Gunslevmagle.
 Larsen, Vald., Gaardejer, Oustrup.
 Nielsen, Ernst, Lagerforvalter, Nørregade 8.
 Skovdal, Karl, Snedkermester, Tor-kildstrup.
 Tønnesen, Laur., Gaardejer, Ønslev.

pr. Tingsted:

Bech, Mejeribestyrer.
 Bertelsen, Vilh., Sognepræst.

Brygger, N. P., Gaardejer, Bruntofte.
 Foged, G., Gaardejer, Bruntofte.
 Hansen, Gunnar, Mejerist.
 — S. A., Trafikekspedient.
 Karstensen, Otto, Gaardejer, Lidstrup.
 Nr. Ørslev Bibliotek, Lidstrup.
 Olsen, Carl, Skomager.
 — Johs., Tømrer, Øverup.
 Pedersen, Hans Chr., Gartner Sølvhøj.
 Petersen, Vilhelm, Gaardejer, Lidstrup.
 Pille, Jørgen, Gaardejer.
 Rasmussen, R., Stationsmester.
 Tingsted Sognebibliotek.
 Tonboe, T., kgl. Skovrider, Egehus.
 Willert, E., Tømrermester.

pr. Karleby:

Andersen, C. R., Førstelærer.
 — O., Mejeribestyrer, Horreby.
 Jørgensen, N. J., Gaardejer, Eged.
 Larsen, Ernst, Amtsfuldmægtig, Tunnerup.
 Madsen, Marius, Statshusmand.
 Mortensen, Marius, Parcellist.
 Nielsen, Herman, Statshusmand, Horreby.
 Pedersen, R., Uddeler, Horreby.

pr. Egebjerg:

Andersen, H. Fr., Hegnsmand, Tromnæs.
 — Johanne, Pastor, Nr. Ørslev.
 Geertsen, A., Forstander, Nr. Ørslev Ungdomsskole.
 Højer, J. P., Gaardejer, Nr. Ørslev.
 Jepsen, Marius, Gaardejer, Nr. Ørslev.
 Johansen, J. P., Købmand, Nr. Ørslev.
 Johnsen, Vilh., Parcellist, Sdr. Kirkeby.

Mathiesen, Kr., Gaardejer, Sdr. Alslev.
 Petersen, C. Noe Tang, Læge, Beltinge.
 Rasmussen, Kaare, Nr. Ørslev.
 Strange, E., Gaardejer, Sdr. Alslev.
 Winther, Carl, Gaardejer, Nr. Ørslev.

pr. Sdr. Ørslev:

Ancher-Jensen, K. A., Lærer, »Elysium«, Idestrup.
 Berthelsen, A. P. A., Lærer, Ulslev.
 Hagedorn, E., Provst, Idestrup.
 Larsen, Chr., Gaardejer, Idestrup.
 Idestrup Sognebogsamling.

pr. Gedser:

Ahlefeldt-Laurvig, Ulrik, Greve, Bøtøgaard.
 Biblioteket for Gedser og Omegn.
 Grützmeyer, A., Kommunekasserer.
 Larsen, Viggo, Toldassistent.
 Løj, H. P., Gaardejer, Gedesby.

pr. Marrebæk:

Jensen, Ingrid C., Brusurup.

pr. Fiskebæk:

Tesdorpf, Axel, Godsejer, Gjedsergaard.

pr. Væggerløse:

Bonde, Jørgen, Sogneraadsformand, Gaardejer.
 Larsen, Arnold, Bestyrer, Forsamlingshuset.
 Sværke, Konsulent, Godthaab, Bøtø.

Stubbekøbing:

Carlsen, H., Tømrermester.
 Dressel, I. M., Købmand.
 Folkebiblioteket.
 Hansen, K. F., Postassistent, Solgaarden 4².

Hansen, Laur., Urmager.
 Krøyer, C., Lærerinde, Fru
 Malling, Ove, Læge.
 Olsen, Reslow, Redaktør.
 Palsøe, Marie, Købmand Frk.
 Petersen, Bernh., Automobilforhdl.
 Thomsen, Ernst, Sagfører.
 Willumsen, H., Biografejer.
 Wulff, Enkefru Købmand.

pr. Stubbekøbing:

Christoffersen, P., Gaardejer, Fry-
 dendal, Sortsø.
 Christiansen, P., Hotelejer, Sortsø.
 Ebbesen, Gartner, Næsgaard.
 — E., Landbrugslærer, Næsgaard.
 Erichsen, V., Proprietær, Tvedegaard.
 Jørgensen, Jul., Gaardejer, Nr.
 Taastrup.
 Kappel, Jens, Gaardejer, Blæsbjerg.
 Kærlyt, Niels Ebbe, Lærer, Vej-
 ringe.
 Larsen, Erik, Gaardejer, Aastrup.
 Lauridsen, K. P., Landbrugslærer,
 Næsgaard.
 Lisse, Reinholdt, Gaardejer, Taarup
 Bakkegaard.
 Maglebrænde Sognebibliotek.
 Nielsen, Alfred, Kommunekasserer,
 Vejringe.
 Olsen, H. Fr., Lærer, Vejringe.
 Schlesch, Hans, Dr. phil., »Skans-
 sen«, Sortsø Strand.
 Skytte, Cornelius, Toldopsynsmand,
 Grønsund.
 Vejringe Sognebogsamling.

pr. Nørre Alslev:

Bartholin, P., Sognepræst, Kippinge.
 Begstrup, Johs., Gaardejer, Friheds-
 minde.
 Belling, Torgny, Gaardejer, Borre-
 gaard, Vaalse.
 Bjerregaard, Magna, Lærerinde Fru,
 Alstrup.

Bonke, H., Gaardejer, Skovby.
 Florentzen, Massøse Fru, Nr. Als-
 lev.
 Funch, Georg, Uddeler, Ø. Kip-
 pinge.
 Grandjean, V., Hofjægermester,
 Stamhusbesidder, Vennerslund.
 Gundslev Bibliotek, Gundslev Skole.
 Hansen, Uddeler, Vaalse.
 — Fredslund, Lærer, Vaalse.
 — Lærer, Ø. Kippinge.
 Hasling, Fru, Skovby.
 Hels, Rob., Læge, Nr. Alslev.
 Hessilt, O., Amtsskolekonsulent, Nr.
 Alslev.
 Højer, Astrid, Frøken, Nr. Alslev.
 Jacobsen, Alf., Gaardejer, Riserup.
 Jensen, M. K., pens. Lærerinde, Frø-
 ken, Vester Kippinge.
 Jyde, Marius, Gaardejer, Gunslev.
 Kappel, Gaardejer, Gunslev.
 Kippinge-Brarup Sognebogsamling.
 Larsen, J. L. M., Mejeribestyrer,
 Vaalse.
 — Ingemann, Tømrer, Graver,
 Vaalse.
 — Karen, Fru, Steffensminde.
 Mortensen, J. R., Brøndborer, Nr.
 Vedby.
 Nevermann, Chr., Mejeribestyrer, Ø.
 Kippinge.
 Nielsen, H., Realskolebestyrer, Nr.
 Alslev.
 Nr. Alslev Sognebogsamling.
 Nr. Vedby Sognebibliotek.
 Olsen, Chr., Gaardejer, Skovby.
 Petersen, H., Gaardejer, Lissing-
 gaard, Skovby.
 Petersen, H. Nissen, Mejerist, Nr.
 Alslev.
 — Marius, fhv. Uddeler, Langgade
 12, Nr. Alslev.
 — H. P., Sognefoged, Ø. Kippinge.
 Rasmussen, Robert, Statshusmand,
 Nr. Vedby.

Rasmussen, Verner, Parcellist, Ø. Kippinge.

Ruder, Erik. Apoteker, Riserup.

Hansen, Skotte, Lærerinde Fru, Lundby.

Skovby Bibliotek.

Thomsen, St., Bankbestyrer, Nr. Alslev.

Truelsen, Gaardejer, Nr. Vedby.

Vangkilde, K. E., Gaardejer, Skerne.

Volsing, S. R., Førstelærer, Alstrup.

West, A., Gaardejer, Bøgeskovholm.

— G., Gaardejer, Gl. Skovridergaard.

pr. Orehoved:

Andersen, Th., Købmand, Gaabense. Jensen, Laur., Nyskolen.

Jpepesen, E., pens. Lærer, Orehoved. Krøll., Urb., Lærer, Gaabense.

Madsen, L., fhv. Lærer, Orehoved.

Schrøder, H. F., Direktør, Orehoved Træ- og Finérindustri.

Skude, M., Skovrider.

Wilhjelm, O., Godsejer, Orenæs.

pr. Horbelev:

Alkjær, Chr., Førstelærer, Horbelev.

Christensen, Elisabeth, Horbelev.

Hansen, Fr., Førstelærer, Horbelev.

Horbelev Bibliotek.

Jensen, Axel, Malermester, Horbelev.

Jensen, H. Rolighed, Lærer, Horbelev.

— Sv. Aa., Revisor, Meelse.

Lollike, I. P., Gaardejer, Moseby.

Nørdrup, A. E., Førstelærer.

Piil, I. P., Gaardejer, Moseby.

Rasmussen, Knud, Læge, Horbelev.

Tambour, L. R., Lærer, Bregninge.

Thesbjerg, Anna, Fru, Horbelev.

Voldum-Jensen, Lærerinde Fru, Bregninge.

Høst, Th. B., Civilingeniør, Moseby.

København og Omegn:

Andersen, Aage H., Ekspeditionssekretær, Livjærgergade 44, København Ø.

— A., Ordrupvej 159², Charlottenlund.

Bay, Oluf, Overretssagfører, N. Hemmingsensgade 9, Københ. V.

Bitsch-Johansen, H., Kildevældsgade 78, København Ø.

Bjarnø, Jørgen, Redaktør, Mariendalsvej 93, København F.

Brandt-Olsen, Bodil, Fru, v. Amagerport 9, København S.

Christensen, Ebbe, Civilingeniør, Direktør, Jyllingevej 59, Vanløse.

— Erik, Organist, Søborg Hovedgade 42 C³, Søborg.

Christiansen, G., Kommuelærer, Grünersvej 7, Holte.

Clausen, P. Henry, Snedkermester, Hessensgade 57⁴, København S.

Cruse, E. B., Ingeniør, Dantes Plads 33, København V.

Danmarks Lærerhøjskole, Emdrupvej 101, København NV.

Danmarks Naturfredningsforening, Sølvgade 26, København K.

Dansk Folkemindesamling, Det kgl. Bibliotek, København V.

Dansk Folkemuseum, Frederiksholm Kanal 12, København K.

Det kgl. Bibliotek, København K.

Dressel, Svend, Repræsentant, Ll. Strandvej 6 B, Hellerup.

Fabritius, A., Dr. phil., Emiliegade 6, København V.

Frederiksberg Kommunebiblioteker, Solbjergvej 25, København F.

Friborg, Erik, cand. jur. Bakketoppen 11, Virum.

Frydenlund, Niels, Assistent, Slotsherrensvej 17, Vanløse.

- Gravsen, A., Topograf. Ringholmvej 10³, Brønshøj.
- Grunth, P., Professor, Amicisvej 6. København V.
- Halvorsen, C. H., Tapetserermester, Egegade 2, København N.
- Hansen, Johs. V., Malermester, Genforeningsplads 3, Københ. F.
- Kai, Assistent, Jernbaneallé 48¹, Vanløse.
- Lula Krøyer, Lærerinde Frk., Langdysse 5, Herlev.
- Niels Krøyer, Rentier, Langdysse 5, Herlev.
- Oskar, Frisør, Nordre Frihavsgade, København Ø.
- Hauch, Magda, Frk., Hvilehj. for Lærerinder, Virginiavej 12¹, København F.
- Hegelund, Helge, Kommunelærer, St. Magleby Præstegaard pr. St. Magleby.
- Henningsen, E., Blikkenslagermester, Valkyriegade 34, København N.
- Hegelund, K. H. V., Bankfuldm., Ledreborg Allé 18, Gentofte.
- Hjelholt, H., Overarkivar, Dr. phil., Markvej 15, København F.
- Iversen, Paul, Disponent, Sundholmsvej 49, København S.
- Jensen, Svend Høffer, cand. mag., Blegdamsvej 96 B. St., København Ø.
- Jonas, Ingeniør. Livjærggade 42³, København Ø.
- Laur., Slotsgartner, Rosenborg, København K.
- Jueltoft, Jens, Fuldmægtig, Jagtvej 55², København N.
- Jørgensen, Fr. Emilie, Classensgade 39³, København Ø.
- Kemp, Overretssagfører, Frederiksholms Kanal 8, København K.
- Fru Overretssagfører, Frederiksholms Kanal 8. København K.
- Kristensen, H. J., Overassistent, Sdr. Boulevard 62⁴, København V.
- Kristoffersen, K., Direktør, Skovagervej 11, Charlottenlund.
- Landsarkivet for Sjæll. & Loll.-Fals., Jagtvejen 10, København N.
- Larsen, Albeck, Fru, Rørholmegade 20⁴, København K.
- Alfred, Genealog, Tornerosevej 69, Herlev.
- Carl Jul., Overpolitibetjent, Jydeholmen 33 A, Vanløse.
- H. H., Overingeniør. Banevej 14, Charlottenlund.
- Jørgen, cand. mag., Sortedams Dossering 77⁴ th., Københ. K.
- Laursen, Svend, Lektor, cand. mag., Gentofte Statsskole.
- Lind-Hansen, Arnold, Instrumentmager, Axelhøj 42 A, Rødovre.
- Lisse, Chr., cand. mag., Strandboulevarden 44¹, København Ø.
- Lolle, Lars, Tømrermester, Medelbyvej 7, Rødovre. Valby.
- Madsen, Jacob, Fuldmægtig, Willemoesgade 11, København Ø.
- Mikkelsen, Chr., Formand, Hobrogade 8. St., København Ø.
- Jørgen, Civilingeniør. Geelskovvej 13, Virum.
- Møller, Hans Friis, Kontorchef, Baunegaardsvej 2, Gentofte.
- Møller-Hansen, V., Politimester, Sdr. Birk, Blegdamsvej, København N.
- Nationalmuseet, II. Afd., København K.
- Nellemann, fhv. Skovrider, Jægersborg Allé 7, Charlottenlund.
- Nielsen, Oscar, Fabrikant, Holsteinsgade 5, København Ø.
- Nymann, E., Lærer, Samosvej 33, København S.
- Nørregaard, Georg, Dr. phil., Kjeld Langesgade 10. København K.

- Olsen, Ole, pens. Lærer, Snogegaardsvej 100¹, Søborg.
- Ove, Tømmer, Nordre Fasanvej 30, København F.
- Petersen, E., Ejendomsmægler, Jellingevej 1, København Ø.
- Evald, Forvalter, Rybjergallé 178, Herlev.
- H., fhv. Postmester, Postgaarden 8 B, tv., Kastrup.
- Jørgen, Fabrikant, Markmannsgade 7, St., København S.
- Valborg, Lærerinde Fru, Elme-gade 15³, København N.
- Petri, Axel, Ingeniør, Dalgas Boulevard 29, København F.
- Rasmussen, Evind, Mejeriejer, Amager Boulevard 120, Københ. S.
- Frode, Kommunaldirektør, Grønnevej 250², th., Virum.
- Rigsarkivet, Tøjhusgade 5, København K.
- Rosendahl, Ph., Kontorchef, Vangehusvej 12, København Ø.
- Rossing, Estrid, Arkivar, »Caja«, Ndr. Fasanvej 33 B, Frederiksb.
- Ruus, Poul., Redaktør, Nr. Fari-magsgade 69, København K.
- Rørmark, Aage, Overassistent, Floras Allé 10, Vanløse.
- Smith-Pedersen, Fru, Øverødvej 36, Holte.
- Steffensen, Esther, Korrespondent Frk., Sallingvej 79, Københ. V.
- Sørensen, E., Lærerinde Frk., Ryes-gade 100⁴, København Ø.
- Sørensen, Tove, Springdamsvej 1 B, Gentofte.
- Tholle, Johs., Havearkitekt, Laur. Sørensenvej 2, St., Københ. F.
- Torné, Poul, Boghandler, c/o Lynge & Søn, Løvstræde 16, København K.
- Thorlacius-Ussing, V. Direktør, H. C. Andersens Boulevard 48, København V.
- Vedsmænd, Leif, Tandlæge, Jagtvej 101, København N.
- Wettergren Lorentsen, Grosserer, Baldersgade 3, København N.

Sjælland:

- Ahrendt, Rønholdt, Bankbestyrer, Andelsbanken, Frederikssund.
- Bellinge, H., Gaardejer, Kirke Helsingø, Gørlev.
- Jensen, Bibow, fhv. Driftsbestyrer, Kirkebjergs Allé 26, Glostrup.
- Bock, Anna Sofie, Fru, Kaplevej 22, Sorgenfri, Virum.
- Boesen, Fru Pastorinde, Karise.
- Bomholtz, Vilh., Installatør, Herfølge.
- Christensen, Fru, Vedde.
- Andreas, Vedde.
- Balthasar, Viceinspektør, Storehedinge.
- Dinesen, Ove, Proprietær, Stenstrupgaard, pr. Præstø.
- Dohn, Axel, Grosserer, Ringsted.
- Ebbe, Svend, Postmester, Frederiksværk.
- Emborg, Inge, Lærerinde, Fru, Elmeallé 64, Vordingborg.
- Frederiksen, E. M. Buxbom, Kontrollør, Frk., Skolevænget 7, Lyngby.
- Hansen, H. P., Lærer, Krogstrup.
- A. M., Statsrevisor, Roskilde.
- Otto, Inspektør, Langaas, Vallestруп pr. Holbæk.
- Povl, Gartner, Mellemtoftevej 30, Glostrup.
- Heiberg Iürgensen, fhv. Skovrider, Helsingør.
- Helt, Ax., Sognepræst, Uggerløse.
- Holm, Ulla Colberg, Lærerinde, Frk., Reerslev pr. Hedehusene.
- Ibenfeldt, P. M., Redaktør, Venstres Folkeblad, Ringsted.

Jensen, Børge, Overpostpaktm., Postkontoret, Køge.
 Jochumsen, Jens, Gaardejer, Kalvehave.
 Jørgensen, Aage M., Rentier, Keldby pr. Stege.
 — Forpagter, Asminderødvej 18, Fredensborg.
 Klæsøe, H., Lærer, Tolstrup pr. Stensved.
 Kristensen, Kr., Gaardejer, Jeshøjgaard, Næstved.
 Lund, Jes, Redaktør, Faxø.
 Lunn, Tage, Pastor, Haslev.
 Morsby, Knud L., Telegrafkontrollør, Skamlebæk Radio, Faarevejle St.
 Møns Folkebibliotek, Stege.
 Nielsen, H. Flemm., Ingeniør, Vintappervej 11, Lyngby.
 — Kaj G., Købmand, Roskilde.
 Nielsen, R., pens. Lærer, Birkeallé 35, Vordingborg.
 Olsen, O. C., Lærer, Allerslev.
 Rasmussen, Bernh., Direktør, Staalgaarden, Næstved.
 — Lars O., Læge, Sorø.
 — U., Lærer, Viemose pr. Viemose.
 Roug, Ejnar, Godsejer, Mørdrupgaard, Lyngø.
 Steenberg, Jan, Redaktør, Dr. phil., Hillerød.
 Schiøtz-Nielsen, Hans Erik, Tandlæge, Tølløse.
 Tofte, K. Th., Pastor, Skibby.
 Vordingborg Kommunes Biblioteker, Vordingborg.

Fyen:

Albrechtsen, Sognepræst, Volderslev pr. Østervang.
 Bondesen, Dommer, Middelfart.
 Jørgensen, Emil, Gaardejer, Kildebjerg pr. Naarup.
 — J. K., fhv. Skolebestyrer, Ø. Stationsvej 36², Odense.

Landsarkivet for Fyn, Odense.
 Madsen, Edv., Tandlæge, Ærøskøbing.
 Odense Centralbibliotek, Odense.
 Svendborg By- og Amts Bibliotek, Svendborg.
 Sørensen, Mogens Poll, Dronningensgade 52, Odense.

Jylland:

Abrahamsen, Poul, Læge, Brigporten 18, Aarhus.
 Brøndsted, Sigurd, Lærer, Fjordvang Ungdomsskole, Velling.
 Christensen, Harald, Gaardejer, Petersminde pr. Juelsminde.
 Cour, la, Landsdommer, Viborg.
 Danielsen, M., Lektor, Ø. Kirkevej 28, Herning.
 Dahl, Pastor, Klostergaarden, Horsens.
 Det Nordjyske Landsbibliotek, Aalborg.
 Erhvervsarkivet, Universitetsparken, Aarhus.
 Esbjerg Centralbibliotek, Esbjerg.
 Frederiksen, L. P., Direktør, Raadhushusplads, Aarhus.
 Glob, Frk. K., Lollandsgade 11, Aalborg.
 Gregersen, Brion, Adjukt, Frk., Frihedsallé 20, Sønderborg.
 Grum-Schwensen, Aage, Stadsingeniør, Fredericia.
 Hansen, H. J., Lektor, Strandparken 14², Aarhus.
 — V., Overgartner, Horsens.
 Helstrup-Andersen, O., Forstander, Skanderup Ungdomsskole pr. Lunderskov.
 Hvidtfeldt, Johan, Landsarkivar, Viborg.
 Jacobsen, Knud, Førstelærer, Aarø pr. Varde.
 Ladelund Landbrugs- og Mælkerskoles Bibliotek, Brørup.

<p>Larsen, A. O., Postmester, Ørsted.
— Prior, Læge, Skovgade 20, Thisted.</p> <p>Lehmann, B., Apoteker, Brande Apotek, Brande.</p> <p>Nielsen, Johs., Pastor, Spangsberg-gade 47, Esbjerg.</p> <p>Olsen, O., fhv. Amtslæge, Skanderborg.</p> <p>Ploug, Henrik, Parcellist, Bjerregrav.</p> <p>Seedorf, Henrik, cand. mag., Kapelstensvej 8, Thisted.</p> <p>Skaaning, Vald., Redaktør, »Jyllandsposten«, Aarhus.</p> <p>Silkeborg Bibliotek.</p> | <p>Skov, Olaf, Forstander, Svendstrup pr. Als.</p> <p>Statsbiblioteket i Aarhus.</p> <p>Sønderjyske Landsbibliotek, Aabenraa.</p> <p>Vejle Amts og Bys Bibliotek, Vejle</p> <p>Viborg Centralbibliotek.</p> <p>Wind, Jørgen, Lystrup St.</p> <p style="text-align: center;"><i>Grønland:</i></p> <p>Hansen, Grethe, Oldfrueass., Frk.,
Dronning Ingrid's Sanatorium.</p> <p style="text-align: center;"><i>Udlandet:</i></p> <p>Lauritsen, Carl, Durban, Sydafrika.</p> <p>Petersen, Marius H., 191 Clinton Place, Newark, N.Y., USA.</p> |
|---|---|

Meddelelser til medlemmerne.

Af *Maribo Amts Stednavne* er der kun et mindre parti tilbage, og man gør vel i ikke at opsætte bestillingen heraf yderligere, da de resterende eksemplarer ellers vil blive solgt til interesserede udenfor medlemmernes kreds.

Favørprisen for medlemmer er som bekendt 4 kr. plus porto (bogladeprisen 15 kr.). —

Der resterer ligeledes nogle eksemplarer af *Perlestikkerbogen* — kirkebogen fra Nakskov for årene 1618—29 — til en favørpris for medlemmer på 20 kr. (bogladepris 37,50 kr.).

Begge værker fås ved henvendelse til Historisk Samfunds kasserer: Forretningsfører A. Thorstrup, Lollands Tidende, Nakskov. —

Danmarks Riges Breve kan af Historisk Samfunds medlemmer fås for 12 kr. pr. bind, sålænge oplaget rækker, ved henvendelse til: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, H. C. Andersens Boulevard 44, København K.

Heraf foreligger allerede amtsudgaven for Fyn og Lolland-Falster II, hefte 1—3 og III, hefte 1 til en pris af 1 kr. pr. hefte (ikke i boghandelen). —

Ligeledes kan medlemmer ved henvendelse til museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot, Hillerød, tegne

subskription på det af Dansk historisk Fællesforening udgivne tidsskrift *Fortid og Nutid* for årlig 6 kr. + porto (bogladepris 10 kr.). —

Det i 1952 stiftede »Udvalg for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie (efter år 1500)« har påbegyndt udgivelsen af de i vore landsarkiver beroende ældre *Tingbøger* samt kilder til *kirke- og præstegodsets* historie. Prisen for de enkelte tingbøger er ved forhåndsbestilling 1 kr. pr. ark (16 sider) + porto. Der vil fremkomme nærmere meddelelse på dette sted, når bestilling på *lolland-falsterske* kildekrifter af denne art modtages af udvalget.

Desuden modtager udvalget gerne tegning af støtteabonnement på 100 kr. årlig, der giver adgang til at erholde samtlige publikationer.

Udvalgets adresse er: Rigsarkivet, Folketingsgården 5, København K. (Postkonto no. 92775). —

1. bd. af det i årsberetningen for 1953/54 omtalte *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* er nu udkommet og kan købes i boghandelen (48 kr.), dersom man ikke har tegnet forhåndsabonnement. —

Medlemmernes opmærksomhed henledes på den af Dansk kulturhistorisk Museumsforening udgivne årbog *Danske Museer*, der indeholder populære afhandlinger af fagfolk om særligt bemærkelsesværdige genstande i museer og andre samlinger. Årbogen er meget smukt illustreret. Der er allerede udkommet 4 bind. Prisen er kr. 8,75, og hvert bind kan købes for sig. Meget egnet som gavebog. —

En særdeles smuk og interessant årbog udgives af *Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring* under redaktion af den norske riksantikvar. Prisen er 16 n. kr. Abonnement kan tegnes gennem redaktøren af nærværende årbog. —

Såfremt nogle af vore medlemmer skulle ønske at få foretaget hjemstavnhistoriske, genealogiske eller lignende undersøgelser særlig i københavnske arkiver, vil henvendelse kunne rettes til Overlærer *P. Røn Christensen*, Hesseltoften 20, Hellerup, eller til Genealog *Alfred Larsen*, Torne-rosevej 69, Herlev. —

Rettelser:

- S. 271, l. 17 f. o. udgår og i stedet indføres: *hårdt, måske sigtende til arbejdet ved uddybningen af sejl-*
- S. 301, l. 1 f. n.: »1395«, læs: 1399.
- S. 302, l. 2 f. o.: »1420«, læs: 1430.